

La Guerra Civil espanyola a les
aules de secundària
Com s'explica la història

CLÀUDIA FREIXES
MARTÍNEZ

TREBALL FINAL DE
MÀSTER

FEBRER 2019

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Agraïments

Aquest treball no hauria estat possible sense la direcció del Dr. Albert Ghanime Rodríguez. També ha estat imprescindible la col·laboració dels estudiants d'ESO i Batxillerat Albert Charles, Llorenç Santamaria i Cèlia Segura; dels professors de secundària Óscar Costa, Trinidad Martínez i Josefina Boquet; de l'historiador i membre del grup de recerca DIDPATRI David González, i del Dr. Joan Maria Thomàs, coordinador responsable de l'assignatura d'Història de les PAU. A tots ells, vull expressar la meva sincera gratitud.

RESUM

L'objectiu d'aquest treball és conèixer la manera com s'explica la Guerra Civil espanyola a les aules catalanes. Per poder-ho fer, he treballat amb bibliografia especialitzada (historiogràfica, didàctica i pedagògica); he analitzat la legislació educativa, he estudiat els llibres de text, he realitzat enquestes i he entrevistat a alumnes i professionals de l'ensenyament de la història.

ABSTRACT

The aim of this work is to understand the way in which the Spanish Civil War is explained in Catalan high school. To do so, I have worked with specialized bibliography (historiography, didactic and pedagogy); I have analyzed the educational legislation, I have analyzed history textbooks, I have done surveys and I have interviewed students and history teaching professionals.

Imatge de la portada: Autor desconegut (1936-1939): *Cartel Guerra Civil, 120*, al Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía. Recurs en línia disponible a <<https://www.museoreinasofia.es/en/collection/artwork/cartel-guerra-civil-120-civil-war-poster-120>> (darrera consulta 04/02/2019).

ÍNDIX

1. Introducció	5
2. El què s'ha escrit sobre l'ensenyament de la Guerra Civil a l'ensenyament secundari	11
2.1. Ideològicament	12
2.2. Historiogràficament	15
2.3. Pedagògicament	18
2.4. Perspectiva acadèmica	21
3. La Guerra Civil i el marc legal del sistema educatiu	25
3.1. L'ensenyament de la Guerra Civil: antecedents	25
3.2. L'ensenyament de la Guerra Civil en l'actualitat	32
3.2.1. L'ensenyament de la Guerra Civil a l'ESO	33
3.2.2. La Guerra Civil al Batxillerat	35
3.3. Les Proves d'Accés a la Universitat (PAU)	38
4. L'ensenyament de la Guerra Civil a l'ESO i el Batxillerat	41
4.1. Els llibres de text	42
4.1.1. Els llibres de text de 4t d'ESO	46
4.1.1.1. Santillana/Grup Promotor	46
4.1.1.2. Barcanova	49
4.1.1.3. Teide	52
4.1.1.4. Vicens Vives	55
4.1.2. Els llibres de text de 2n de Batxillerat	58
4.1.2.1. Santillana/Grup Promotor	59
4.1.2.2. Barcanova	62
4.1.2.3. Teide	64
4.1.2.4. Vicens Vives	66
4.1.3. Conclusions	69
4.2. Els recursos audiovisuals	75
4.3. Els museus i equipaments patrimonials	79
5. L'opinió dels docents	84
6. L'opinió dels alumnes	88
7. Conclusions	91
8. Fonts	96

1. Introducció

L'estiu del 2017, just abans de començar el màster en Història Contemporània, vaig participar en el projecte *In Between?*, organitzat per l'organització polonesa European Network of Remembrance and Solidarity (ENRS), dirigit a joves estudiants universitaris i que pretenia, a través de la història oral, explorar la història local de territoris fronterers d'arreu del continent europeu. El grup del qual formava part va treballar a l'espai fronterer entre Catalunya i França la memòria dels republicans exiliats durant la Guerra Civil espanyola. Per tant, vam realitzar entrevistes a testimonis i descendents d'exiliats, així com vam visitar espais de memòria com el camp de Ribesaltes o el Museu Memorial de l'Exili.

Jo havia estudiat la Guerra Civil, coneixia espais com el camp d'Argelers o la Maternitat d'Elna, però mai fins llavors havia posat en valor el potencial d'aquests espais i propostes didàctiques en la transmissió de coneixements sobre un esdeveniment històric concret, com és la Guerra Civil espanyola i, més específicament, la Retirada. Aquesta experiència em va fer reflexionar sobre les diverses formes que, com a estudiants, podem aproximar-nos a l'estudi d'un fet històric.

Un cop començat el màster, i dins del marc de l'assignatura "Història Contemporània. Problemes d'Interpretació", es va crear un breu però interessant debat a classe al voltant de la funció del sistema educatiu en l'actualitat, en un moment on les denúncies i polèmiques sobre adoctrinament a les escoles són constants. Bona part d'aquestes polèmiques es centren en el contingut dels llibres de text.¹ Ràpidament vaig recordar el projecte descrit i el potencial d'iniciatives com la de l'ENRS, així com les propostes didàctiques al voltant d'espais de memòria i l'ús de la història oral on, realment, l'ús dels tradicionals manuals d'història ja no hi juga un paper tan essencial. Amb tot, em vaig formular la següent qüestió que, posteriorment, esdevindria el tema del present treball: actualment, com s'explica la història a les aules?

¹ Veure per exemple Mouzo, Jessica; Torres, Ana (13 d'octubre, 2018): "¿Pueden los libros de texto adoctrinar?" a *El País*. Article en línia disponible a <https://elpais.com/sociedad/2018/10/02/actualidad/1538474416_878765.html> (darrera consulta 20/11/2018); Aguiló, Josep Maria (28 de novembre, 2018): "Cs pide que se retire de las aulas de Baleares un libro de Lengua Catalana por su «adoctrinamiento»" a *ABC*. Article en línia disponible a <https://www.abc.es/sociedad/abci-pide-retire-aulas-baleares-libro-lengua-catalana-adoctrinamiento-201811280343_noticia.html> (darrera consulta 20/11/2018).

La necessitat de concretar un tema i especificar en quin nivell d'ensenyament volia centrar la següent investigació va portar-me a escollir la Guerra Civil espanyola (1936-1939) a secundària, concretament a quart d'ESO i segon de Batxillerat. En primer lloc, l'elecció de la Guerra Civil espanyola (1936-1939) no només respon a l'anècdota explicada unes línies més amunt. Enguany es commemorarà el 80è aniversari del final de la guerra i, tot i que és evident que la distància temporal que ens separa cada cop és més gran, la Guerra Civil continua més present que mai en la nostra realitat política i social. Es tracta d'un dels "momentos matriciales de la historia de un país", que senyala Julio Aróstegui,² generador de consciència social, que més ha influït en la societat espanyola contemporània i sense el qual no es pot entendre la construcció històrica, política i social de l'Espanya actual. El desenvolupament de la guerra i les seves conseqüències immediates, com va ser la instauració d'una dictadura feixistitzant, han resultat transcendents en la configuració i evolució sociopolítica espanyola present.

Sense anar més lluny, no és fins l'estiu del 2018 quan s'aprova el decret llei per poder realitzar l'exhumació del cos de Francisco Franco del Valle de los Caídos, un monument representatiu de la dictadura franquista però també de la guerra. En el debat polític es va evidenciar clarament la divisió social i política del país. Tot i que aquest no és el tema del treball, sí que demostra com el nostre tema d'anàlisi presenta un marcat caràcter polèmic. Aquest queda reflectit en l'expressió "el passat que no passa", ja que reflecteix la profunda complexitat i el caràcter especialment present de la seva realitat, tot i les dècades que han transcorregut.³

Considerem, doncs, que sorgeix la necessitat de reflexionar sobre quin és el tractament que es fa des de l'ensenyament i com es transmet a les noves generacions un fet històric tan fonamental en la construcció d'identitats i valors. Tal i com senyala Raimundo Cuesta, la historiografia i l'educació històrica escolar constitueixen espais de gran rellevància a l'hora de fabricar i transmetre una determinada imatge del passat.⁴ Malgrat que en les societats modernes les escoles ja no són l'únic agent de reproducció social i

² Veure Aróstegui, Julio (2004): *La historia vivida: sobre la historia del presente*, Madrid: Alianza.

³ Valls Montés, Rafael (2009): *Historia y memoria escolar. Segunda República, Guerra Civil y dictadura franquista en las aulas*, València: Universitat de València, p.15.

⁴ Cuesta, Raimundo (2007): *Los deberes de la memoria en la educación*, Madrid: Octaedro, p.124.

sociabilització política, una part molt important de la memòria col·lectiva continua vehiculant-se a través de les classes d'història.⁵

En segon lloc, el nivell d'educació escollit és el secundari, tant l'obligatori com el post-obligatori. Concretament, centrarem l'estudi a quart d'ESO i segon de Batxillerat, ja que són els cursos on l'assignatura d'història és obligatòria i la Guerra Civil forma part dels continguts que estableix el currículum oficial. A més, aquests cursos, especialment a partir dels dos últims anys de l'educació secundària obligatòria, es caracteritzen per la progressiva maduració del pensament abstracte.⁶ Així, la capacitat de, en paraules de Pierre Vilar, "pensar històricament", això és, de situar, mesurar i datar contínuament, és més gran.⁷

En aquest sentit, la funció de l'escola va més enllà de la transmissió de determinats coneixements. També s'espera que ho sigui en la transmissió de valors i regles socials per tal que l'alumne elabori una reflexió sobre el passat, però també sobre el present. Cada cop hi ha un consens més ampli en que l'estudi de temes controvertits, com és la Guerra Civil, hauria de permetre als alumnes captar la rellevància que aquest passat té pel seu present a través de l'anàlisi i argumentació d'aquests passats conflictius.⁸ L'educació, doncs, també compleix una funció social que consisteix en proporcionar a les noves generacions de ciutadans unes pautes de comportament cívic.

En tercer lloc, la justificació de que el tall cronològic sigui del 1936 al 1939 i, per tant, exclogui el període parlamentari de la Segona República, respon a la voluntat de centrar l'anàlisi en els anys on estrictament té lloc la guerra. Tanmateix, en els llibres de text d'història de Batxillerat, la Guerra Civil es tractada en unitats didàctiques independents, de manera que esdevé un tema amb entitat pròpia. Succeeix el mateix amb les Proves d'Accés a la Universitat (PAU), on la Guerra Civil és un dels sis temes que conformen el temari obligatori.

⁵ Boyd, Carolyn (2006): "De la memoria oficial a la memoria histórica: la Guerra Civil y la dictadura en los textos escolares de 1939 al presente" a Juliá, Santos (dir.): *Memoria de la guerra y del franquismo*, Madrid: Taurus p.80.

⁶ Hernández Cardona, Francesc Xavier (2002): *Didáctica de las ciencias sociales, geografía e historia*, Barcelona: Graó, p.35.

⁷ Vilar, Pierre (2004): *Memoria, historia e historiadores*, Granada: Universitat de Granada, p. 70.

⁸ Carretero, Mario; Borrelli, Marcelo (2008): "Memorias recientes y pasados en conflicto: ¿cómo enseñar historia reciente en la escuela?" a *Cultura y Educación*, , núm.20, vol.2 i López Facal, Ramón (2011): "Aprender de los conflictos" a *Íber: Didáctica de las ciencias sociales, geografía e historia*, núm.69, pp. 5-7.

Amb tot, el següent treball es mou entre la Història de la història com a disciplina escolar i la Història del Temps Present, ja que té com a objecte d'anàlisi un fet del passat més recent amb vigència en l'actualitat. Una història que, en paraules de Julio Aróstegui, "contra lo que suele ser convencional, no refleja el futuro de un pasado, sino un presente sin culminación aún."⁹ Citant a Maurice Halbwachs, aquest treball també es mou entre la *història*, com la "recopilación de los hechos que han ocupado la mayor parte de la memoria de los hombre" i, per tant, "se ubica fuera de los grupos" amb una aspiració d'esdevenir única i universal; i la *memòria*, com allò que "no retiene del pasado, sino lo que todavía está vivo o es capaz de permanecer vivo en la conciencia del grupo que la mantiene."¹⁰ Alhora, té una voluntat multidisciplinària, ja que incorpora elements procedents de la pedagogia i la didàctica de les ciències socials. En aquest sentit "la didáctica crítica es también una historia vivida en la medida que apela a las experiencias humanas vitales y a los intereses individuales y colectivos de los seres humanos."¹¹

Amb tot, l'objectiu d'aquest treball és analitzar de quina manera es transmet a les noves generacions el coneixement relatiu a la Guerra Civil espanyola, com a passat recent traumàtic, dins del context de l'educació secundària catalana. Partim de la hipòtesis de que les noves investigacions historiogràfiques sobre aquest tema, així com les noves propostes em la didàctica de la ciència històrica, s'han introduït en l'ensenyament secundari. Per tant, es tractarà d'un coneixement que, més enllà de transmetre dades, advocarà per la transmissió d'uns valors democràtics i cívics.

En aquest sentit, aquest treball compta amb un seguit d'objectius de caràcter específic, com són estudiar l'escola com a espai de transmissió de valors; l'escola com a espai de recuperació i transmissió de memòria; veure quin és l'impacte de les noves tecnologies i els audiovisuals en els processos d'aprenentatge actuals i, finalment, fer una aproximació a la relació entre l'educació formal i la no formal, centrant aquest punt en l'educació patrimonial.

⁹ Aróstegui, Julio (2004): "La historia del presente, ¿una cuestión de método?" a Carlos Navajas Zubeldia (ed.), *Actas de IV Simposio de Historia Actual, Logroño, 17-19 de octubre de 2002*, Logroño, Gobierno de la Rioja: Instituto de Estudios Riojanos, p. 44.

¹⁰ Halbwachs, Maurice (2004): *La memoria colectiva*, Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza, pp. 80-81.

¹¹ Cuesta, Raimundo (2007): *Op. Cit.*, p. 55.

Evidentment, en l'elaboració de la imatge que un ciutadà té de la Guerra Civil hi entren en joc diversos elements que van més enllà de l'educació formal que reben a les aules, com poden ser la cultura, els mitjans de comunicació o el mateix relat familiar. Donada l'extensió d'aquest treball, s'ha optat per analitzar estrictament les pràctiques que tenen lloc dins del marc que és el sistema educatiu català. Després de l'elaboració d'entrevistes a docents d'història hem constatat que hi ha una tendència a emprar recursos visuals i a realitzar sortides a museus o equipaments patrimonials sobre la Guerra Civil, fet que justifica que el present treball inclogui dos punts que tracten exclusivament aquests aspectes.

Per tal d'elaborar aquest treball, he utilitzat tres tipus de fonts. En primer lloc, fonts primàries, com són lleis i documents reguladors de l'ensenyament. L'escola és un dels agents a través dels quals l'Estat transmet una determinada lectura de la història, de manera que entendre el marc legal del sistema educatiu català dins de l'espanyol s'ha considerat essencial. També s'han analitzat llibres de text d'història dels cursos esmentats de les principals editorials catalanes, com són Vicens Vives, Teide, Barcanova i Santillana/Grup Promotor. El llibre de text continua sent una eina ben present en les aules catalanes, alhora que és un dels principals transmissors de memòria social: a l'estar escrit des del present, transmet un coneixement determinat per una societat concreta en un moment específic.¹² En menor mesura, s'han tingut en compte articles de premsa.

En segon lloc, s'han emprat fonts secundàries, com són llibres i articles que realitzen estudis sobre l'ensenyament de la Guerra Civil en l'actualitat. També s'han consultat publicacions sobre didàctica, cinema, patrimoni o memòria. Per tant, l'origen de les fonts és variat. Cal senyalar, a més, que actualment hi ha una auge en la publicació de treballs sobre la història de l'ensenyament i, concretament, de la Guerra Civil. El ràpid accés a aquesta bibliografia ha facilitat l'elaboració d'aquest treball i ha enriquit el seu contingut amb diverses perspectives i opinions. De totes formes, és important remarcar que un percentatge molt elevat d'aquestes publicacions es limiten a l'anàlisi de manuals de text i obvien el potencial de l'educació no formal, així com el testimoni dels docents o dels propis alumnes.

¹² Boyd, Carolyn (2006): *Op. Cit.*, pp. 81-83.

En tercer lloc, i relacionat amb el que acabem de mencionar, hem realitzat un treball de camp a partir d'entrevistes i enquestes. Així, hem realitzat entrevistes a tres docents procedents de diversos centres educatius de la geografia catalana, a tres estudiants de diversos cursos de l'ensenyament secundari, al Dr. Joan Maria Thomàs com a coordinador de les Proves d'Accés a la Universitat i a David González, membre del grup de recerca en didàctica i patrimoni DIDPATRI i antigament educador patrimonial al Museu Memorial de l'Exili (MUME). Considerem que és una mostra prou representativa que ens permetrà entendre millor de quina manera la Guerra Civil és ensenyada i estudiada a les aules catalanes. Tanmateix, hem realitzat una enquesta als centres d'ensenyament secundari catalans per conèixer, en cas que s'utilitzi, l'editorial dels llibres d'història emprats a classe.

Finalment, i en relació a l'estructura del treball, després de la introducció es desenvoluparan cinc punts que, tot i el seu caràcter global, també es poden entendre individualment. Així, el segon punt és un estat de la qüestió sobre l'ensenyament de la Guerra Civil a l'ensenyament secundari que ens permetrà crear un marc referencial prou complex, ja que tractarà diverses perspectives: ideològica, historiogràfica, pedagògica i acadèmica.

En el tercer punt s'analitza el marc legal del sistema educatiu actual, tant de l'Educació Secundària Obligatòria, del Batxillerat com de les Proves d'Accés a la Universitat. La necessitat d'entendre quina és la normativa i els continguts curriculars establerts és fonamental per poder analitzar quina és la història que s'ensenyava a les aules. Al mateix temps, es farà una aproximació a l'ensenyament de la Guerra Civil des del primer franquisme fins a principis de segle, el que ens permetrà no només veure quins són els canvis legislatius que s'han produït, sinó també entendre millor quina és la situació actual.

El quart punt constitueix el de més pes. En ell s'analitza de quina manera s'ensenyava la Guerra Civil a les aules. Una part important d'aquest apartat correspon a l'anàlisi dels manuals d'història, tant de quart d'ESO com de segon de Batxillerat. Alhora, es presenta de quina manera els recursos audiovisuals i equipaments patrimonials, com a educació no formal, són utilitzats en la transmissió de coneixement relatiu a la Guerra Civil. En aquest últim element, l'explicació es centrarà en gran mesura en l'experiència de David

González al MUME. Partint d'aquest cas concret, considerem que podrem extreure unes conclusions de caràcter global.

En els punts cinc i sis, respectivament, es recull el testimoni dels docents i alumnes entrevistats, encara que al llarg del treball es farà menció de les seves opinions. Finalment, el punt setè recull les conclusions finals.

2. El què s'ha escrit sobre l'ensenyament de la Guerra Civil a l'ensenyament secundari

Al llarg dels últims anys, l'ensenyament de la història i el seu paper en el sistema educatiu han estat objecte d'un intens debat polític i historiogràfic. Tal i com han explicat els historiadors Rafael Valls i Ramón López Facal:

«No es nada fácil intentar abordar la actual situación de la enseñanza de la historia en la mayoría de los países occidentales pues estamos inmersos, a pesar de las diferencias, en un tipo de sociedades que se han vuelto muy complejas y en las que están cambiando muchas de las referencias que, hasta hace poco, generaban unas pautas de funcionamiento personal y colectivo relativamente estables. El mundo de la educación, como parte del conjunto social, también participa de estos cambios y de estas incertidumbres del presente».¹³

En el cas concret de la Guerra Civil espanyola (1936-1939), com un dels esdeveniments matriu del segle XX espanyol, el debat al voltant de quina ha de ser la seva presència en el sistema educatiu i com s'ha d'ensenyar aquest fet històric a les aules no ha quedat exempt de debat. Aquest, desenvolupat entre el camp polític i acadèmic, ha estat alimentat pels canvis historiogràfics que han tingut lloc a partir dels anys 80, així com per les noves funcions que s'han assignat a l'ensenyament de la història (com són crear una consciència ciutadana, cívica i no nacional).¹⁴

En aquest mateix context s'ha fet evident la necessitat de revisar la metodologia emprada en la didàctica de les ciències socials, de manera que han sorgit noves propostes didàctiques i pedagògiques sobre com tractar un dels temes del nostre passat

¹³ Valls, Rafael; López Facal, Ramón (2011): "¿Un nuevo paradigma para la enseñanza de la historia? Los problemas reales y las polémicas interesadas al respecto en España y en el contexto del mundo occidental" a *Enseñanza de las Ciencias Sociales*, núm. 10, p. 76.

¹⁴ *Ibíd.*

recent més conflictiu i que segueix generant més conflicte entre memòries. D'aquesta manera, si bé els fets més significatius de la Guerra Civil ja han sigut investigats i les preguntes més rellevants al respecte tenen resposta,¹⁵ l'ensenyament de la nostra història més recent en general, i la Guerra Civil espanyola en el cas concret, han estat al focus d'atenció de diverses perspectives que a continuació desenvoluparem.

2.1. Ideològicament

Actualment a Catalunya, el creixement de l' independentisme al llarg de l'última dècada ha obert el debat sobre quines en serien les raons. L'escola ha sigut senyalada com un dels possibles principals focus, situant d'aquesta manera l'ensenyament en el punt de mira polític. En aquest sentit, recentment, el Partit Popular i Ciutadans han proposat, respectivament, que l'Estat recuperi les competències en ensenyament. El Partit Popular ha presentat aquesta proposta com una "lluita contra l'adoctrinament" que, considera, es dona a Catalunya.¹⁶ Aquestes declaracions no s'allunyen de les conclusions de l'informe que l'exministre d'Educació, el popular Iñigo Méndez de Vigo, va encarregar a l'Alta Inspecció de l'Estat l'any 2017. Si bé l'anterior govern mai no va fer públic el document, aquest senyalava que alguns llibres de Ciències Socials i Història a Catalunya "contravienen principios de la Constitución e incitan al separatismo."¹⁷

Davant la pregunta de si els llibres de text poden realment adoctrinar, experts consultats per la redacció de *El País*, com Lluís Orriols, doctor en Ciències Polítiques per la Universitat de Oxford i professor de la Universitat Carlos III de Madrid, o Antonio Garrido, portaveu del gremi d'Editors de Catalunya, rebutgen aquesta interpretació, avalada pels sectors conservadors partidaris de la recentralització de l'estat. Antonio Garrido, a més, explica que "el libro de texto no es un dogma de fe. Es una herramienta más al servicio de la comunidad educativa. El docente es el que dirige, tutoriza y diseña los objetivos curriculares."¹⁸ L'actual govern socialista ha intentat relativitzar la importància del llibre de text en el procés d'aprenentatge. En aquest sentit, la ministra

¹⁵ A *Pasado y presente de la Guerra Civil española* (Història Social, 2008), Julián Casanova fa una interessant síntesi de la producció bibliogràfica sobre la guerra publicada al llarg de les últimes dècades.

¹⁶ Junquera, Natalia (24 de novembre, 2018): "Casado anuncia una iniciativa para devolver las competencias de educación al Estado" a *El País*. Article en línia disponible a <https://elpais.com/sociedad/2018/11/24/actualidad/1543063163_728072.html> (darrera consulta 26/11/2018).

¹⁷ Mouzo, Jessica; Torres, Ana (13 d'octubre, 2018): "¿Pueden los libros de texto adoctrinar?" a *El País*. Article en línia disponible a <https://elpais.com/sociedad/2018/10/02/actualidad/1538474416_878765.html> (darrera consulta 20/11/2018).

¹⁸ *Ibíd.*

d'Educació, Isabel Celaá, va fer unes declaracions, indicant que "los libros de texto no son más que una parte del material escolar que se utiliza en los centros educativos. En las aulas se utilizan las redes, revistas, periódicos y libros de texto."¹⁹

Cal tenir en compte, però, que la polèmica vers el suposat adoctrinament a través de l'ús de llibres de text no es nova. El debat polític ha estat present, de manera més o menys permanent, al llarg de les últimes dues dècades. Concretament, i tal i com indica Pedro Ruiz, l'any 1996 va portar un canvi de conjuntura. A diferència del govern socialista de Felipe González i del que estava tenint lloc a la resta del continent europeu, el triomf electoral del Partit Popular l'any 1996 va obrir el camí, per primera vegada en democràcia, d'un intens debat públic i polític sobre els continguts i usos de la història.²⁰

L'octubre del 1996, la llavors ministra d'Educació i Cultura del govern del Partit Popular Esperanza Aguirre, en un discurs pronunciat a la Real Academia de la Historia, indicà les insuficiències que considerava hi havia en el camp de l'ensenyament de la història. Va senyalar com a quelcom negatiu el fet que "la Historia se ha reducido a un somero estudio de la Edad Contemporánea, por no decir lisa y llanamente del mundo actual. La cronología... brilla por su ausencia",²¹ així com manifestà la voluntat del govern de reformar els ensenyaments d'història a la secundària.

Amb tot, criticava les polítiques d'ensenyament realitzades a principis de la dècada dels 90 per part de l'anterior govern socialista, el qual a través de la LOGSE havia centrat els continguts curriculars d'història de l'ensenyament secundari corresponents a l'Edat Contemporània i Món Actual a 4t d'ESO i 2n de Batxillerat. Aquest nou enfocament, a més, s'allunyava de la història tradicionalment ensenyada, basada en una transmissió de valors instrumentals a través de l'estudi dels grans personatges i esdeveniments importants.²² Cal suposar, com indica Rafael Valls, que Aguirre estava reclamant la recuperació d'aquest tipus d'història, ja que reivindicava a los "grandes personajes

¹⁹ *Ibíd.*

²⁰ Ruiz, Pedro (2010): "Los discursos de la memoria histórica en España" a Aróstegui, Julio; Gálvez, Sergio (ed): *Generaciones y memoria de la represión franquista. Un balance de los movimientos por la memoria*, València: Universitat de València, p. 41.

²¹ Fragment del discurs pronunciat per Esperanza Aguirre a la Real Academia de la Historia el 23 d'octubre de 1996, extret de Valls, Rafael (2004): "La enseñanza de la Historia entre polémicas interesadas y problemas reales" a Gómez Hernández, José Antonio; Nicolás Marín, María Encarna (coord.): *Miradas a la historia: reflexiones historiográficas en recuerdo de Miguel Rodríguez Llopis*, Murcia: Editum, p. 142.

²² Segura, Antoni (ed) (2001): *Op. Cit.* p.29.

històrics", insistia en la cronologia com "esqueleto de la Historia", reivindicava una història basada en fets, que fos menys conceptual i, sobretot, desqualificava la història recent i els enfocaments més socials d'aquesta. De totes formes, el pla pel qual es modificaria el programa dels ensenyaments d'història presentat l'any 1997 no s'aprovaria.²³

No obstant, el juny del 2000 la Real Academia de la Historia publicava l' *Informe sobre los textos y cursos de historia en los centros de enseñanza media*, un document que tenia l'objectiu de reunir informació detallada sobre com s'ensenyava la història a secundària basant-se en una anàlisi de llibres de text de l'assignatura d'història. En les seves conclusions reclamava el mateix que l'exministra Esperanza Aguirre. En aquest sentit, l'Acadèmia considerava tenir evidències de:

«las deficiencias y de las omisiones en la enseñanza de la historia en los planes de estudio vigentes. Los académicos que enseñan en la Universidad saben de la ignorancia –cuando no de la tergiversación– de la historia que padecen los alumnos (...) Las circunstancias políticas tienen que ver con la pretensión de las Comunidades Autónomas de utilizar la historia al servicio de objetivos ajenos a los planteamientos académicos».²⁴

El mateix estiu del 2000, la Fundació Jaume Bofill publicava el document *Sobre l'ensenyament de la història i altres històries* com a resposta a l'informe de la Real Acadèmia i amb el qual clarificava la situació de l'ensenyament de la història a tot l'Estat espanyol a través, també, de l'anàlisi dels llibres de text d'història. El text conclouia que els llibres analitzats complien amb els requisits curriculars proposats per les administracions central i autonòmiques, transmetia la realitat històrica d'Espanya i presentava de manera cronològica els principals esdeveniments històrics.²⁵

Veiem com el debat, tot i mantenir-se en l'esfera institucional, passava de l'òrgan polític a l'acadèmic. Alhora, resulta rellevant remarcar com l'Acadèmia feia públiques unes acusacions d'adoctrinament que, tal i com hem senyalat, avui en dia formen part del discurs i de l'agenda política espanyola conservadora. Tenint en compte aquest marc

²³ Valls, Rafael (2004): *Op. Cit.* p. 143.

²⁴ Real Academia de la Historia (23 de juny, 2000): *Informe sobre los textos y cursos de Historia en los centros de Enseñanza Media*. Recurs en línia disponible a <<http://www.rah.es/historia-en-los-centros-de-ensenanza-media/>> (darrera consulta 21/11/2018).

²⁵ Segura, Antoni (ed) (2001): *Op. Cit.* pp. 47-48.

més general, i en relació específica a la Guerra Civil, tal i com senyala l'historiador i professors de Didàctica de les Ciències Socials de la Universidad Autónoma de Madrid, Fernando Hernández Sánchez:

«Aunque el conservadurismo español no ha logrado consolidar desde la transición hasta ahora posiciones sustanciales en el ámbito historiográfico relativo al estudio de la República, la guerra y el franquismo (...) es preciso reconocer que sí ha conseguido hegemonizar el discurso social con un marco interpretativo peculiar».²⁶

Un marc caracteritzat per descriure la Segona República com a violenta, radical i causant directe de la l'esclat de la Guerra Civil, infravalorant les conseqüències d'aquesta i rebutjant mantenir un debat obert sobre les seves implicacions en l'actualitat. El *Think Tank* conservador Fundación FAES, presidit per José María Aznar, ha jugat un paper important en la configuració d'aquest marc interpretatiu. A tall d'exemple, en una publicació del mateix centre s'hi podien llegir continguts com el que segueix:

«La afirmación, que a estas alturas no me parece tan absolutamente certera, de que la Guerra Civil constituía un precedente inmediato de la posterior Segunda Guerra Mundial. Hoy serían muchos los reparos a efectuar a dicha afirmación, acaso partiendo de mi afirmación de que, entre nosotros, nunca se dio un régimen fascista».²⁷

Aquestes posicions sobre la República, Guerra Civil i franquismes no eren circumstancials, ja que formaven i segueixen formant part del cos ideològic d'un sector del conservadorisme espanyol que responsabilitza l'esquerra de la guerra.

Veiem que el debat ha passat del què s'ha d'ensenyar a les aules, ja que des de posicions conservadors s'ha qüestionat la necessitat d'estudiar la Història del Temps Present, a com s'ha d'ensenyar aquest passat, punt que desenvoluparem més endavant. Amb tot, l'ensenyament de la història s'ha convertit en un camp de batalla que, en el cas espanyol, fa evident les discrepàncies entre diversos sectors polítics i socials sobre el tractament que els passats traumàtics i amb unes memòries tan contraposades han de tenir a les aules.

²⁶ Hernández Sánchez, Fernando (2014): "La enseñanza de la historia del presente en la España actual: entre el agujero negro y el relato intencional" a *Studia historica. Historia contemporánea*, n. 32, pp. 59-60.

²⁷ Ramírez, Manuel (2006): "Cara y cruz de la Segunda República" a *Cuadernos de pensamiento político*, núm. juliol/setembre, pp. 150-151.

2.2. Historiogràficament

Ja s'ha senyalat que la Guerra Civil és un dels temes de la història d'Espanya sobre el que més s'ha investigat i discutit. Tot i que ja hi ha producció historiogràfica des del mateix moment en que té lloc la guerra, és especialment a partir dels anys 80 quan té lloc un increment en el nombre de publicacions. Al llarg de les últimes tres dècades s'ha publicat el gruix de treballs²⁸ que, en relació al desenvolupament de la història social i cultural, procedeixen de diverses branques de la ciència històrica, com poden ser la història oral, relació entre memòria i història, història de les dones, història local o revisionisme històric.²⁹

En aquest mateix context, emmarcat en el sorgiment i consolidació de la història del Temps Present i la nova història social de la cultura, a principis de la dècada dels anys 80 sorgí un renovat interès en l'anàlisi dels manuals escolars d'història. Els estudis giraven al voltant de les relacions entre la historiografia acadèmica i l'escolar i, alhora, es centraven en els continguts ideològics dels manuals escolars, els quals eren entesos com a eines per reproduir un determinat imaginari col·lectiu.

Aquests treballs estaven molt influenciats per les línies clàssiques d'anàlisi de manuals escolars que es realitzaren a principis del segle XX, sobretot durant l'època d'entreguerres, encara que aquests nous estudis incloïen l'estudi d'altres fonts relacionades amb l'ensenyament regulat, com els plans i els programes. Els estudis realitzats durant la dècada dels 80, doncs, serien la llavor d'un nou camp d'investigació a Espanya com és la història de la historiografia escolar, la qual va tenir el gran impuls a finals de la mateixa dècada i desenvolupament al llarg dels anys 90.³⁰ En aquest sentit, és interessant remarcar que algunes de les principals aportacions arribarien per part de la renovada història de la historiografia espanyola, que va començar a emprar una

²⁸ El treball de Ángel Viñas i Juan Andrés Blanco *La Guerra Civil española: una visión bibliográfica* (Marcial Pons Historia, 2017) és un recull recent del que s'ha escrit sobre la guerra des de la perspectiva de la memòria històrica, auge del revisionisme, la presència de la guerra a Internet o l'ensenyament d'aquesta, per exemple.

²⁹ A tall d'exemple, veure els treballs de: Fraser, Ronald (1979): *Recuérdalo tú y recuérdalo a otros: historia oral de la guerra civil española*, Barcelona: Crítica; Aguilar, Paloma (1996): *Memoria y olvido de la Guerra Civil española*, Madrid: Alianza; Nash, Mary (1999): *Rojas. Las mujeres republicanas en la Guerra Civil española*, Madrid: Taurus; així com els treballs revisionistes de Moa, Pío (2004): *Los mitos de la guerra civil*, Madrid: La Esfera de los Libros; Rey Reguillo, Fernando (2011): *Palabras como puños: la intransigencia política en la Segunda República española*, Madrid: Tecnos; Ruiz, Julius (2012): *El terror rojo*, Barcelona: Espasa.

³⁰ Valls, Rafael (2007): *Historiografía escolar española : siglos XIX-XXI*, Madrid: UNED, pp. 19-21.

metodologia més elaborada i amb una perspectiva més sociològica, i no de la història de l'educació o didàctica de la història.³¹

Amb tot, el camp de l'anàlisi i reflexió sobre els llibres de text és el que ha rebut, i segueix rebent, més atenció. Especialment en relació al tractament de determinats temes controvertits, com són els casos de la Segona República, la Guerra Civil³² i el franquisme.³³ De fet, un dels primers projectes d'investigació sobre els manuals d'història tingué la Segona República i la Guerra Civil espanyola, respectivament, com a temes d'estudi.³⁴

De totes formes, es tracta, en la seva majoria, d'un conjunt de treballs fragmentat i elaborat generalment per aportacions puntuals d'historiadors o professors de secundària. Les excepcions les trobem en els treballs monogràfics de Rafael Valls, un dels màxims investigadors de la història de l'ensenyament de la història a través dels manuals i el qual té en compte els contextos educatius a través de la realització d'entrevistes a docents; i Raimundo Cuesta, qui ha fet un seguiment detallat de l'evolució de la historiografia escolar espanyola.

Amb tot, la reflexió historiogràfica al voltant de l'ensenyament de la Història, i sobre la Guerra Civil en particular, és relativament recent. En general es tracta de treballs situats entre la historiografia i la didàctica, amb una tendència a descriure els continguts dels

³¹ Alguns exemples són els treballs: Pasamar, Gonzalo; Peiró, Ignacio (1987): "Arcaísmo y modernización en los manuales españoles de historia" a *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, núm.3, pp. 3-18.; Peiró, Ignacio (1990): "La divulgación de la enseñanza de la historia en el siglo pasado: las peculiaridades del caso español" a *Studium*, núm. 2, pp. 107-133. Valls (2007), pp.24-26.

³² Podem trobar una gran producció bibliogràfica sobre el tractament que es dona a la Guerra Civil en els llibres de text des del primer franquisme fins a l'actualitat. A tall d'exemple: Álvarez, J. A.; Cal, I.; Haro, J. y González, M. C. (2000): *La guerra que aprendieron los españoles. República y Guerra Civil en los textos de bachillerato (1938-1983)*, Madrid: Los libros de la Catarata; Boyd, Carolyn (2000): "De la memoria oficial a la memoria histórica: la Guerra Civil y la Dictadura en los textos escolares de 1939 al presente", en Juliá, Santos (dir.): *Memoria de la guerra y del franquismo*, Madrid: Taurus-Santillana, pp. 79-99; Cuesta, Raimundo (1998): *Clío en las aulas. La enseñanza de la Historia de España entre reformas, ilusiones y rutinas*, Madrid: Akal; Díez Gutiérrez, Enrique Javier (dir.) (2012): *La Memoria Histórica en los libros de texto*, León: Foro por la Memoria y Ministerio de la Presidencia; Valls Montés, Rafael (2007): *Historiografía escolar española: siglos XIX-XXI*, Madrid: UNED i Valls, Rafael (2008): *Historia y memoria escolar: Segunda República, Guerra Civil y dictadura franquista en las aulas*, València: Universitat de València.

³³ Fuertes Muñoz, Carlos (2018): "La dictadura franquista en los manuales escolares recientes: una revisión crítica" a *Revista Historia Autónoma*, núm. 12, pp. 282.

³⁴ El treball era de José Antonio Álvarez Osés, Ignacio Cal Freire, Mª Carmen González Muñoz i Juan Haro Sabater: "La historia en los textos de bachillerato (1938-1975). Proyecto de investigación y análisis de un tema: la Segunda República" (1979) i "La Guerra Civil" (1981), publicat a *Revista de Bachillerato*.

manuals sempre en relació al marc legal del sistema educatiu (i, consegüentment, context històric). És freqüent llegir com els autors manifesten les mancances del sistema educatiu espanyol a l'hora de tractar la Guerra Civil i, en algunes ocasions, fan propostes didàctiques o metodològiques. Aquests darrers punts, però, seran desenvolupats posteriorment.

2.3. Pedagògicament

Tot i les insistències d'alguns sectors socials i polítics, són molts els professionals que han evidenciat la necessitat d'abandonar algunes de les funcions tradicionalment atorgades a l'ensenyament de la història, com la de crear i definir identitats nacionals, en favor de plantejament que contribueixin a la formació intel·lectual i cívica de futurs ciutadans³⁵ a través d'una metodologia més activa. Tal i com senyalà Josep Fontana:

«Tenemos una responsabilidad muy grave ante una sociedad a la que no solamente hemos de explicarle qué sucedió en el pasado, que en el fondo es la parte menos importante de nuestra labor, sino a la que debemos enseñar aquello que mi maestro Pierre Vilar llama pensar históricamente».³⁶

En aquest sentit, alguns professionals han diferenciat tres possibles enfocaments de l'ensenyament de la història en relació al tractament escolar dels passats recents conflictius, els quals reflecteixen plantejaments didàctics diferenciats. El primer consisteix en transmetre als alumnes la interpretació històrica considerada més correcta per tal de facilitar una cohesió social i identitat col·lectiva. El segon, és el disciplinar i consisteix en presentar les principals interpretacions existents sobre un tema per tal de que els alumnes arribin a una conclusió pròpia. L'últim enfocament, el postmodern, considera bàsic que els alumnes entenguin la manera en que els diferents grups enfrontats en un determinat conflicte històric han organitzat el passat en els seus relats

³⁵ Veure, per exemple: Forcadell Álvarez, Carlos; Pasamar, Gonzalo; Peiró, Ignacio; Sabio, Alberto; Valls, Rafael (ed.) (2004): *Usos de la historia y políticas de la memoria*, Zaragoza: Universidad de Zaragoza; Hernández Cardona, Francesc Xavier (2002): *Didáctica de las ciencias sociales, geografía e historia*, Barcelona: Graó; Prats, Joaquim (2001): *Enseñar historia: notas para una didáctica renovadora*, Mérida: Junta de Extremadura, Consejería de Educación, Ciencia y Tecnología.

³⁶ Fontana, Josep (2005): "¿Que historia enseñar?" a *Clío & Asociados. Dossier: La enseñanza de la historia en España hoy*, p. 24, Universidad Nacional de la Plata i Universidad Nacional del Litoral. Recurs en línia disponible a <<http://roderic.uv.es/bitstream/handle/10550/46402/516.pdf?sequence=1&isAllowed=>> (darrera consulta 20/10/2018)

històrics. Aquesta última perspectiva permet el desenvolupament d'una visió molt més crítica i activa per part dels alumnes, a diferència dels primer plantejament on l'alumne memoritza el contingut i no es produeix cap debat o treball d'investigació.³⁷

De totes formes, alguns historiadors, com Tony Judt han alertat dels perills que aquest tipus d'enfocaments crítics poden acabar generant. Al no proporcionar un mapa mental clar als estudiants es pot generar confusió i convertir-se en una pràctica contraproductent. En paraules del mateix autor:

«Antes de que nadie (...) pueda entender el pasado, tiene que saber lo que ocurrió, en qué orden y con qué resultado (...) La tarea del historiador, si se quiere verlo de este modo, es proporcionar la dimensión del conocimiento y la narrativa histórica, sin lo cual no podemos ser un todo cívico. Si tenemos una responsabilidad cívica como historiadores, es esta».³⁸

Rafael Valls senyala que els models predominants segueixen sent el primer i el segon, en gran part degut al pes de la tradició escolar desenvolupada al llarg dels últims 150 anys.³⁹ No obstant, cada cop hi ha més professionals que qüestionen la pràctica basada en classes magistrals i la memorització del temari basat en els llibres de text i defensen un sistema que s'entengui com un procés de construcció, el qual sigui significatiu, basat en el descobriment per part de l'alumne i que tingui en compte els coneixements previs d'aquest.⁴⁰

Així, i en paraules de Joaquim Prat, és important que la història no sigui una veritat acabada o una sèrie de dades que els alumnes han d'aprendre de memòria. Sorgeix la necessitat de plantejar l'ensenyament de la història a través dels instruments de l'historiador, això és, la recerca, anàlisi i reflexió.⁴¹ Per tant, les estratègies constructivistes han d'estar presents en els plantejaments pedagògics de la història. L'alumne és al centre del procés educatiu i el docent deixa ser un agent transmissor de

³⁷ Valls, Rafael (2009): *Historia y memoria escolar. Segunda República, Guerra Civil y dictadura franquista en las aulas*, València: Universitat de València, pp. 107-109.

³⁸ Judt, Tony; Snyder, Timothy (2012): *Pensar el siglo XX*, Madrid: Taurus, pp.255-257.

³⁹ Valls, Rafael (2009): *Op. Cit.* p. 109.

⁴⁰ Veure, per exemple Valls, Rafael (2007): *Op. Cit.* o Prats, Joaquim (2001): *Enseñar historia: notas para una didáctica renovadora*, Mérida: Junta de Extremadura, Consejería de Educación, Ciencia y Tecnología.

⁴¹ Prats, Joaquim (2001): *Op. Cit.* p. 22.

coneixement per esdevenir un acompanyant d'aquest procés de descobriment, decidint en el *què* i en el *com*.⁴²

Tal i com apuntàvem anteriorment, hi ha una consens prou ampli entre els professionals en situar l'escola com un espai de sensibilització contra les idees d'abús i odi. Per assolir-ho, és necessari introduir en l'ensenyament memòries plurals a través d'accions que eduquin en la prevenció dels crims contra la humanitat; és aquí on recau la importància de conèixer i analitzar un dels esdeveniments més traumàtics de la història recent espanyola, com és la Guerra Civil.

Al llarg dels últims anys han anat sorgint propostes didàctiques sobre el tractament d'aquest tema a les aules. La reflexió pedagògica al voltant de com ensenyar la Guerra Civil espanyola no és molt abundant, sobretot si tenim en compte la producció al voltant d'altres temes com podria ser l'Holocaust, i s'ha produït especialment al llarg de l'última dècada. De totes maneres, s'han publicat interessants propostes i treballs amb plantejaments innovadors. És el cas de la proposta de Maria Feliu i Francesc X. Hernández *Didáctica de la Guerra Civil* (Graó, 2013), la qual recopila diversos recursos didàctics fent propostes per la seva implementació a les aules des d'una perspectiva multidisciplinària (ús de la literatura, audiovisuals, patrimoni, etc.); un conjunt d'unitats didàctiques per a batxillerat sobre la repressió franquista i resistència contra la dictadura a *Memoria e Historia* (Foro por la Memoria de León, 2009), o propostes per part de grups de recerca en didàctica com *Assumint la història. La Guerra Civil espanyola* (Universitat de Barcelona, 2015), la qual té com a objectiu que els alumnes responguin la pregunta de si l'Estat espanyol ha de donar un reconeixement a tots els que van lluitar en els dos bàndols a la Guerra Civil espanyola o als seus familiars directes, establint un vincle directe amb el present.⁴³

En menor mesura, des del camp institucional s'han elaborat continguts de suport per treballar la guerra a les aules. El Memorial Democràtic va posar en marxa un grup de treball que ha elaborat diversos quaderns didàctics per abordar el context sociocultural en temps de guerra (*Patufet en guerra. La il·lusió de la normalitat*, 2017), l'exili

⁴² Hernández Cardona, Francesc Xavier (2002): *Didáctica de las ciencias sociales, geografía e historia*, Barcelona: Graó, pp. 7-15.

⁴³ Prats, Joaquim (dir.) (2014): *Proposta didàctica. Assumint la Història. La Guerra Civil Espanyola*, Barcelona: Universitat de Barcelona. Recurs en línia disponible a: <https://www.researchgate.net/publication/318019907_Assumint_la_Historia_La_Guerra_Civil_Espanyola> (darrera consulta 25/11/2018).

(*Camins. Memòries d'una Europa en guerra*, 2017) o la memòria històrica (*Memòria i vinyetes. La memòria històrica a l'aula a través del còmic*, 2018). De manera més genèrica, el Consell d'Europa ha ressaltat la importància de conèixer la història contemporània europea per prevenir crims contra la humanitat i per preparar una ciutadania activa, cívica.⁴⁴

Veiem com el gruix de propostes procedeixen del món acadèmic i són relativament recents. De totes formes, des de la Didàctica de la Història s'ha remarcat la utilitat del tractament educatiu d'aquest passat en la construcció d'una ciutadania crítica i democràtica,⁴⁵ així com una tendència a propostes curriculars badades en continguts oberts i flexibles que permetin tractaments més diversificats.⁴⁶ La didàctica de la història aborda nous temes i acull noves perspectives, entre les quals cal destacar la memòria, la formació ciutadana, la història recent i la consciència històrica.⁴⁷ La memòria es situa com una qüestió ineludible de l'ensenyament de la història i es proposa un ensenyament que, més que donar respostes, plantegi interrogants.

2.4. Perspectiva acadèmica

Un gran nombre d'historiadors dedicats a la història contemporània van manifestar desacord amb el discurs que la ministra Aguirre va pronunciar l'any 1998.⁴⁸ Javier Tusell i Pedro Ruiz Torres, per exemple, coincidiren en remarcar la necessitat de reconduir el debat i treure'l del terreny polític i passar-lo a l'esfera acadèmica.⁴⁹ Les preguntes "quina?" i "com és la història que s'ensenya?" s'han formulat en el món acadèmic de manera paral·lela al sorgiment de les polèmiques presentades anteriorment.

⁴⁴ *La educación en el Consejo de Europa. Competencias y cualificaciones para la vida en democracia*. Recurs en línia diponible a <<https://rm.coe.int/16806fe63e>> (darrera consulta 20/10/2018).

⁴⁵ Fuertes Muñoz, Carlos (2018): "La dictadura franquista en los manuales escolares recientes: una revisión crítica" a *Revista Historia Autónoma*, núm. 12, p. 281.

⁴⁶ Valls, Rafael; López Facal, Ramón (2011): *Op. Cit.* p. 83.

⁴⁷ González, María Paula; Pagès, Joan (coord.) (2009): *Història, memòria i ensenyament de la història: perspectives europees i llatinoamericanes*, Bellaterra; Universitat Autònoma de Barcelona, p.27.

⁴⁸ Arran de la polèmica, la revista *Ayer* fa públic un número monogràfic dedicat a la història i el sistema educatiu. *Revista Ayer*, núm. 30, 1998. Disponible a <https://www.ahistcon.org/PDF/numeros/ayer30_HistoriaySistemaEducativo_OrtizdeOrruno.pdf>.

⁴⁹ Ortiz de Orruño, José María (1998): "Historia y sistema educativo: un debate necesario" a *Revista Ayer*, núm. 30, p.17. Disponible a <https://www.ahistcon.org/PDF/numeros/ayer30_HistoriaySistemaEducativo_OrtizdeOrruno.pdf> (darrera consulta 15/12/2018).

En relació a l'ensenyament de la nostra història recent, i en concret de la Guerra Civil espanyola, tot i que la majoria d'experts destaquen la importància d'estudiar-la per la seva connexió amb el present, encara segueix existint un cert temor al seu tractament a les aules⁵⁰ per la seva condició de tema controvertit. És a dir, ser un tema sobre el qual no hi ha un consens i que divideixen la societat. De fet, actualment aquest és un dels aspectes al voltant del qual s'estan fent noves aportacions,⁵¹ sobretot des de l'Amèrica del Sud, per tal de respondre interrogants com: com afrontar l'ensenyament d'una història amb protagonistes que encara poden estar vius i amb algunes de les conseqüències dels seus actes present en l'agenda política actual? Com tractar en tota la seva complexitat a les aules una història que inclou esdeveniments horrorosos?

Alguns autors han senyalat que un dels problemes més recurrents a l'hora de treballar aquests temes a l'aula és que a l'intentar trasmetre'ls, "se obstaculice más que se propicie la comprensión histórica" a partir d'aportacions simplistes, apel·lant a explicacions maniquees, presentistes o anàlisis de fets històrics a partir de judicis morals. Aquest últim factor pot convertir-se en un gran problema quan pren el lloc de les explicacions basades en dades i raonaments històrics.⁵²

En aquest sentit, i tot i fer referència a l'ensenyança de l'Holocaust, alguns historiadors han senyalat la importància de separar la història de les lliçons que se'n poden extreure. Steve Feinberg, de United States Holocaust Memorial Museum, per exemple, ha avisat sobre el perill que poden causar les simplificacions de narratives històriques complexes per transmetre lliçons universals morals. Això no significa que estudiar la història i extreure lliçons morals per entendre l'actualitat sigui quelcom exclouent.⁵³

En tot cas, el tractament didàctic dels conflictes traumàtics contemporanis segueix generant controvèrsies i, tot i que en alguns països aquestes s'integren en els manuals

⁵⁰ Bernal, Mauricio "Las aulas y la memoria" a El Periódico 17/07/2016. Article en línea disponible a <<https://www.elperiodico.com/es/sociedad/20160717/ensenanza-guerra-civil-espanola-institutos-5271502>> (darrera consulta 20/10/2018)

⁵¹ Veure per exemple: Toledo, M. Isabel; Magendzo, Abraham; Gutiérrez, Gianella; Iglesias, Ricardo (2015): "Enseñanza de 'temas controversiales' en la asignatura de historia y ciencias sociales desde la perspectiva de los profesores" a *Estudios Pedagógicos*, núm. 1, p. 27 o. Jelin, E.; Lorenz, F. (Eds.) (2004). *Educación y memoria. La escuela elabora el pasado*, Buenos Aires: Siglo XXI.

⁵² Carretero, Mario; Borrelli, Marcelo (2008): "Memorias recientes y pasados en conflicto: ¿cómo enseñar historia reciente en la escuela? a *Cultura y Educación*, , núm.20, vol.2, pp. 204-206.

⁵³ Salmons, Paul (2003): "Teaching or Preaching? The Holocaust and intercultural education in the UK" a *Intercultural Education*, vol. 14, núm. 2, juny, pp. 141-142.

escolars, en el cas espanyol hi ha veus, com la de José Ramón González Cortés, que consideren que "existe una conciencia generalizada de que las narrativas escolares contemporáneas han apuntalado en las aulas una cultura de la desmovilización y de la apatía social".⁵⁴ Al llarg dels últims anys, propostes com que l'escola reconegui l'existència de conflictes socials i els incorpori al currículum; que a les aules s'analitzin i argumentin aquestes temes, i que s'explicitin les tensions i diferències existents en l'àmbit acadèmic en relació a l'estudi de temes controvertits com pot ser la Guerra Civil, han adquirit una presència notable en els debats educatius. Amb tot, l'ensenyament de la història hauria de permetre als alumnes captar la rellevància que aquest passat té pel seu present a través de l'anàlisi i argumentació d'aquests passats conflictius.⁵⁵

No obstant, la realitat a les aules és diferent i, tal i com senyala Ramón López Facal, l'ensenyament de la història té una tendència a ocultar la conflictivitat present en totes les societats ja que:

«la mayoría de los docentes se han ido identificando con un ideal de enseñanza "aséptica", neutral, que trata de describir la realidad social de una manera supuestamente objetiva, excluyendo la implicación, la toma de partido o la propuesta de soluciones ante los problemas que dividen a la sociedad. Pero con esta actitud se hurta a los escolares una parte fundamental de la realidad y no se facilita su formación cívica».⁵⁶

En aquesta línia, però amb to més tràgic, Fernando Hernández Sánchez afirma que "la enseñanza de la Historia del Presente español sigue siendo un agujero negro en la formación cívica."⁵⁷ En el cas concret de la Guerra Civil, el mateix autor senyala que el sistema educatiu espanyol ha fracassat a la hora de proporcionar-ne coneixements mínims, ja que els alumnes reben una informació superficial i lineal sobre la guerra civil. L'autor, a més, considera que la investigació acadèmica realitzada al llarg de les últimes tres dècades no ha arribat suficientment als nivells bàsics del sistema educatiu, "que es donde se forman las representaciones con que la mayor parte de los ciudadanos

⁵⁴ González Cortés, José Ramón (2014): "Los pasados recientes en conflicto y sus implicaciones didácticas: Guerra civil y Transición" a *Con-Ciencia Social*, núm., 18, p. 158.

⁵⁵ Carretero, Mario; Borrelli, Marcelo (2008): *Op. Cit.* i López Facal, Ramón (2011): *Op. Cit.*, pp. 5-7.

⁵⁶ López Facal, Ramón (2011): *Op. Cit.* pp. 5-8.

⁵⁷ Hernández Sánchez, Fernando (2016): "¿Franco fue un mamífero? El corto siglo XX español en las aulas de Secundaria: un pretérito imperfecto " a *Pasos a la izquierda*, núm. 4. Recurs en línia disponible a < <http://pasosalaizquierda.com/?p=1118>> (Darrera consulta 24/10/2018).

se aproxima al conocimiento de su historia reciente", així com que els manuals no donen visibilitat a episodis con l'exili o la repressió política. Cal dir, però, que aquestes afirmacions no són del tot certes. En apartats següents es mostrarà que la presència d'aquests episodis és més que evident en els manuals d'història utilitzats a secundària.

Similarment, i tot i les diverses propostes didàctiques presentades anteriorment, Valls i Facal senyalen que es molt difícil ajudar als alumnes a entendre el present quan els problemes del nostre temps són objecte d'escassa atenció a les classes si el model dominant d'ensenyament d'història és el de "veure tota la història". Consideren que molts professors han optat per un enfocament tradicional de la història, el qual els permet complir amb aquest model i, al mateix temps, tenir un major control de l'aula: a través de la classe magistral, els alumnes mantenen una actitud passiva.⁵⁸

Si bé pot resultar difícil abandonar les dinàmiques de classe presencial, cada cop són més els professors que opten per propostes didàctiques que impliquin el treball amb el patrimoni o l'ús d'història oral (veure, per exemple, les entrevistes als docents als annexos). Justament, en relació a la memòria i la transmissió d'aquesta, també s'ha generat al llarg de les últimes dècades un debat al voltant de l'ús de la història oral a les aules. A través d'activitats basades en la història oral, l'escola ha donat lloc a les veus dels testimonis i ha permès reconstruir, principalment, aspectes de la història local i de la vida quotidiana.

El debat acadèmic al voltant d'aquesta memòria s'ha centrat en les possibilitats i els límits dels testimonis, en com s'ha d'evitar la cristal·lització de la paraula del testimoni i en com es poden enriquir les fonts orals entrecreuant-les amb altres. En l'ensenyament de la història s'ha destacat que la història oral permet una renovació temàtica i metodològica, introduint diverses veus, allunyant-se de la narrativa nacional dels grans herois i obrint un diàleg intergeneracional. El debat també ha senyalat alguns límits d'aquesta pràctica, com el risc d'utilitzar testimonis sense una vessant crítica i de treballar amb dades que no estiguin contextualitzades. A tall d'exemple, trobem la impostura d'Enric Marco, que va presentar el seu testimoni fals com a supervivent de l'Holocaust a través de, per exemple, xerrades escolars.⁵⁹ Amb tot, la memòria és un

⁵⁸ Valls, Rafael; López Facal, Ramón (2011): *Op. Cit.* pp. 82-83.

⁵⁹ Redacció (12 de maig, 2005): "Enric Marco reconoce que fingió ser preso de los nazis para «difundir mejor el sufrimiento de las víctimas»" a *El Mundo*. Article en línia disponible a <<https://www.elmundo.es/elmundo/2005/05/11/sociedad/1115808137.html>> (darrera consulta 21/01/2019).

procés intersubjectius de significació i resignificació, del qual en serà necessari revisar les conseqüències didàctiques.⁶⁰

3. La Guerra Civil i el marc legal del sistema educatiu

En l'ensenyament de la història d'una etapa, un període o un tema concret hi intervenen molts factors, entre els que calen destacar els programes i currículums oficials.⁶¹ El currículum és una construcció de naturalesa sociopolítica que fixa el que han d'aprendre els estudiants.

No obstant, el paper del currículum acadèmic és més ampli, ja que explicita la naturalesa del coneixement seleccionat i els criteris d'organització del procés d'ensenyament i aprenentatge, dóna una orientació respecte les formes en que poden es poden transmetre els continguts proposats, i possibilita una relació dialèctica entre proposta i desenvolupament pràctic, acotant el paper del professorat com a protagonista de la seva concreció.⁶² Per tant, resulta necessari tenir ben present el marc legal per saber quins continguts s'expliquen als diferents nivells del sistema educatiu.

3.1. L'ensenyament de la Guerra Civil: antecedents

Sí bé l'objectiu d'aquest treball és el de conèixer de quina manera s'explica actualment la Guerra Civil en les aules catalanes, en les següents pàgines es mostrarà breument l'evolució de la legislació educativa en relació al tema de la Guerra Civil espanyola. Per fer-ho, s'analitzaran alguns dels plans d'estudi que s'han anat desenvolupant des del primer franquisme fins avui en dia. Pensem que, a través d'aquesta aproximació, serà més fàcil entendre la situació actual.

La Guerra Civil ha estat present, de manera més o menys explícita, en l'educació espanyola des de la mateixa Guerra Civil. El règim franquista, conscient de la importància de l'ensenyament en la creació d'una nova consciència nacional dins del *Nuevo Estado* comença a idear la seva estratègia educativa ja a l'any 1938, amb la

⁶⁰ González, María Paula; Pagès, Joan (coord.) (2009): *Op. Cit.* pp.23-27.

⁶¹ Valls, Rafael (2009): *Op. Cit.* p.12.

⁶² Hernández Cardona, Francesc Xavier (2002): *Op. Cit.* p.9.

Guerra Civil encara sense acabar.⁶³ Així, el 20 de setembre del 1938 s'aprova la Ley de Reforma de la Enseñanza Media⁶⁴, vigent fins l'any 1953, encara que el primer pla d'estudis de secundària del franquisme no s'estableix fins l'abril de l'any 1939. En aquest sentit, tot just feia unes setmanes que la Guerra Civil s'havia donat per finalitzada, però aquesta ja apareix en el temari obligatori d'història del cinquè curs de l'ensenyament secundari:

«El 18 de Julio de 1936. Guerra de Salvación. El Glorioso Movimiento Nacional. Sus orígenes. Sus hombres representativos. José Antonio Primo de Rivera, José Calvo Sotelo, Víctor Pradera, Ramiro de Maeztu. Sus héroes y sus mártires (...) Franco, salvador de la patria».⁶⁵

Encara que, de forma implícita, també quedava tractada a l'assignatura d'història de primer i segon de Batxillerat, a l'estudiar l'origen del *Movimiento Nacional* i la figura de Francisco Franco, respectivament:

Primer curs

«El Movimiento Nacional. Sus orígenes. Sus hombres. Su justificación histórica. Su significado patriótico, moral y religioso

Segon curs

El Movimiento Nacional. Franco. España recobra su ser histórico.»⁶⁶

La necessitat de legitimar el cop d'estat i la posterior victòria en la guerra al llarg de la dictadura comportà una demonització per part del règim franquista de tots els projectes reformadors duts a terme durant el període republicà per així justificar la necessitat de dur a terme l'aixecament militar. D'aquesta manera, el règim desenvolupa una terminologia pròpia amb la qual es referia a la Segona República i a totes les reformes que aquesta realitzà amb adjectius com "antinacional", "anticatòlic" o "causants de

⁶³ Valls, Rafael (2007): *Op. Cit.* p.58.

⁶⁴ BOE 23/9/1938. Article en línia disponible a <<https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1938/085/A01385-01395.pdf>> (darrera consulta 20/10/2018).

⁶⁵ Orden de 14 de abril de 1939 aprobando los Cuestionarios de Enseñanza Media, al suplement del BOE núm. 128 del 8/5/1939, p. 22. Recurs en línia disponible a: <<https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1939/128/D00001-00036.pdf>> (darrera consulta 20/10/2018).

⁶⁶ *Ibíd.*

desastre i crim", amb la "Guerra de Salvación"- tal i com veiem en l'ordenació curricular- en referència al conflicte bèl·lic.⁶⁷

Aquesta necessitat del règim de legitimar-se a partir de la victòria militar i de presentar la guerra com a quelcom necessari i inevitable comportà que els llibres d'història de secundària gairebé no canviessin durant els 40 anys de dictadura. Els llibres de text plasmaven tota aquesta fraseologia franquista, plena de judicis de valor negatius vers la República. Tampoc feien referència a la repressió ni a la violència exercida durant la guerra per part dels rebels (autoanomenats "nacionals"), així com l'exili o les dures condicions de vida que la majoria de la població va haver de patir durant la guerra i la llarga i duríssima postguerra.⁶⁸ Els plans d'estudis desenvolupats posteriorment adopten un caràcter més concís, tot i que segueixen utilitzant la terminologia franquista.⁶⁹

Tal i com ja hem senyalat, no és fins l'any 1953 quan es promulgà la Ley Sobre la Ordenación de la Enseñanza Media⁷⁰ i, uns mesos més tard, s'aprova el nou pla d'estudis, encara que els qüestionaris de les diverses assignatures no es fan públics fins el febrer de l'any 1954. A partir de 1953 la situació política espanyola comença a canviar. El règim entra en una fase de consolidació gràcies a la configuració d'un nou panorama internacional, marcat per la Guerra Freda, que comportà la fi del període autàrquic i la dinamització de l'economia entre finals dels anys cinquanta i principis dels anys seixanta. El sistema educatiu s'havia d'adaptar al nou context. Tal i com senyala Francesc Xavier Hernández Cardona, l'educació "ja no podia considerar-se únicament com una màquina d'adoctrinament. Havia d'ampliar el seu radi d'acció."⁷¹

En els plans d'estudis desenvolupats durant la dècada dels anys 50, en els anys 1953 i 1957, la Guerra Civil no surt mencionada de forma explícita en cap assignatura, tot i que podem veure que és a l'assignatura d' història de quart curs, on es tracta la Segona

⁶⁷ Valls, Rafael (2007): *Op. Cit.* p. 156.

⁶⁸ *Ibíd.* p. 157.

⁶⁹ Valls, Rafael (2009): *Op. Cit.* p.22.

⁷⁰ Ley de 26 de febrero de 1953 sobre Ordenación de la Enseñanza Media, al BOE núm. 58 del 27/2/1953. Recurs en línia disponible a <<https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1953/058/A01119-01130.pdf>> (darrera consulta 20/10/2018).

⁷¹ Hernández Cardona, Francesc Xavier (1993): *La història contemporània de Catalunya en l'ensenyament primari i secundari, 1970-1990*. Barcelona: Universitat de Barcelona, pp. 111-113.

República espanyola i el Movimiento Nacional.⁷² Per tant, la guerra formaria part d'aquest part del temari.

Déu anys més tard, el 1967, aquest últim pla es reforma amb la intenció d'acabar amb la disparitat de plans en el Batxillerat Elemental (el de cinc cursos establert el 1949 i el de quatre introduït l'any 1953).⁷³ L'assignatura Historia Moderna y Contemporánea Universal y de España es cursava a quart curs i veiem que, de la mateixa manera que en els plans previs, la Guerra Civil no surt mencionada de forma explícita, tot i que un dels punts a tractar és:

«La Segunda República y el Movimiento Nacional. Evolución material, social, económica e intelectual de la España actual. Los planes de Desarrollo.»⁷⁴

De totes formes, a les normes metodològiques dirigides als docents de l'assignatura Formación del Espíritu Nacional de quart curs podem llegir que un dels objectius de la matèria és:

«Dar a conocer de modo general la organización del estado moderno y más concretamente la del Estado español, su nacimiento dentro de una guerra civil, que cierra un largo proceso histórico-político.»⁷⁵

Per tant, les referències a la Guerra Civil espanyola i el seu estudi continuaven vigents en l'ensenyament secundari. En general, doncs, a penes hi va haver canvis significatius en el continguts dels programes curriculars d'història durant la dècada dels cinquanta i seixanta.⁷⁶ L'abril de l'any 1975 es publica l'últim temari oficial desenvolupat durant la

⁷² Orden Ministerial del 21 de enero de 1954 por la que se aprueban los Cuestionarios de Enseñanza Media del Plan de 1953, al BOE núm. 36 del 5/2/1954, p. 683. Recurs en línia disponible a <<https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1954/036/A00681-00683.pdf>> (darrera consulta 20/10/2018) i Orden de 5 de junio de 1957 que aprueba los cuestionarios para el Bachillerato, al BOE núm. 170 del 2 de julio 1957. pàg 532 Recurs en línia disponible a <<https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1957/170/A00528-00536.pdf>> (darrera consulta 20/10/2018).

⁷³ Álvarez Oses, José Antonio; Cal Freire, Ignacio; González Muñoz, Ma. Carmen; Haro Sabater, Juan (1979): "La historia en los textos de Bachillerato (1938-1975). Proyecto de investigación y análisis de un tema: La Segunda República" a *Revista de Bachillerato*, n.9, gener-març, p.6. Recurs en línia disponible a <<http://redined.mecd.gob.es/xmlui/bitstream/handle/11162/72813/00820073007597.pdf?sequence=>>> (darrera consulta 20/10/2018).

⁷⁴ Orden de 4 de septiembre de 1967 por la que se aprueba los Cuestionarios del Bachillerato Elemental, al BOE núm. 234 del 30 de setembre del 1967, p. 13426. Recurs en línia disponible a <<https://www.boe.es/boe/dias/1967/09/30/pdfs/A13421-13447.pdf>> (darrera consulta 20/10/2018).

⁷⁵ *Ibíd.*

⁷⁶ Valls, Rafael (2007): *Op. Cit.* p. 156.

dictadura franquista, fruit de la Ley General de Educación y Financiamiento de la Reforma Educativa aprovada l'any 1970.⁷⁷ Es tracta de la primera reforma important del sistema educatiu que trenca amb els principis dogmàtics del nacionalcatolicisme i del Movimiento Nacional.⁷⁸

En l'ordenació curricular de l'assignatura d'Història del tercer curs podem llegir que "La Guerra de España. El Nuevo Estado"⁷⁹ és uns dels punts que conformen el temari de l'assignatura. Veiem com les formulacions han canviat, ja que s'utilitza el terme "Guerra de España", una terminologia emprada essencialment per la premsa estrangera, i no "Guerra de Salvación." En aquest sentit, és a partir dels anys setanta i, especialment, a partir de la mort del dictador, quan els programes comencen a emprar el terme "Guerra de España" per referir-se a la Guerra Civil.⁸⁰

A partir de l'any 1975, coincidint amb el període de Transició cap a la democràcia, "los manuales de historia también fueron objeto de una transición, aunque menos intensa y rápida que la política."⁸¹ Si bé en aquest context s'estableix el compromís entre els diversos actors polítics de no instrumentalitzar la Guerra Civil ni la dictadura com a objecte de confrontació política o ideològica,⁸² en termes d'educació, la presència de la Guerra Civil en els manuals d'història és major, en alguns casos arriba a duplicar-se.⁸³ En els manuals d'història es comença a mostrar una visió menys monolítica, ja que es posen de manifest els problemes i el patiment de la societat durant la guerra i la postguerra, i es comença a atribuir la violència i la repressió al bàndol nacional, característica que fins llavors era pràcticament exclusiva del bàndol republicà.⁸⁴ Per primera vegada es mostra la idea de la culpa compartida entre republicans i "nacionals" en l'inici i desenvolupament del conflicte.⁸⁵

⁷⁷ Hernández Cardona, Francesc Xavier (1993): *Op. Cit.* p. 154

⁷⁸ Segura, Antoni (ed) (2001): *Op. Cit.* p.11.

⁷⁹ Orden de 22 de marzo de 1975, por la que se desarrolla el Decreto 160/1975, de 23 de enero, que aprueba el Plan de Estudios del Bachillerato y se regula el Curso de Orientación Universitaria, al BOE núm. 93 del 18/4/1975. Article en línia diposnible a: <<https://www.boe.es/boe/dias /1975/04/18 /pdfs/A08049-08068.pdf>> (darrera consulta 21/10/2018).

⁸⁰ Valls, Rafael (2007): *Op. Cit.* p. 157.

⁸¹ Valls, Rafael (2009): *Op. Cit.* p.58.

⁸² Valls, Rafael (2007): *Op. Cit.* p. 155.

⁸³ Valls, Rafael (2009): *Op. Cit.* p. 35

⁸⁴ *Ibíd.* p. 63.

⁸⁵ Valls, Rafael (2007): *Op. Cit.* p. 158.

Així, els plans d'estudi de BUP perduraren al llarg de la dècada dels anys 70 i 80, per tant, durant tot el període de la transició i consolidació democràtica espanyola. La ruptura clara amb els continguts propis de l'ensenyament franquista, però, tindrà lloc a partir de la segona meitat dels anys 80 i especialment durant la dècada dels 90.

Amb la LOGSE⁸⁶ aprovada l'any 1990, el govern socialista completava un nou model educatiu de caràcter democràtic, amb vocació d'adaptar-se a Europa i als canvis socials, culturals i econòmics del context, substituint d'aquesta manera el "vell entramat heretat de la dictadura."⁸⁷ Resulta interessant senyalar que la LOGSE es regulava pels denominats ensenyaments mínims per tal d'establir uns continguts homologables a tot l'Estat.⁸⁸ D'aquesta manera, les comunitats autònomes amb capacitat legislativa en educació complementaven aquests ensenyaments mínims amb uns d'específics que fessin referència a la realitat històrica i social de la comunitat. A través d'aquests ensenyaments mínims s'establiren unes noves pautes respecte al tractament de la història contemporània d'Espanya que, com veurem, mostra diferències rellevants entre els cursos de l'Educació Secundària Obligatoria i el Batxillerat.

A més, el currículum establert l'any 1992 comportava dedicar un curs complet a la història contemporània d'Espanya que, a més, era obligatòria per tots els alumnes de segon de batxillerat i objecte d'avaluació a les PAU. Tal i com senyala Rafael Valls, aquest fet significa que al llarg dels últims anys, els alumnes espanyols de batxillerat han estudiat més que en ningun moment anterior la Guerra Civil espanyola. S'ha dut a terme un canvi qualitatiu però també quantitatiu ja que, com veurem, l'extensió d'aquest tema en els manuals de Batxillerat és més llarga.⁸⁹

Els continguts temàtics establerts l'any 1991 per l'assignatura d'Història en la ESO són molt genèrics i queden resumits en la formulació: "cambios y transformaciones en la España contemporánea."⁹⁰ El tractament que es fa de la Guerra Civil a l'assignatura obligatòria d'Història de segon de Batxillerat, però, és molt més extens i clar. El disseny

⁸⁶ Ley Orgánica 1/1990, del 3 de octubre, de Ordenación General del Sistema Educativo, al BOE núm. 238 del 4/10/1990. Recurs en línia disponible a <<https://www.boe.es/boe/dias/1990/10/04/pdfs/A28927-28942.pdf>> (darrera consulta 22/10/2018).

⁸⁷ Segura, Antoni (ed) (2001): *Op. Cit.* p. 12.

⁸⁸ *Ibíd.*

⁸⁹ Valls, Rafael (2009): *Op. Cit.* p.95.

⁹⁰ *Ibíd.* p. 23

curricular de Batxillerat, de l'any 1992 establia els següents ensenyaments mínims: "Sublevación y Guerra Civil. Dimensión interna e internacional del conflicto español."⁹¹

L'aprovació de la LOGSE i els conseqüents temaris de les assignatures s'emmarca en un context que cal tenir present. Per una banda, el govern socialista (1982-1996) realitza els primers, encara que tímids, treballs commemoratius de la Guerra Civil, envoltat d'un creixent moviment social de recuperació de la memòria d'aquest passat recent que, prèviament, no s'havia pogut realitzar en gran part degut a la llei d'Amnistia del 1977. D'altra banda, una nova generació d'historiadors comença a realitzar una intensa recerca sobre la violència i repressió que va caracteritzar el règim franquista,⁹² i tenen lloc les primeres exhumacions i recompte de víctimes.⁹³

Els llibres de text realitzats durant la dècada dels anys 90 i aprovats en compliment de la LOGSE transmeten aquesta realitat. Mostren una Guerra Civil basada en fets i no judicis de valor. Reprodueixen les xifres del nombre de víctimes de la guerra, refugiats, exiliats i de la repressió franquista sempre dins d'un marc comparatiu i basat en els nous estudis historiogràfics.⁹⁴ També hi ha canvis metodològics. En els manuals es comencen a utilitzar fonts primàries que mostren la violència i brutalitat de la Guerra als alumnes, així com l'ús de la història oral contextualitzada com a eina pedagògica.⁹⁵

Els plans docents establerts a partir de l'any 2001, tant pel Batxillerat però en especial per la ESO, mantenen uns plantejaments detallats respecte a les qüestions que s'han de tractar a l'aula. Així, el programa d'història de 4t d'ESO establia la Segona República i la Guerra Civil com un dels apartats del temari,⁹⁶ a diferència de la formulació oberta i genèrica present en l'anterior programa. Els programes establerts els anys 2003 i 2007, a partir de la Ley Orgánica de Calidad de la Educación (LOCE) del 2002 i Ley Orgánica de Educación (LOE) del 2006, respectivament, a penes mostren canvis respecte el de

⁹¹ Real Decreto 1178/1992, de 2 de octubre, por el que se establecen las Enseñanzas Mínimas del Bachillerato Suplement del BOE núm. 253 del 21/10/1992, p. 9. Recurs en línia disponible a <<https://www.boe.es/boe/dias/1992/10/21/pdfs/C00003-00062.pdf>> (darrera consulta 20/10/2018).

⁹² Valls, Rafael (2007): *Op. Cit.* p.156.

⁹³ Traverso, Enzo (2007): *El Pasado: instrucciones de uso: historia, memoria, política*, Madrid: Marcial Pons, p.46.

⁹⁴ Valls, Rafael (2007): *Op. Cit.* p.159.

⁹⁵ Valls, Rafael (2009): *Op. Cit.* pp.82-89.

⁹⁶ Real Decreto 3473/2000, de 29 de diciembre, por el que se modifica el Real Decreto 1007/1991, de 14 de junio, por el que se establecen las enseñanzas mínimas correspondientes a la Educación Secundaria Obligatoria, al BOE núm. 14 del 16/1/2001, p. 1820. Recurs en línia disponible a <<https://www.boe.es/boe/dias/2001/01/16/pdfs/A01810-01858.pdf>> (darrera consulta 22/10/2018).

l'any 2001.⁹⁷ L'actual llei que regula el sistema educatiu a l'Estat és la Ley Orgánica para la Mejora de la Calidad Educativa de l'any 2013. A continuació detallem l'ensenyament de la Guerra Civil espanyola en l'actualitat.

3.2. L'ensenyament de la Guerra Civil en l'actualitat

La Generalitat de Catalunya té com a competència compartida amb l'Estat l'establiment dels plans d'estudi corresponents a l'educació secundària obligatòria i post-obligatòria, inclosa l'ordenació curricular, d'acord amb el que s'estableix en l'Estatut d'autonomia de Catalunya. En aquest sentit, l'Article 131.3 de l'Estatut senyala que:

«Correspon a la Generalitat, respectant els aspectes essencials del dret a l'educació i a la llibertat d'ensenyament en matèria d'ensenyament no universitari i d'acord amb el que disposa l'article 149.1.30 de la Constitució, la competència compartida que inclou en tot cas:

a) La programació de l'ensenyament, la seva definició i l'avaluació general del sistema educatiu.

(...)

c) L'establiment dels plans d'estudi corresponents, incloent-hi l'ordenació curricular.»⁹⁸

Per la seva banda, i en compliment amb el que s'estableix en la Ley Orgánica 2/2006, correspon al Govern el disseny del currículum bàsic, en relació als objectius, competències i criteris avaluables de les diferents assignatures.⁹⁹ Per tant, la Generalitat de Catalunya té competències per definir i elaborar un model educatiu propi sempre i quan s'empari en el marc legal que és la Ley Orgánica para la Mejora de la Calidad Educativa (LOMCE), encara que l'ordenació dels ensenyaments de Batxillerat a Catalunya s'empara en el Decret 142/2008.

⁹⁷ Valls, Rafael (2009): *Op. Cit.* pp.24-25

⁹⁸ Article 131.3. de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya. Recurs en línia disponible a <<https://www.parlament.cat/document/cataleg/48089.pdf>> (darrera consulta 25/10/2018).

⁹⁹ Real Decreto 1105/2014, de 26 de diciembre, por el que se establece el currículo básico de la Educación Secundaria Obligatoria y del Bachillerato, al BOE núm. 3 del 3/1/2015, p. 169. Recurs en línia disponible a <<https://www.boe.es/boe/dias/2015/01/03/pdfs/BOE-A-2015-37.pdf>> (darrera consulta 25/10/2018).

Tal i com es desenvoluparà a continuació, la Guerra Civil espanyola continua sent un dels temes que conformen el currículum bàsic de l'assignatura d'Història a quart curs de l'ESO i segon de Batxillerat. De totes formes, cal senyalar que en el cicle superior de l'ensenyament primari, cursos de 5è i 6è, els alumnes ja s'aproximen a l'estudi de la història contemporània de Catalunya i Espanya¹⁰⁰, encara que d'una forma molt general. En el currículum no s'hi explícita el tractament de la Guerra Civil, com sí passa en els de l'ensenyament secundari. Aquests currículums segueixen una estructura similars als dels plans d'estudi previs. També cal tenir present que, si bé la Guerra Civil espanyola s'estudia en l'assignatura d'història, no és l'única matèria on es tracta. De manera més breu, com anirem senyalant, també forma part dels continguts treballats en assignatures com Literatura o Història de l'Art.

3.2.1. L'ensenyament de la Guerra Civil a l'ESO

L'ensenyament de la Guerra Civil espanyola a l'ESO queda limitat a l'assignatura d'Història i Geografia de quart curs, la qual té una assignació horària setmanal de caràcter general de 3 hores.¹⁰¹ El Reial Decret 1105/2014, pel qual s'estableix el currículum bàsic de l'Educació Secundària Obligatòria (ESO) i del Batxillerat, estableix la Guerra Civil com un dels sis continguts bàsics que conformen el cinquè bloc de l'assignatura de Geografia i Història de quart d'ESO, el qual està dedicat a l'època d'Entreguerres (1919 - 1945). El mateix document fixa els següents criteris d'avaluació:

- «1.Conocer y comprender los acontecimientos, hitos y procesos más importantes del Período de Entreguerres, o las décadas 1919-1939, especialmente en Europa.
2. Estudiar las cadenas causales que explican la jerarquía causal en las explicaciones históricas sobre esta época, y su conexión con el presente.
- 3.Analizar lo que condujo al auge de los fascismos en Europa. »

¹⁰⁰ Decret 119/2015, de 23 de juny, d'Ordenació dels Ensenyaments de l'Educació Primària, al Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya núm. 6900 del 26/6/2015, p. 101. Recurs en línia disponible a <<http://portaldogc.gencat.cat/utillsEADOP/PDF/6900/1431926.pdf>> (darrera consulta 26/10/2018).

¹⁰¹ Documents per a l'organització i la gestió dels centres. Concreció i desenvolupament del currículum competencial i l'orientació educativa a l'ESO 19/07/2018. Pàgina 7. Recurs en línia disponible a <http://educacio.gencat.cat/documents/IPCNormativa/DOIGC/CUR_ESO.pdf> (darrera consulta 26/10/2018).

En relació a la Guerra Civil, fixa els següents estàndards d'aprenentatge avaluable:

«2.2. Explica las causas de la guerra civil española en el contexto europeo e internacional.

3.1. Explica diversos factores que hicieron posible el auge del fascismo en Europa.»¹⁰²

Per tant, i en la línia que apuntaven els plans d'estudis dels anys previs, el Ministeri d'Educació situa uns continguts molt genèrics en relació l'estudi de la Guerra Civil espanyola, sempre emmarcant-ho en el context europeu i internacional. L'ordenació curricular establerta per la Generalitat de Catalunya en el Decret 187/2015, fixa uns continguts similars:

«Evolució econòmica del període d'entreguerres (1918-1939). Democràcia i dictadures. El feixisme i el nazisme. Evolució de l'URSS. La II República. Evolució política, social i econòmica durant la Catalunya Autònoma (1931-1936). La Guerra Civil espanyola».¹⁰³

De la mateixa manera que en els criteris d'avaluació:

«Descriure i analitzar les idees principals del feixisme i el nazisme, les raons històriques del seu auge i la implicació que van tenir en l'evolució política d'Europa i Amèrica en el període d'entreguerres (1918-1939) (...)

Descriure i analitzar les fases militars de la Guerra Civil espanyola, les ideologies dels bàndols, les seves causes i les seves conseqüències, així com els problemes principals de les dues rereguardes durant el conflicte bèl·lic tenint sempre present el context europeu i internacional».¹⁰⁴

Per tant, i com apuntàvem anteriorment, els alumnes catalans tenen la possibilitat d'estudiar per primera vegada la Guerra Civil quan tenen entre 15 i 16 anys. El fet d'indicar que "tenen la possibilitat" recau en que, donat el tractament genèric que es fa

¹⁰² Real Decreto 1105/2014, de 26 de diciembre, por el que se establece el currículo básico de la Educación Secundaria Obligatoria y del Bachillerato, al BOE núm. 3 del 3/1/2015, p. 302. Recurs en línia disponible a <<https://www.boe.es/boe/dias/2015/01/03/pdfs/BOE-A-2015-37.pdf>> (darrera consulta 25/10/2018).

¹⁰³ Decret 187/2015, de 25 d'agost, d'Ordenació dels Ensenyaments de l'Educació Secundària Obligatoria, al Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya núm. 6945 del 28/8/2015, p.195. Recurs en línia disponible a <<http://portaldogc.gencat.cat/utillsEADOP/PDF/6945/1441278.pdf>> (darrera consulta 25/10/2018).

¹⁰⁴ *Ibíd.* p. 196.

del tema en la pròpia assignatura, i sempre emmarcat en el context internacional del període d'entreguerres i l'auge de feixismes, no permet un tractament independent ni detallat del tema.

Si a més tenim en compte l'extens temari que conforma el currículum oficial, que va des de la transició del feudalisme al liberalisme a l'Europa occidental fins a la transició política a Espanya (1975-1982), alguns professors opten per no explicar la Guerra Civil o, si decideixen tractar-la, ho fan d'una forma molt general i sempre connectant-la amb el context internacional. Per tant, els alumnes solen finalitzar l'escolarització obligatòria amb uns coneixements molt bàsics sobre la Guerra Civil espanyola encara que els manuals, com veurem en apartats següents, ofereixen uns continguts molt més extensos. Hem de tenir en compte, però, que amb la casuística abans esmentada, alguns alumnes poden finalitzar l'educació secundària obligatòria sense haver estudiat la Guerra Civil.

3.2.2. La Guerra Civil al Batxillerat

Tal i com hem senyalat anteriorment, l'ordenació dels ensenyaments del batxillerat, tant del primer com del segon curs, s'empara en el Decret 142/2008. Aquest fixa l'assignatura d'Història com a assignatura obligatòria a segon de Batxillerat amb una distribució horària de 3 hores setmanals.¹⁰⁵ Veiem, per una banda, que a Catalunya l'assignatura "Historia de España" es titula "Història." Al mateix temps, senyala que:

«el plantejament curricular dóna prioritat als continguts d'història contemporània i, d'una manera especial, al segle XX, des del context de creació de la Segona República ençà, en les seves dimensions política, social, cultural i econòmica, amb un èmfasi especial en la situació a Catalunya»

Alhora, fa notar que:

¹⁰⁵ Distribució horària del Batxillerat 2018-2020. Recurs en línia disponible a <<http://xtec.gencat.cat/web/.content/curriculum/batxillerat/curriculum/documents/Batx.-distribucio-18-20.pdf>> (darrera consulta 25/10/2018).

«davant el dilema entre amplitud i profunditat cal optar per la segona, raó per la qual també és pertinent centrar-se en pocs temes de la contemporaneïtat recent».¹⁰⁶

En aquest sentit, el temari es distribueix en cinc blocs, que tracten el període que compren des de la configuració de l'estat liberal a Espanya fins al període de la Transició cap a la democràcia. El tercer bloc està dedicat al primer terç del segle XX i centra l'estudi en la Segona República i la Guerra Civil amb el següents continguts:

«Poder i conflicte al primer terç del segle XX: la Segona República i la Guerra Civil:

Identificació de les causes de la revolta militar de 1936 i de les fases principals de la Guerra Civil. Descripció i anàlisi de l'evolució política i de la repressió social i ideològica a les rereguardes dels dos bàndols. Establiment de relacions amb la situació internacional.

Anàlisi de la situació de la Generalitat republicana durant la guerra i de la població civil. Explicació argumentada del desenllaç de la guerra i de les conseqüències del conflicte per mitjà del contrast crític de diverses fonts».¹⁰⁷

El tractament que es fa de la Guerra Civil és extens i detallat, ja que es fa tant des de la besant bèl·lica, com política i social, fent especial atenció a la història de Catalunya i al context internacional. Resulta interessant senyalar que el Reial Decret 1105/2014 pel qual s'estableix el currículum del Batxillerat per part del Ministeri d'Educació mostra algunes diferències a tenir en compte respecte l'ordenament de la Generalitat.

Per una banda, l'assignatura obligatòria d'Història de segon de Batxillerat, que com hem indicat porta per nom Historia de España, pretén oferir "una visión de conjunto de los procesos históricos fundamentales de los territorios que configuran el actual Estado español."¹⁰⁸ Per tant, els objectius difereixen considerablement. D'altra banda, els blocs que conformen l'assignatura són molt més extensos, ja que van des de la prehistòria fins a l'actualitat. La Guerra Civil forma part del desè bloc "La Segunda República. La

¹⁰⁶ Decret 142/2008, de 15 de juliol, pel qual s'estableix l'Ordenació dels Ensenyaments del Batxillerat, al Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya, núm. 5183 del 29/7/2008, pp. 84-85. Recurs en línia disponible a <http://xtec.gencat.cat/web/.content/alfresco/d/d/workspace/SpacesStore/0028/f2989dc7-8a2c-4b2f-86e8-4d5929f43fd7/PUBL-curriculum_batxillerat.pdf> (darrera consulta 25/10/2018).

¹⁰⁷ *Ibíd.* p.90.

¹⁰⁸ Real Decreto 1105/2014, de 26 de diciembre, por el que se establece el currículo básico de la Educación Secundaria Obligatoria y del Bachillerato, al BOE núm. 3 del 3/1/2015, p. 321. Recurs en línia disponible a <<https://www.boe.es/boe/dias/2015/01/03/pdfs/BOE-A-2015-37.pdf>> (darrera consulta 25/10/2018).

Guerra Civil en un contexto de Crisis Internacional (1931-1939)" i els estàndards d'aprenentatge avaluable, de forma similar als establerts per la Generalitat, són extensos i detallats:

«Especifica los antecedentes de la Guerra Civil. Relaciona la Guerra Civil española con el contexto internacional. Compara la evolución política y la situación económica de los dos bandos durante la guerra. Especifica los costes humanos y las consecuencias económicas y sociales de la guerra. Sintetiza en un esquema las grandes fases de la guerra, desde el punto de vista militar».¹⁰⁹

A primer de Batxillerat, a més, s'ofereix l'assignatura optativa d'Història del Món Contemporani als estudiants de la modalitat d'Humanitats i Ciències Socials. Els continguts d'aquesta assignatura fan una especial èmfasi en la Europa d'entreguerres. La Guerra Civil espanyola no queda mencionada de forma explícita en els continguts de la matèria però sí la identificació, anàlisi i valoració de les característiques de les dictadures totalitàries dels estats feixistes en ambdues ordenacions curriculars.¹¹⁰ De manera similar als continguts de quart d'ESO, la Guerra Civil s'estudiaria de forma poc detalla i emmarcada dins d'aquest context internacional.

Més enllà de les assignatures d'història, és important tenir en compte que la Guerra Civil és tractada amb més o menys profunditat en altres assignatures que formen part del currículum obligatori de Batxillerat i també en assignatures optatives. És el cas de la matèria comuna Llengua Catalana i Literatura, on el llibre *Mirall Trencat* de Mercè Rodoreda forma part de les lectures obligatòries per les promocions 2017-2019 i 2018-2020, o *La Casa de Bernarda Alba*, de Federico García Lorca, com a lectura per a la matèria comuna de Llengua Castellana i Literatura per la promoció 2016-2018, interessant per mostrar el context històric eminentment previ a l'esclat de la guerra.¹¹¹

¹⁰⁹ *Ibíd.* p. 326.

¹¹⁰ Real Decreto 1105/2014, de 26 de diciembre, por el que se establece el currículo básico de la Educación Secundaria Obligatoria y del Bachillerato, al BOE núm. 3 del 3/1/2015, p. 342-344. Recurs en línia disponible a <<https://www.boe.es/boe/dias/2015/01/03/pdfs/BOE-A-2015-37.pdf>> (darrera consulta 25/10/2018) i Decret 142/2008, de 15 de juliol, pel qual s'estableix l'Ordenació dels Ensenyaments del Batxillerat, al Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya, núm. 5183 del 29/7/2008, pp. 347-349. Recurs en línia disponible a: <http://xtec.gencat.cat/web/.content/alfresco/d/d/workspace/SpacesStore/0028/f2989dc7-8a2c-4b2f-86e8-4d5929f43fd7/PUBL-curriculum_batxillerat.pdf> (darrera consulta 25/10/2018).

¹¹¹ Lectures obligatòries Batxillerat. Recurs en línia disponible a: <<http://xtec.gencat.cat/web/.content/curriculum/batxillerat/documents/Lectures-de-batxillerat-2016-2020.pdf>> (darrera consulta 25/10/2018).

Pel que fa a les assignatures optatives, a Història de l'Art veiem com el *Guernica* de Pablo Picasso forma part del llistat d'obres avaluables a les PAU.¹¹² A través de l'estudi d'aquesta pintura els estudiants s'aproximen al context històric de la Guerra Civil. Obra que, d'altra banda, és utilitzada de forma recurrent en els manuals d'història de secundària, tal i com mostrarem en pàgines següents.

3.3. Les Proves d'Accés a la Universitat (PAU)

Un dels principals condicionats a l'hora d'ensenyar la Guerra Civil al Batxillerat és la Prova d'Accés a la Universitat. És un dels sis temes que conformen el temari oficial de l'assignatura d'Història, de manera que té entitat pròpia. A partir del curs 2017-2018, a més, aquesta assignatura passa a ser d'avaluació obligada en la fase general,¹¹³ a diferència dels cursos passats on es podia escollir conjuntament amb filosofia. D'aquesta manera, actualment tots els alumnes catalans que volen accedir als estudis universitaris han d'avaluar els seus coneixements en història.

En aquest sentit, el coordinador de les proves d'Història, el catedràtic en Història Contemporània i professor de la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona, el Dr. Joan Maria Thomàs, assegura que aquesta decisió no ha condicionat ni condicionarà l'elaboració de les PAU d'història. A més, senyala que

«Precisament he posat l'esment en l'absoluta continuïtat en les proves a partir d'aquest any en les reunions amb el professorat, la qual cosa implica igualment cap canvi en l'elaboració de les mateixes. El professorat i l'alumnat, en acabar el curs i durant la seva preparació específica per a les PAU, solen treballar models d'exàmens de cursos anteriors. A partir d'aquest curs no tenen per què variar aquesta pràctica» (annexos p.104)

Pel que fa a l'estructura de l'examen, aquest consta de dues opcions de les quals l'alumne n'ha de triar una. Cada opció consta de dos exercicis. Un es refereix a un tema anterior al 1936 [tema 1 La Restauració: evolució política, social, econòmica i demogràfica

¹¹² Llistat d'obres d'Història de l'Art, p. 5. Recurs en línia disponible a: <http://universitats.gencat.cat/web/content/01_acces_i_admissio/pau/documents/materies/historia_art/Llistat-obres-historia-de-lart.pdf> (darrera consulta 25/10/2018).

¹¹³ Orden ECD/42/2018, al BOE núm. 23 del 26/1/2018, p. 9762. Recurs en línia disponible a: <<https://www.boe.es/boe/dias/2018/01/26/pdfs/BOE-A-2018-984.pdf>> (darrera consulta 3/10/2018).

(1875-1931); 2. El catalanisme polític: precedents, aparició i evolució (1833-1931); i 3. La Segona República (1931-1936)] i l'altre a un tema posterior a 1936 [temes 4. La Guerra Civil (1936-1939), 5. El franquisme (1939-1975) i 6. La transició i la democràcia (1975-1986)].

Veiem com la Guerra Civil és el quart tema. A més, cada opció inclou un exercici referit concretament a la Història de Catalunya i compta amb un exercici amb qüestions referides a un text i un altre amb qüestions referides a una font no textual.¹¹⁴ Cal tenir present que les PAU no són una prova de secundària, són una prova feta per les universitats. Així, i tal i com indica el professor de l'INS Arnau Cadell de Sant Cugat del Vallès i membre de l'equip de coordinació de les PAU d'història, Óscar Costa:

«(les PAU) tenen en compte el currículum oficial de segon de Batxillerat però no necessàriament han de tenir-lo. Poden triar, seleccionar. Això és important de tenir-ho present perquè l'objectiu de segon de Batxillerat és molt més ampli que les proves d'accés a la universitat. En la pràctica és diferent perquè, vulguis o no, l'ombra de la prova d'accés condiona la major part del curs. Però podria ser perfectament que no, que dediquessis temps a temes concrets per estudiants que no s'està preparant directament per la prova. En realitat, la prova no hauria de condicionar Batxillerat però, a la pràctica, ho fa» (annexos p. 121).

Pel que fa a la manera en que apareix la Guerra Civil a les PAU, hem analitzat les PAU d'història dels darrers sis anys, del 2013 al juny del 2018. Al juny es fan públiques dues sèries, mentre que al setembre només una sèrie. Per tant, s'han tingut en compte un total de 16 sèries. Donat que cada una d'elles compta amb dues opcions (A, B), s'han analitzat un total de 32 exercicis. D'aquests, 11 han estat sobre la Guerra Civil. S'han buscat exercicis que fessin referència a la Segona República per, a tall d'exemple, comparar la freqüència amb que es tractada i veiem que ha aparegut fins a 12 cop en els exàmens. Per tant, es tracta d'uns resultats equilibrat.

Veiem que la majoria de preguntes són sobre la situació i evolució política, econòmica i social en el context de guerra. Alguns exemples de preguntes són "expliqueu raonadament la importància de la batalla de l'Ebre en la Guerra Civil. Expliqueu el final de la guerra a Catalunya fent referència al pas de la frontera francesa i a l'inici de l'ixili"

¹¹⁴ Estructura de l'examen d'Història de les Proves d'Accés a la Universitat a Canal Universitats. Recurs en línia disponible a <http://universitats.gencat.cat/ca/pau/que_heu_saber/materies_estruc/historia> (darrera consulta 29/10/2018).

(Juny 2015, sèrie 2) o "expliqueu quins suports internacionals van rebre els dos bàndols enfrontats en la Guerra Civil i la importància que van tenir. Expliqueu dues batalles de la Guerra Civil i valoreu la transcendència que van tenir" (Setembre 2014, sèrie 5).

A grans trets, l'alumne que es presenta a les PAU ha d'haver estudiat i entès la Guerra Civil en la seva totalitat, sent capaç de relacionar els diversos aspectes que conformaren la situació excepcional que es va viure a l'Estat, especialment a Catalunya, durant aquells anys. En aquest sentit, la majoria d'exercicis fan referència a la Història de Catalunya, complint amb el requisit de que cada opció en l'examen ha d'incloure un exercici referit concretament a la Història de Catalunya. Un exemple és "expliqueu els aspectes principals de la vida a Catalunya durant la Guerra Civil esmentant els fets polítics, les qüestions econòmiques i de subministraments, les col·lectivitzacions i els refugiats, entre altres aspectes" (Juny 2016, sèrie 5).

De totes formes, trobem que les referències a la internacionalització del conflicte o els suports internacionals que va rebre, un element força significatiu del conflicte i que, d'altra banda, apareix de forma prou extensa en els manuals d'història de secundària, no apareix mencionat de manera explícita molt sovint. En aquest sentit, només s'ha trobat una pregunta que demana sobre els aspectes internacionals i que s'ha formulat anteriorment (Setembre 2014, sèrie 5). No obstant, i tal i com senyala el Dr. Thomàs "els considero subsumits dins les preguntes de tipus més general i de fet els alumnes sistemàticament inclouen els suports internacionals de cadascun dels dos bàndols" (annexos p. 103).

D'altra banda, s'han trobat fins a quatre preguntes que fan referència únicament a fets bèl·lics o les fases militars de la guerra, un element que, de fet, la professora jubilada d'història a l'INS Antoni Torroja, Josefina Boquet, ha destacat com a freqüent en les proves d'història. El professor i membre de l'equip de coordinació de les proves, Óscar Costa, considera que "la pregunta militar respon més a la forma com està estructurat en els manuals. Si no et saps les fases militars d'una guerra, no pots explicar la política durant la guerra. I, conseqüentment, no pots explicar altres aspectes de la guerra" (annexos p.123). Per la seva banda, el Dr. Thomas afirma que:

«L'estudi de la Guerra Civil des del punt de vista militar, entenent per tal no només batalles sinó "fets de guerra", és només una part del tema que s'ha de preguntar, això

com els aspectes polítics, repressius, etc., de cada una de les dues zones en les quals va quedar dividit el territori durant aquella contesa» (annexos p.103).

Finalment, i en relació a l'exercici en el qual s'ha d'identificar i analitzar una font primària o secundària, veiem que en els referents a la Guerra Civil s'han comptabilitzat tres fonts escrites (fragment de l' informe del Comitè Nacional de la CNT, notícia de la batalla de l'Ebre al Diario de Burgos, fragment del Decret de col·lectivització de les empreses industrials i comercials) i set de no textuals (1 mapa sobre les col·lectivitzacions a Catalunya durant la Guerra Civil; 2 cartells, un de PSU-UGT i el cartell propagandístic "Aixafem el feixisme" de la Comissaria de Propaganda de la Generalitat de Catalunya; 2 fotografies, una dels bombardejos sobre la ciutat de Barcelona i imatge Inici de la Guerra Civil a l' aeròdrom de Tetuan; 2 imatges d'objectes, una de les banderes republicana i franquista, i una d'un bitllet). El predomini de fonts no textuals és per qüestions pràctiques, ja que com indica el Dr. Thomàs "el tema convida a utilitzar fonts no textuals amb més facilitat que altres" (annexos p. 103). Amb tot, i tal i com s'ha indicat anteriorment, els alumnes que es presenten a les PAU en l'assignatura d'història han d'haver estudiat la Guerra Civil espanyola en la seva totalitat.

4. L'ensenyament de la Guerra Civil a l'ESO i el Batxillerat

Ja hem senyalat que en l'ensenyament de la història respecte un període concret hi intervenen molts factors, com els de tipus legal-administratiu; els vinculats a la metodologia didàctica usada pel professorat, incloent en ells les finalitats assignades a l'estudi i ensenyament de la història que són els que condicionen de forma més potent l'ensenyament real de les aules; i finalment, els relacionats amb els manuals escolars i els seus usos.¹¹⁵

¹¹⁵ Valls, Rafael (2009):*Op. Cit.* p.12.

4.1. Els llibres de text

És ben cert que el contingut dels llibres de text no sempre coincideix amb el que els estudiants aprenen, ja que el coneixement que es transmet a les aules està sempre mediat pels professors i, tal i com senyala Carolyn Boyd, "la cultura de l'aula", així com els coneixements externs que els estudiants puguin ja haver adquirit o adquireixen de manera simultània. La història com a disciplina acadèmica és una forma de memòria social que selecciona i interpreta informació sobre un tema des del present i el llibre de text esdevé un dels vehicles d'aquesta memòria social. A l'estar escrit des del present, transmet un coneixement determinat per una societat concreta en un moment concret.¹¹⁶

Els llibres de text adapten el seu contingut a la normativa vigent presentada en punts anteriors. Mostren els continguts però no com s'han d'explicar. Per tant, resulta evident que cada professional de l'ensenyament en farà un ús concret, del llibre. De totes formes, els professors entrevistats coincideixen en destacar la importància del llibre de text com a eina de treball per l'alumne. Per exemple, Josefina Boquet, professora jubilada d'història a l' Institut Antoni Torroja de Cervera, senyala que "el llibre és un suport important perquè si en tens un de bo, entenent com està estructurat, pràcticament tens l'esquema mental de la guerra fet." Destaca que es un bon suport, especialment pels alumnes d'ESO. En aquesta línia Óscar Costa, professor d'història a l'Institut Arnau Cadell de Sant Cugat del Vallès, creu que "als estudiants el llibre els hi va bé per estudiar, sempre necessiten una certa seguretat" (annexos, p.125).

Per tant, és una eina de suport important i que, en cap cas, hauria de substituir les classes. En aquest sentit, i tal i com indiquen els autors de l'Informe Bofill publicat l'any 2000, "sembla absurd sacralitzar el paper del llibre de text quan, en la majoria d'ocasions, és poc més que una de les eines que utilitza el professor per a transmetre coneixements."¹¹⁷

Cal tenir també present que les editorials no deixen de ser empreses que busquen obtenir el major benefici possible, de manera que l'elaboració dels llibres de text se'n veu condicionada. L'interès empresarial per oferir un bon producte és molt elevat. A més, les principals editorials no s'arrisquen a publicar manuals excessivament

¹¹⁶ Boyd, Carolyn (2006): *Op. Cit.*, pp. 81-83.

¹¹⁷ Segura, Antoni (ed) (2001): *Op. Cit.* p. 21.

innovadors que s'allunyin del que estipula el currículum oficial. També és prou interessant el fet que els continguts dels llibres editats pels principals grups editorials de nivell estatal solen partir d'un llibre mestre que proporciona un text base que serveix per totes les comunitats autònomes i al qual s'hi afegixen les referències relatives a la història de la comunitat.¹¹⁸

Finalment, un últim punt interessant a senyalar és que els autors dels llibres de text són professors universitaris, titulars i catedràtics d'història en la seva majoria, encara que també n'hi ha de didàctica o especialitats afins.¹¹⁹ Per tant, es tracta de materials complexos generalment elaborats per equips multidisciplinaris que adapten els continguts acadèmics a nivells de secundària.

Tot i els canvis produïts per la introducció de plataformes i recursos digitals (segons dades del Gremi d'Editors publicades al diari *El País*, a Catalunya el 33% dels professors ja no utilitzen el llibre de text a les aules¹²⁰, mentre que l'any 2006 un 97% del professorat de batxillerat utilitzava manuals¹²¹) els llibres continuen ben presents en la majoria d'aules. Tenint en compte el valor per la transmissió de memòria, l'anàlisi de llibres de text s'ha considerat essencial en aquest treball.

Per fer-ho, s'han agafat mostres de llibres de text de 4t d'ESO i segon de Batxillerat, cursos en els quals la Guerra Civil forma part del temari obligatori de l'assignatura d'història, de les principals editorials catalanes. En aquest sentit, cal tenir present que no ens ha sigut possible accedir a cap estudi actual o document sobre quina és la difusió i el consum de manuals d'història en l'actualitat.¹²²

Per tal d'accedir a dades més recent, decideixo posar-me en contacte amb el Gremi d'Editors de Catalunya per demanar si seria possible l'accés a un document oficial on hi constessin les quotes de mercat de les principals editorials de llibres de text d'història a Catalunya, ja que no ha sigut possible trobar-ne cap públicament. El secretari general

¹¹⁸ *Ibíd.* 21-22.

¹¹⁹ Valls, Rafael (2009): *Op. Cit.* p.95.

¹²⁰ Mouzo, Jessica; Torres, Ana (13 d'octubre, 2018): "¿Pueden los libros de texto adoctrinar?" a *El País*. Article en línia disponible a <https://elpais.com/sociedad/2018/10/02/actualidad/1538474416_878765.html> (darrera consulta 20/11/2018).

¹²¹ Burguera, Jordi (2006): "Usos i abusos del llibre de text" a *Perspectiva escolar*, n.302, pp. 75-79.

¹²² La investigació realitzada des de la Fundació Bofill sobre els manuals d'història és el document més recent al qual hem pogut accedir i ens permet disposar de les dades corresponents a l'any 2000, segons les qual el principal grup editorial a principis de segle era Vicens Vives, seguit de Barcanova, Teide i Santillana. Segura, Antoni (ed) (2001): *Op. Cit.* p.21.

del Gremi, Josep Lafarga, tot i no poder-me facilitar el document demanat, m'indica que el principal grup editorial és Vicens Vives. El segueixen Santillana/Grup Promotor, Teide, Barcanova i Cruïlla.¹²³ Finalment, i per tal de disposar de xifres quantitatives, realitzo una breu enquesta als centres d'ensenyament secundari catalans.¹²⁴ De les 172 respostes rebudes d'un total de 724 centres enquestats, podem elaborar el següent quadre que ens permetrà fer una breu aproximació a quins són els llibres més usats:

Taula 1. *Enquesta a centres d'ensenyament secundari*. Elaboració pròpia.

	Resposta ESO	% sobre total respostes	Resposta Batxillerat	% sobre total respostes
Apunts	18	10,5%	23	13,4%
Barcanova	9	5,2%	10	5,8%
Cruïlla	4	2,3%	2	1,2%
Edebé	5	2,9%	4	2,3%
La Galera	5	2,9%	1	0,6%
Santillana/GP	18	10,5%	9	5,2%
Teide	16	9,3%	10	5,8%
Vicens Vives	97	56,4%	113	65,7%
Total	172	100	172	100

Veiem com cada cop són més els professors, i per extensió centres, que prescindeixen de l'ús de manuals d'història a la classe i preparen els seus propis materials, molts cops a partir de recursos procedents de diversos manuals d'història, per tal de que s'adaptin a les exigències curriculars. No obstant, i tal i com hem indicat, la presència de manuals continua sent majoritària. Constatem que les editorials més utilitzades són, en aquest ordre: Vicens Vives, Santillana/Grup Promotor, Teide i Barcanova. Pel que fa a l'anàlisi qualitatiu dels manuals, que a continuació desenvoluparem, aquest té la intenció de donar resposta al seguit de preguntes que podem veure formulades, i que tenen en compte dos aspectes que estan estretament vinculats, com són la forma i contingut:

a. Aspecte formal

1. A quin capítol s'explica la Guerra Civil?
2. Quantes pàgines s'hi dediquen?
3. Quins apartats té?

¹²³ Conversa telefònica realitzada el 12 d'abril del 2018.

¹²⁴ El directori de centres educatius de Catalunya és disponible a <<http://ensenyament.gencat.cat/ca/arees-actuacio/centres-serveis-educatius/centres/directoris-centres/>> (darrera consulta 22/10/2018).

4. Utilitza recursos visuals (imatges, gràfiques, mapes, eixos cronològics)? Quins?

5. Inclou algun tipus d'activitats? Com són?

6. Recomana algun tipus de document? (Pel·lícula, llibre, recurs web, en línia)

b. Contingut:

7. Quins aspectes ressalta i destaca? Quins aspectes amaga?

8. Hi ha presència de figures femenines?

9. Hi ha una part dedicada la història de Catalunya?

10. Com és el vocabulari ?

c. Conclusions

11. Com és el discurs que es transmet?

Abans de passar a l'anàlisi del contingut dels mencionats manuals s'ha considerat prou rellevant dedicar unes línies a l'anàlisi quantitativa. És a dir, veure quina és l'extensió i número de pàgines que els manuals dediquen al nostre tema d'estudi, com és la Guerra Civil, i comparar-ho amb un altre tema, que en aquest cas és la Segona República. En aquests sentit, i tal i com senyala Rafael Valls, catedràtic de Didàctica de la Història al departament de Didàctica de les Ciències Socials a la Universitat de València:

«aunque las diferencias en su extensión no prejuzgue el tipo de información o las interpretaciones contenidas en los distintos manuales, sí que pueden ser consideradas como un factor altamente significativo, por una parte, respecto de la importancia que se les concede desde la Administración, que es la que establece los programas y, por la otra, por los autores de los manuales que, dentro de los márgenes establecidos administrativamente, tienen una cierta capacidad de maniobra aumentando o disminuyendo la amplitud y profundidad con que se abordan los distintos contenidos de los temarios oficiales».¹²⁵

¹²⁵ Valls, Rafael (2009):*Op. Cit.* p.33.

4.1.1. Els llibres de text de 4t d'ESO

Taula 2. Extensió dedicada a la Guerra Civil, en comparació amb la Segona República, als manuals de 4t d'ESO. Elaboració pròpia.

Editorial	Total pp.	Guerra Civil pp.	%	II República pp.	%
Barcanova	399	20	5%	20	5%
Santillana/Grup Promotor	343	17	4,9%	18	5,5%
Teide	383	14	3,6%	16	4,2%
Vicens Vives	347	12	3,5%	12	3,5%

En aquesta primera taula veiem que l'extensió dedicada a ambdós temes és similar i compta amb uns percentatges relativament baixos. També cal tenir en compte que algunes pàgines tracten tant la Guerra Civil i la Segona República, com són les activitats o esquemes finals.

4.1.1.1. Santillana/Grup Promotor¹²⁶

La Guerra Civil s'inclou a la unitat 9, titulada "La Segona República i la Guerra Civil". Per tant, no és un tema independent. Aquesta unitat, que s'estén de la pàgina 220 a la 249, dedica 17 pàgines a la Guerra Civil i, com hem vist, 18 són per la Segona República. Com ja s'ha mencionat, algunes de les pàgines fan referència als dos temes, com són les dues planes dedicades a l'educació i cultura durant la Segona República i la Guerra Civil, activitats finals i l'ús de lletres de cançons com a font d'informació.

L'explicació sobre la Guerra Civil es divideix en un total de 5 punts, els quals desenvolupen els continguts que senyalem entre parèntesis: l'esclat de la Guerra Civil (el cop d'estat, la divisió del país, reacció i participació internacional), l'evolució del conflicte (la campanya al voltant de Madrid, el front del nord, el final de la guerra), la vida a la rereguarda (fam i repressió, refugiats i exiliats), la Guerra Civil a Catalunya (el restabliment de la Generalitat i l'aixecament militar, la revolució social, l'organització de les columnes, el front d'Aragó, els bombardejos, els fets de maig, la fase final de la

¹²⁶ Cao, David; Costa, Óscar; Ghanime, Albert; de Martín, Elena (2016): *Història 4t ESO, Sèrie Descobreix*, Barcelona: Santillana/Grup Promotor.

guerra), educació i cultura durant la Segona República i la Guerra Civil (els intel·lectuals i els polítics, cultura i propaganda durant la guerra). Aquest últim punt tracta un tema en concret de manera comuna a la Segona República i la Guerra Civil.

A banda d'aquestes pàgines, que desenvoluparien una explicació de caràcter més aviat tradicional, punt per punt, i les activitats finals, trobem les planes "Saber fer". A través de l'anàlisi de fonts primàries i secundàries, busca que els alumnes siguin capaços de "determinar, descriure i reflexionar sobre la funció i importància del Comitè Central de Milícies Antifeixistes";¹²⁷ "Aplica una tècnica", com és l'ús de les lletres de cançons com a font d'informació, i el punt "Aprentatge cooperatiu" on, a través d'un fragment de *A sangre y fuego*, s'analitza el testimoni del seu autor, Manuel Chaves Nogales. Amb l'estudi dels bombardejos d'objectius civils es pretén fer una anàlisi ètica i moral de la guerra.¹²⁸

En les línies anteriors ja hem anat veient que els recursos emprats són nombrosos i variats: fonts escrites i gràfiques, tant primàries com secundàries. Per tant, trobem des de fotografies, taules, mapes, imatges de cartells, etc. En aquest sentit, totes les pàgines compten amb almenys una imatge (fotografia, cartell) i un text, mapa o gràfic. Veiem, a tall d'exemple, una fotografia del general Franco i la crida a la insurrecció militar de Franco del juliol 1936, com a font escrita, per complementar l'explicació referent al cop d'Estat. De fet, hi ha crides que relacionen un determinat punt amb una determinada imatge o text, de manera que les fonts són, en tots els casos, un reforç que acompanya a l'explicació i no s'entenen com a peces independents.

En aquest sentit, els diversos punts amb els quals s'explica la Guerra Civil i que han estat llistats anteriorment, no es presenten ni s'entenen com a blocs separats. Per exemple, la divisió del país després del cop d'Estat que s'explica a la pàgina 232 es vincula amb el primer mapa que es pot veure a la pàgina 234, plana dedicada a l'evolució del conflicte. Veiem també com cada punt inclou unes claus per estudiar, això és, unes preguntes sobre els aspectes bàsics necessaris per entendre els continguts que s'acaben d'explicar.

¹²⁷ *Ibíd.* pp. 242-243.

¹²⁸ *Ibíd.* pp. 246-248.

Recomana continguts fora del llibre, com la lectura de *Homenatge a Catalunya* de George Orwell, i la pel·lícula *La lengua de las mariposas*, de José Luís Cuerda. A més, fomenta que l'alumne prengui la iniciativa com veiem en la pàgina 243, on s'hi pot llegir que "si els documents d'aquest apartat no són suficients, cerca altres fonts per completar la informació i poder oferir una explicació convincent de la importància històrica del Comitè Central de Milícies Antifeixistes", així com exercicis vinculats a l'ús de les TIC: "Consultar el web "los niños que nunca volvieron" per tal d'elaborar un treball sobre els nens de la guerra."¹²⁹

A través dels exercicis, es demana que l'alumne es posi en la pell de les víctimes de la guerra. Tal i com veiem en la pàgina 248, en un exercici basat en la interpretació d'imatges de bombardejos a poblacions catalanes, es formula la següent pregunta: "com creus que se sentia la gent quan veien les seves cases destrossades?"

Pel que fa al contingut veiem com els motius pels quals té lloc el cop d'Estat són mencionats en l'últim punt en que s'explica la Segona República. És aquí on es detalla que la crisi social i política fa que l'exèrcit s'aixequi en cop militar. Per tant, la Guerra Civil es presenta com a conseqüència directa d'aquesta situació sociopolítica.

La Guerra Civil s'explica tant des d'una perspectiva bèl·lica (veurem que aquesta pràctica és comuna en totes les editorials), detallant l'evolució militar amb l'ús de mapes, com social. La vida a la rereguarda i les dures condicions de vida de la població civil, fent especial èmfasi als bombardejos (aquests, de fet, són mencionats en dues ocasions) són uns dels aspectes més tractats. "La guerra va ser un temps de fam, por, violència i mort" és l'afirmació amb que comença l'explicació sobre la vida a la rereguarda. A l'espai dedicat als refugiats i exiliats es destaca que més de 30.000 infants, coneguts com a "els nens de la guerra", es van haver d'exiliar. El fet que els alumnes que utilitzen aquests manuals siguin joves d'entre 15 i 16 anys permet una major empatia amb aquest col·lectiu, alhora que indica, implícitament, com la guerra afectà a tothom, al marge d'ideologia, sexe o edat.

En aquesta línia, es realitza un vincle explícit amb el present. A la pàgina 236 podem llegir: "les víctimes solien ser enterrades en fosses comunes a la nit i sense cap mena d'identificació. Avui en dia encara s'exhumen cadàvers de molts d'aquests enterraments

¹²⁹ *Ibíd.* pp. 237.

anònims." Aquest paràgraf, doncs, permet connectar l'explicació amb el moviment per la recuperació de la memòria història actual.

Es dediquen unes planes a la Guerra Civil a Catalunya. Seguint el que senyalen els ordenaments curriculars, permet que l'estudiant s'aproximi a la història regional. També trobem continguts més aviat propis de la història cultural. En relació a l'ús de cartells polítics, a la pàgina 241 es remarca la importància que va assolir la producció de cartells, utilitzats com a instrument polític i social per ambdues parts. També es pot trobar en el mateix capítol l'ús de lletres de cançons i el *Guernica* de Picasso com a fonts primàries. Al desè punt, sobre cultura i educació durant la Segona República i la Guerra Civil, podem llegir un paràgraf integrament dedicat al món de la creació femenina, llistant algunes escriptores joves com Maria Zambrano o Frederica Montseny. Per tant, a aquest tractament de la història cultural s'hi afegeix una perspectiva feminista.

Finalment, dir que hi ha una cura important del vocabulari, amb frases curtes i explicacions que no donin peu a confusions. Ràpidament especifica com els insurrectes s'autoanomenen nacionals, per exemple. D'aquesta manera, cada cop que es menciona apareix entre cometes, encara que s'alterna el seu ús amb el de sollevats i insurrectes.

4.1.1.2. Barcanova¹³⁰

La Guerra Civil s'explica al llarg del punt 4, "La Guerra Civil Espanyola (1936-1939)" de la unitat 8 "República, guerra i revolució (1931-1939)." Per tant, no és un tema independent. El tema 8 s'estén de la pàgina 238 a la 271. 20 d'aquestes pàgines són per la Guerra Civil, les qual queden dividides en una part d' explicació, activitats -que, a diferència d'altres editorials, es troben totes al final de la unitat-, anàlisis de cartells històrics com a font primària i continguts esquemàtics i eixos cronològics del període que compren la unitat. Aquest dos últims punts són compartits amb la Segona República, tema al qual també s'hi dediquen 20 pàgines.

¹³⁰ Trepal, C.; Campamà, S.; Cirach, M.; Fernández, E.; Vida, J (2016): *Socials 4*, Barcelona: Barcanova.

L'explicació sobre la Guerra Civil es divideix en un total de 6 subapartats, els quals desenvolupen els continguts que senyalem entre parèntesis: el cop d'estat de juliol de 1936, guerra i revolució (la revolució social, els fets de maig, la rereguarda republicana, pàgines), la participació internacional, la zona franquista, viure sota les bombes, l'evolució de la guerra i la fi del conflicte (primera etapa, segona etapa, tercera etapa, caiguda de Catalunya i fi de la guerra). Aquest vuitè tema, com ja hem avançat, inclou un cinquè punt dedicat a l'anàlisi de cartells històrics com a font primària i on l'exemple escollit és un cartell polític de la UGT realitzat a principis de la Guerra.

Les pàgines dedicades a explicar la Guerra Civil, a excepció de les dues que tracten l'evolució militar del conflicte, segueixen el mateix patró: a la plana de l'esquerra hi trobem el contingut escrit, corresponent a l'explicació; mentre que la plana de la dreta conté fonts primàries i secundàries que reforcen el que s'ha explicat. En aquestes pàgines hi ha un predomini de recursos visuals, com són les fotografies, mapes i imatges de cartells o quadres. Les fonts es connecten amb l'explicació gràcies a les crides, de manera que no són un material independent. Les fonts de caràcter documental, tant primàries com secundàries, així com una taula estadística, es troben a les activitats. A més, al principi de la unitat hi ha un eix cronològic que senyala els esdeveniments més importants i, al final, un breu esquema amb imatges que sintetitza els fets i noms més rellevants. Amb tot, veiem que hi ha un ús de diversos recursos, encara que hi ha un clar predomini de les fotografies. Cal dir, però, que en les fronts gràfiques no es menciona l'autor, procedència i, en alguns casos, l'any de publicació. En canvi, totes les fonts estan acompanyades d'unes breus línies que les descriuen.

Pel que fa a les activitats, ja hem mencionat que aquestes només es troben al final de la unitat i que moltes d'elles utilitzen fonts de caràcter primari (fotografies, textos), com secundari (taula) com a materials de treball. Implícitament, hi ha un treball d'anàlisi de les fonts que s'ha presentat en el punt cinquè de la unitat, corresponent a l'anàlisi de cartells històrics com a font primària. També hi ha una activitat que convida a l'estudiant a aprofundir en un tema concret, com són les Brigades Internacionals, proposant un esquema de treball per conèixer-les. De totes formes, algunes d'aquestes activitats poden fer que l'alumnat acabi adquirint una visió massa simplificada i plena de tòpics relatius a la guerra. Concretament, en l'exercici 8.23¹³¹ es demana que l'alumne

¹³¹ *Ibíd.* p.266.

classifiqui un seguit de personatges (obrer anarquista, terratinent, un industrial, un jornalero agrari, un falangista, etc.) segons el bàndol al qual creuen que van donar suport.

Aquests editorials no recomana llibres o pel·lícules sobre la Guerra Civil, com si fan altres manuals, però en un parell d'ocasions remet a l'estudiant al web www.espaibarcanova.cat on hi ha dos enllaços de webs sobre les Brigades Internacionals així com l'esquema del final de la unitat en anglès, per tal de que l'alumne conegui part del temari i paraules clau en aquest idioma. En aquesta mateixa pàgina web s'hi poden trobar activitats d'autoavaluació per valorar si s'han assolit bé els coneixements.

Pel que fa al contingut, podem establir que l'explicació sobre la Guerra Civil queda dividida en dues parts: la guerra com a fet bèl·lic i les implicacions socials. En relació al primer aspecte, es remarca el fet que fos una part de l'exèrcit espanyol qui realitzés un cop d'estat contra el govern de la República i es detalla l'evolució de la guerra, en quatre etapes, amb l'ús de mapes. També es remarca el ressò internacional del conflicte.

Pel que fa al segon, mostra d'una manera molt breu com era la vida a la rereguarda, tant republicana com de la zona franquista. Es mencionen les dures condicions de vida en relació a l'escassetat d'aliments, la repressió, les execucions, els exiliats i refugiats però sense entrar en molt detall. Trobem que s'estableix un vincle amb el present al senyalar que "actualment encara hi ha persones que reclamen a les autoritats saber on és enterrat un familiar seu víctima de la violència franquista."¹³²

L'únic punt desenvolupat és el dels bombardejos a la població civil. Es remarca que és una de les novetats de la Guerra Civil respecte de conflictes anteriors. Per il·lustrar aquest punt s'utilitza el *Guernica* de Picasso, una obra d'art que apareix de forma recurrent en els manuals analitzats. Un altre punt a tenir en compte és la forma en que es tracta la presència femenina en aquesta unitat. Veiem que s'utilitzen dues imatges amb figures femenines, com són una fotografia de la miliciana Marina Ginestà i un cartell propagandístic per reclutar voluntaris per les milícies, protagonitzat per una noia. Així, veiem que la figura de les dones i el rol que van jugar en la guerra només queda vinculat al món de les milícies. En relació al cartell propagandístic, es destaca l'època d'esplendor que va viure el cartellerisme polític durant aquest context.

¹³² *Ibíd.* p. 254.

Finalment, no hi ha cap punt específic sobre la Guerra Civil a Catalunya, encara que sí que es menciona quina era la situació que hi tenia lloc. S'explica que a Catalunya, el poder real al principi de la guerra va caure en el Comitè Central de Milícies Antifeixistes, que la Generalitat va promulgar el Decret de Col·lectivitzacions i descriu breument els fets del maig de 1937. Pel que fa al vocabulari, es ressalten amb negreta paraules i noms claus. Alhora, apareix amb certa freqüència un petit apartat de vocabulari on es defineixen alguns conceptes o noms que l'alumnat pot desconèixer, i un que amb el títol de "Sabies que...?" narra fets curiosos vinculats amb la guerra, com que el general Franco va volar de les Canàries al Marroc en un avió finançat pel banquer Joan March.

4.1.1.3. Teide¹³³

La Guerra Civil s'explica al llarg de la unitat 9 "La Segona República i la Guerra Civil", de manera que no és un tema independent. S'hi dediquen un total de 14 pàgines, mentre que per la Segona República en són 16. Algunes d'aquestes pàgines fan referència als dos fets, com són l'eix cronològic del principi de la unitat, el breu resum final, una pàgina amb activitats finals i dues planes dedicades als progressos de l'emancipació femenina durant aquest context. A aquestes pàgines s'hi han de sumar les 6 corresponents a l'explicació i un parell amb activitats.

L'explicació sobre la Guerra Civil queda dividida en un total de 3 punts, en els quals s'hi desenvolupen els continguts que senyalem entre parèntesi: l'esclat i el desenvolupament de la Guerra Civil (la insurrecció militar, la intervenció estrangera en la Guerra Civil, les fases del conflicte), dues Espanyes en guerra (el bàndol republicà, el bàndol nacional, violència i repressió), guerra i revolució a Catalunya (els fracàs del cop militar, la revolució social i els fets de maig de 1937, el conflicte bèl·lic a Catalunya).

Pel que fa als recursos visuals, aquests són utilitzats en gran quantitat i amb un ús destacat de la fotografia. Veiem com totes les pàgines estan acompanyades per més d'una fotografia, encara que també podem trobar alguns mapes, imatges de cartells

¹³³ Cortada, J.; Ferreres, E.; Llorens, J.; Pantaleón, M.; Alcoberro, A.; Castillo, J. (2016): *Història: 4 ESO*, Barcelona: Editorial Teide.

propagandístics i taules de dades. A les activitats finals, a més, hi podem trobar un fragment d'una font primària de caràcter documental, com és el decret de col·lectivitzacions. Aquests recursos no inclouen cap crida o vincle que els uneixi amb el text que acompanyen. Sí que disposen d'un peu de pàgina que descriu les fonts.

Aquest manual, a més de les ja mencionades pàgines amb les activitats finals, inclou unes activitats en forma de breus preguntes al final de cada un dels tres punts amb els quals es divideix la unitat. Aquestes són preguntes molt concretes i que requereixen d'una resposta de caràcter més aviat descriptiu. Les que podem trobar a l'apartat d'activitats finals, però, són més extenses i en algun cas demanen l'anàlisi de fonts primàries (com el Decret de col·lectivitzacions, octubre 1936) o secundàries (taula amb les xifres aproximades de l'ajut militar de cada bàndol). Veiem també com en la majoria de fonts utilitzades per donar suport a l'explicació hi ha preguntes o activitats que les acompanyen. Aquestes pretenen que l'alumne apliqui els procediments d'anàlisi històrica, de manera que demanen la descripció de mapes (ho veiem, per exemple, en el mapa que mostra l'evolució de l'ocupació de Catalunya durant la guerra) o comentaris d'imatges (cartells propagandístics). De totes formes, també podem llegir la pregunta "què et suggereix la imatge de les persones que marxen cap a l'exili?" que permet treballar amb els alumnes aspectes ètics, morals i de caràcter més emocional. Al final de la unitat hi trobem un breu test i unes preguntes de resposta curta per avaluar els coneixements que ha adquirit l'estudiant.

Aquest manual recomana activitats i materials fora del manual per tal de que l'alumne amplii els coneixements sobre el tema si així ho desitja. Concretament, recomana el visionat del documental *El prelude de la tragèdia (1931-1936)* i activitats a partir de l'accés a la web del Consorci Memorial dels Espais de la Batalla de l'Ebre (COMEBE). Pel que fa al contingut, aquest explica la Guerra Civil des de la vessant militar com social del conflicte. També dedica un apartat a la guerra a Catalunya, la qual engloba els dos aspectes. Pel que fa al primer punt, destaca el fet que fos un cop d'estat militar contra el govern de la República el desencadenant de la guerra, senyalant que la victòria electoral del Front Popular no va ser acceptada per sectors conservadors. A més, remarca l'esfera internacional que va adquirir el conflicte, indicant quines van ser les grans potències que s'hi van involucrar i descriu, breument, l'evolució militar. L'explicació d'aquest últim punt queda reforçada gràficament amb l'ús de dos mapes. La

resta de manual mostren una tendència a utilitzar quatre mapes, un per cada una de les fases militar amb les que es sol dividir l'evolució de la guerra.

En relació a l'esfera social, es ressalta que la guerra va afectar profundament la vida quotidiana dels espanyols com a conseqüència de la divisió ideològica, però també geogràfica, d'Espanya. Senyala les dures condicions de vida degut a l'escassetat d'aliments, els efectes dels bombardejos i el drama dels refugiats, encara que, a diferència d'altres manuals, no hi entra molt en detall. En canvi, dedica dues planes a la història de les dones, concretament al progressos de l'emancipació femenina. Tal i com s'indica: "la realització d'una seqüència cronològica i l'anàlisi de diverses fonts documentals i gràfiques ens ajudaran a formar-nos un pensament crític sobre aquest fenomen històric i social alhora que abordem valors com la llibertat, el respecte i la igualtat entre homes i dones."¹³⁴ Si bé aquest apartat es centra en les millores aconseguides durant el govern de la Segona República, també fa referència a fets que tingueren lloc al principi de la Guerra Civil, com l'aprovació de la Llei d'interrupció de l'embaràs en determinades condicions a Catalunya i que l'anarquista Frederica Montseny fos nomenada ministra del govern de la República.

A més, al llarg de les pàgines on s'explica la Guerra Civil, hi trobem un nombre considerable d'imatges amb dones com a protagonistes que, juntament amb el peu d'imatge, serveixen per explicar el paper que van jugar. Per una banda, veiem una fotografia d'una miliciana amb un peu de pàgina que indica com "el paper de les dones va ser molt destacat en el bàndol republicà, especialment en les milícies anarquistes", així com una fotografia de la miliciana Marina Ginestà. El peu de fotografia d'aquesta darrera imatge, però, no indica quin és el nom de la protagonista. Només descriu la imatge com la d'una "miliciana comunista al terrat de l'Hotel Colon, en una foto que es va fer famosa."¹³⁵ D'altra banda, aquest manual inclou imatges que il·lustren la vida quotidiana durant la guerra i veiem que moltes d'elles estan protagonitzades per figures femenines. És el cas d'una imatge d'una mare i una filla que corren per refugiar-se d'un atac aeri a Bilbao, la d'una dona sortint d'una farmàcia madrilenya protegida amb sacs i la d'una on apareixen unes dones penjant un cartell amb el lema "No pasarán." Les dones són presentades com a víctimes de la guerra però també com a figures actives.

¹³⁴ *Ibíd.* p. 218.

¹³⁵ *Ibíd.* p. 214.

Finalment, aquest manual dedica dues planes al conflicte bèl·lic a Catalunya. Destaca el fet que el cop militar fracasses a Catalunya i la dura repressió contra els simpatitzants del cop. També senyala com a Catalunya els republicans es van dividir en dos bàndols que van acabar enfrontant-se en el fets de maig del 1937 i que, amb l'ocupació de les tropes franquistes, es va derogar l'Estatut d'Autonomia. Com ja s'ha mencionat, les explicacions són relativament breus. Es mencionen els esdeveniments més significatius per tal de que l'alumne tingui una idea del que va suposar la Guerra Civil, però els punts senyalats no són desenvolupats en gran detall. Veiem, d'altra banda, que les paraules i noms més importants es ressalten amb negreta.

4.1.1.4. Vicens Vives¹³⁶

La Guerra Civil s'explica al llarg de la unitat 9 "Crisis de la Restauració, Segona República i Guerra Civil (1902-1939)." Per tant, no és un tema independent. Veiem que a diferència de la resta de manuals que hem analitzat fins ara, la cronologia tractada és més extensa, ja que comença amb la crisi de la Restauració. Aquesta unitat dedica 12 pàgines a la Guerra Civil i 12 a la Segona República. Algunes d'aquestes pàgines fan referència als dos temes, com són el fris cronològic que obra la unitat, el treball de síntesis del final i una pàgina corresponent al Taller d'Història.

L'explicació sobre la Guerra Civil es divideix en un total de 3 punts, els quals desenvolupen els continguts que senyalem entre parèntesis: la Guerra Civil i la revolució social a Catalunya (la República en guerra, els revoltats: la creació d'una dictadura, la revolució social a Catalunya), la Guerra Civil: les fases miliars (la batalla de Madrid, la batalla del nord i de Terol, de la batalla de l'Ebre a la fi de la Guerra, els suports internacionals), els desastres de la guerra (el patiments de la població civil, persecució i repressió, les conseqüències de la guerra). A més, al final de la unitat hi podem trobar un "Taller d'història" a través del qual l'estudiant pugui desenvolupar competències de l'àmbit de les ciències socials, com és aprendre a comentar una novel·la com a font històrica i familiaritzar-se amb diversos tipus de fonts (gràfiques, documentals, iconogràfiques, orals i audiovisuals).

¹³⁶ García, M; Gatell, C (2016): *Geografia i història 4*, Barcelona: Vicens Vives.

Així, no només la presència de fonts és important en aquest manual, també ho és que l'estudiant sigui capaç de reconèixer-les i analitzar-les correctament a través de les planes del Taller d'Història. Veiem que totes les pàgines estan acompanyades de fonts primàries, amb un predomini de fonts de caràcter documental, encara que també trobem mapes, fotografies, imatges de cartells i fonts gràfiques de forma regular. Les fonts acompanyen el contingut de l'explicació, tot i que no hi ha cap referència que indiqui a quin aspecte concret del contingut es refereix, com si hem vist en altres manuals. De totes maneres, estan acompanyades per una breu nota al peu que les descriu i ens aporta informació de l'autor i data de publicació.

Al final de cada un dels tres punts amb els quals es divideix aquest tema hi podem trobar un seguit d'activitats. Són preguntes de resposta molt concreta, vinculades amb els continguts dels apartats i que, en algunes ocasions, requereixen de l'anàlisi o comprensió d'algunes de les fonts treballades. A més, al final de la unitat hi ha un seguit d'activitats de síntesi, com són un mapa conceptual que l'alumne ha d'acabar d'elaborar, activitats de definició de paraules i identificació de personatges clau o situar cronològicament diversos esdeveniments històrics.

A més, aquest manual proposa activitats que requereixen de l'accés a la xarxa, el visionat de documentals o la lectura de novel·les. És el cas del Taller d'Història, que pren la *Plaça del Diamant* de Mercè Rodoreda com a font per comprendre la vida quotidiana durant la República i Guerra Civil, proposant un esquema de treball i un seguit de preguntes. És el cas, també, d'una activitat d'ampliació sobre els fets del maig del 1937 a Barcelona. Es demana que l'alumne busqui més informació a la xarxa per tal de respondre unes preguntes (què va ser, quins grups es van enfrontar, com va acabar?). Unes altres activitats es desenvolupen amb materials que es troben al portal tiching.com, com l'elaboració d'un breu treball sobre els "nens de Rússia" o el visionat del documental *Temps de memòria*, disponible en el mateix portal, per tal de respondre un seguit de preguntes. Justament, aquesta darrera activitat gira al voltant de la memòria històrica i relaciona aquest passat amb el nostre present. Una de les preguntes que han de respondre els alumnes és "quin és el missatge que ens dóna sobre la necessitat de conservar la memòria de les víctimes de la Guerra?"

Pel que fa al contingut, a les pàgines inicials de la unitat ja es descriu com la resistència per part dels sectors més conservadors a les reformes republicanes va desembocar en un

cop d'Estat i una posterior Guerra Civil. De fet, en la primera plana dedicada a la Guerra Civil s'indica com el govern es va veure desbordat pel cop d'Estat, senyalant les causes d'aquest en l'últim punt dedicat a la Segona República.

Seguint un patró similar al de la resta de manuals, la Guerra Civil es tractada des de la vessant política i militar, però també social. Veiem com es descriu breument quina va ser la situació política de cada bàndol: establiment d'un estat d'inspiració feixista on triomfà la sublevació; mentre que el bàndol republicà es veu desbordat pel cop militar, caracteritzant-se per una situació revolucionària que veiem tractada amb més detall en relació a Catalunya (es menciona la creació del Comitè Central de Milícies Antifeixistes i els fets de maig del 1937, per exemple).

Les fases militars de la guerra també s'expliquen de forma més o menys detallada i amb el suport gràfic de tres mapes, i es destaca la internacionalització del conflicte. Veiem que es menciona quins països van donar suport als dos bàndols, la creació del Comitè de No-Intervenció i el paper de les Brigades Internacionals, com a exemple de mobilització social que va originar la guerra al món.

Pel que fa a la vessant social, el desè punt d'aquesta unitat, que alhora correspon a l'apartat Descobreix, mostra els desastres de la guerra. Al principi de tot es formula la següent pregunta: "De quina manera una guerra afecta la vida quotidiana de la gent?" Tot i que pren les conseqüències reals de la Guerra Civil com a elements d'estudi, el fet que la pregunta sigui tan genèrica permet que l'estudiant pugui extrapolar aquestes conseqüències a qualsevol altre conflicte. Aquest punt destaca que la Guerra Civil fos una de les primeres al món en què es van realitzar bombardejos a la població civil. En aquest sentit, inclou un mapa amb les xifres de les víctimes mortals dels bombardejos franquistes a Catalunya per comarca, però també inclou un dibuix que representa com eren els refugis durant la guerra i com era l'ús que en feia la població.

Senyala que la violència es va exercir en tots dos bàndols, ja fos a mode de repressió a la zona republicana, o de persecució sistemàtica a la zona franquista. També menciona el fenomen dels refugiats, destacant que molts nens van ser evacuats a països com França o la URSS. Just al final d'aquest punt, es resumeixen les conseqüències de la guerra i el seu impacte a llarg abast en la societat espanyola en conseqüències de caràcter demogràfic (víctimes i exiliats), econòmic (destrucció d'infraestructures i

reducció de la producció industrial), polític (imposició d'un règim dictatorial) i social (divisió social entre vencedors i vençuts).

Un últim element que destaca és el nou paper de les dones en el conflicte. Aquest manual senyala com el bàndol republicà va defensar la incorporació de la dona en els àmbits social i laboral, de manera que durant els primers mesos de la guerra es van poder allistar com a milicianes. En aquest sentit, veiem un cartell propagandístic amb una miliciana com a figura protagonista i una imatge d'una dona treballant en la indústria de guerra per reforçar les idees mostrades. Al llarg de les explicacions, tal i com fan la resta d'editorials analitzats, es remarquen amb negreta les paraules i noms més importants.

4.1.2. Els llibres de text de 2n de Batxillerat

Taula 3. *Extensió dedicada a la Guerra Civil, en comparació amb la Segona República, als manuals de 2n de Batxillerat.* Elaboració pròpia.

Editorial	Total pp.	Guerra Civil pp.	%	II República pp.	%
Barcanova	406	42	10,3%	36	8,9%
Santillana/Grup Promotor	423	26	6,1%	26	6,1%
Teide	370	24	6,5%	46	12,4%
Vicens Vives	403	26	6,5%	30	7,4%

Pel que fa a l'extensió que els manuals de segon de Batxillerat dediquen a la Guerra Civil, veiem com segueix sent similar al de la Segona República, a excepció de l'editorial Teide que dedica dues unitats a aquest tema. S'ha produït un increment considerable, ja que el nombre de pàgina s'arriba a duplicar. Aquest increment respon a les necessitats d'aprofundir en l'estudi d'aquest tema, ja que la Guerra Civil pren major rellevància en el currículum oficial i és, alhora, un dels temes avaluable a les Proves d'Accés a la Universitat.

4.1.2.1. Santillana/Grup Promotor¹³⁷

La Guerra Civil constitueix una unitat didàctica independent de 26 pàgines. Els continguts tractats queden dividits en un total de 4 punts, els quals desenvolupen els continguts que senyalem entre parèntesis: les causes de la guerra i l'aixecament militar (les causes del conflicte, l'aixecament militar, l'extensió de l'aixecament per la Península, la divisió del país en dues zones, el paper de les Illes Balears durant la guerra); el desenvolupament de la guerra (una guerra llarga i cruenta, les operacions durant l'any 1937, la guerra en el marc internacional, la difícil vida a la rereguarda, la política a la zona republicana, la política en el bàndol franquista); la Guerra Civil a Catalunya (la derrota de la insurrecció militar a Barcelona, la revolució i les col·lectivitzacions, l'obra de govern de la Generalitat de Catalunya, una guerra civil dins la guerra: els fet de Maig de 1937); la fase final de la guerra (l'estat dels fronts, la batalla de l'Ebre, l'ocupació de Catalunya i la retirada). A més, inclou dues planes introductòries amb un eix cronològic i diverses imatges, un breu resum final amb els noms i dades més rellevants, un apartat de treball de síntesi on es demana a l'estudiant que analitzi diversos textos i el punt "Saber fer" on s'ensenya a l'estudiant a analitzar i comentar una fotografia històrica.

De la mateixa manera que en el manual de 4t d'ESO, la presència de fonts primàries és nombrosa i ocupa un lloc rellevant el fet que els alumnes siguin capaços de reconèixer-les i analitzar-les de manera correcta. Veiem com totes les pàgines estan acompanyades de fonts primàries, tant fotografies, imatges de cartells propagandístics com fragment de textos. Cada una d'elles està acompanyada per una breu descripció i una breu pregunta de caràcter descriptiu, d'identificació o contextualització de la font. Per tant, la seva presència i ús està pensada per preparar els alumnes de cara un dels exercicis presents en les PAU. D'altra banda, cal senyalar que totes les fonts es vinculen amb l'explicació a través de crides, de manera que són un suport visual i no s'entenen com element independents.

Pel que fa a activitats, al final de cada un dels quatre punts en que està dividida la unitat hi trobem activitats en forma de preguntes per desenvolupar un tema concret. Recomana recursos com les lectures de *El corto verano de la anarquía*, de Hans Magnus

¹³⁷ Cassassas, Jordi; Ghanime, Albert; Santacana, Carles (2016): *Història Batxillerat, Sèrie Descobreix*, Barcelona: Santillana/Grup Promotor.

Enzensberger o *A sangre y fuego*, de Manuel Chaves Nogales (recomanat també en el manual de 4t d'ESO); pel·lícules com *Sin novedad en el Alcázar*, d'Augusto Genina, o *La batalla de la memòria*, de Mario Pons Múria; i els recursos electrònics, com el web barcelonabombardejada.cat o lafototeca.com

Pel que fa a contingut, veiem com, a partir dels quatre punts sobre els quals es vertebrava el tema, la Guerra Civil és explicada de manera cronològica i no temàtica. És a dir, a cada punt es desenvolupen aspectes de la història militar, política o social, els quals queden entrelaçats. A més, és un dels pocs manuals que presenta l'existència de diversitat d'interpretacions històriques, encara que d'una manera molt breu i planera. Per exemple, pel que fa a l'esclat de la guerra, senyala com alguns historiadors han considerat la guerra civil com la darrera guerra carlina espanyola, el xoc definitiu entre dues tradicions enfrontades o com alguns historiadors catalans han indicat que "les tensions que van portar a la guerra tenien arrels específicament espanyoles (...) el juliol del 1936 Catalunya es va veure implicada en un conflicte que li venia imposat des de fora". En aquest sentit, veiem que pel que fa a l'esclat de la guerra presenta unes causes immediates, presents en la situació de malestar polític i social, així com unes de profundes. Sobre la insurrecció militar, es detalla els llocs on aquest va triomfar. Hi ha una breu explicació sobre com va ser la insurrecció militar a Barcelona, que inclou un mapa de la ciutat, i destaca com la major part dels guàrdies civils es van mantenir fidels a la República.¹³⁸

Emmarca la guerra en el context internacional, destaca el fet que fos una gran guerra internacional, "el primer acte de la gran confrontació del segle XX entre els feixismes i la democràcia."¹³⁹ Hi ha algunes fonts primàries al respecte, com el protocol de col·laboració entre l'Espanya "nacional" i l'Alemanya nazi, i ressalta com els bombardejos sobre ciutats van ser un assaig de les tropes alemanyes que després aplicarien en la Segona Guerra Mundial. Es tracta de manera extensa les Brigades Internacionals i, en aquest sentit, es menciona el paper que van jugar brigadistes il·lustres com George Orwell, així com la seva obra *Homenatge a Catalunya*. En relació al final de la guerra a Catalunya, aporta la dada de que Catalunya perd gairebé un 5% de la població, ja sigui per que han mort o han marxat a l'exili.

¹³⁸Ibíd. pp. 212-215.

¹³⁹Ibíd. p. 211.

De la mateixa manera que en el manual de 4t d'ESO, hi ha una part extensa dedicada a la difícil vida a la rereguarda degut a la fam, repressió o constants atacs aeris. Els bombardejos sobre la ciutat de Barcelona són estudiats a través de diverses fonts primàries, com una imatge i la figura d'un testimoni (Josep Miracle, *Quatre coses del meu temps*). A nivell polític en el bàndol republicà, es destaca el fet que Federica Montseny fos la primera dona a Espanya en accedir a una cartera ministerial. També es descriuen els diversos canvis de governs i els fets de Maig de 1937 com una guerra civil dins la guerra. Trobem uns paràgrafs que expliquen les accions de la Generalitat (com la creació del Comitè Central de Milícies Antifeixistes, decret de col·lectivitzacions, comitè d'ajut als refugiats) encara que resulta més rellevant els punts dedicats a explicar les polítiques educatives i culturals, en relació al salvament i conservació del patrimoni, la reforma educativa i la creació d'un comissariat de Propaganda. Pel que fa a la política en el bàndol franquista, s'explica el perquè del qualificatiu *nacionalcatòlic*, pel paper protagonista de l'Església i simbologia feixista.

Són significatives les referències culturals que podem trobar explicades al llarg de la unitat, com és la menció a l'Olimpíada Popular que s'havia de celebrar a Barcelona el mateix Juliol del 1936 com a protesta per la que el règim de Hitler organitzava a Berlin (en aquest sentit cal recordar que el 2006 es va fer una exposició estrenada al Memorial Democràtic i el 2016 es recupera); la imatge i explicació de la figura del nen milicià "El més petit de tots", símbol de resistència; imatge de la miliciana Marina Ginestà, del *Guernica* de Picasso, així com breus biografies de figures importants, com Lluís Companys, Federica Montseny o Manuel Goded que permeten entendre el seu paper en aquest context.

Veiem que, a diferència del manual de quart d'ESO on s'explica l'esclat de la guerra, evolució a través del suport visual de mapes i final, i les conseqüències de la guerra (vida a la rereguarda, política); en el manual de Batxillerat les explicacions queden intercalades, no es fa aquesta diferenciació tan explícita, sinó que s'intercalen els continguts.

4.1.2.2. Barcanova¹⁴⁰

La Guerra Civil també entitat pròpia. S'explica al llarg de les 42 pàgines del tema 7, el qual està estructural en cinc punts que desenvolupen els continguts que presentem entre parèntesis: el preàmbul de la guerra (el govern del Front Popular, la radicalització social i política, la conspiració militar), la insurrecció militar i la seva resposta (Espanya dividida, la insurrecció a Catalunya, el poder a la zona republicana, el poder a la zona insurrecta), les fases militars de la guerra (els primers mesos de la guerra, la segona fase, l'última fase), les rereguardes (les transformacions revolucionàries a la zona republicana, els primers mesos a la rereguarda insurrecta, la violència i la repressió a la rereguarda, les trajectòries polítiques, els estats europeus davant la Guerra Civil) i "Reflexió final: per què, tot plegat?" (les causes remotes o de llarga durada, les causes pròximes o de curta durada). A més, inclou una part introductòria amb un eix cronològic, un Dossier d'Història sobre la memòria històrica, una proposta didàctica per aprendre a comentar un cartell de propaganda, activitats finals i eines per a l'estudi (esquema i conceptes clau).

Hi ha una presència important de fonts primàries (imatges, texts) i fonts secundàries (taula de dades). Pel que fa a les imatges, veiem que n'hi ha de recurrents en la majoria de manuals, com la d'un grup de milicians (p. 237), imatges de cartells propagandístics (del PSUC, POUM i del Partit Comunista) o *Guernica* de Picasso. També en trobem que aporten una altra perspectiva a un determinat tema, com és la imatge de la ciutat de Guernica bombardejada (p.239), quan ja hem mencionat que apareix el quadre de Picasso; una imatge Brigadistes Internacionals americans i anglesos presos, per tant, lluny de les imatges on apareixen desfilant, com si ho és la imatge dels voluntaris de la Legió Cóndor.

Pel que fa a fonts de caràcter textual, trobem una presència important de fragments de testimonis que van viure la guerra, com Antonio Bernabé, un aragonès que es va apuntar a Falange o Augusto Laso, militar falangista. També hi ha un fragment de *La memòria és un gran cementiri*, del periodista Manuel Ibáñez Escofet (p.244) així com un part del fragment del testimoni de Domingo García, un policia retirat, present a *Recuerdo 1936: Una historia oral de la Guerra Civil española* de César Vidal (p.263). També hi ha unes línies d' *Homenatge a Catalunya*, de George Orwell (p. 237) així com un, fragment

¹⁴⁰ Prats, J; Trepal, C. (2017): *Història Batxillera*, Barcelona: Barcanova.

escrit per l' historiador Alberto Reig Tapia sobre la repressió a la zona franquista, encara que no s'especifica l'obra.

En aquest sentit, cal dir que en moltes fonts -especialment les de caràcter gràfic- no es menciona l'autor, procedència i, en alguns casos, l'any de publicació. Tampoc hi ha crides que les connectin amb l'explicació. De totes formes, totes elles estan acompanyades d'unes breus línies que les descriuen. D'altra banda, veiem com l'origen d'aquestes fonts és variat, des de les memòries d'un periodista a una obra del revisionisme històric, o fragment del Boletín Oficial.

Algunes de les fonts estan acompanyades d'alguna pregunta a mode d'activitat per treballar amb ella. En les activitats finals també es treballa amb fonts primàries (paraules de Franco a la premsa anglesa) i secundàries (taula de dades). En aquest sentit, hi ha un apartat per aprendre a comentar una font primària, concretament cartells de propaganda. Pren un del partit comunista com a exemple. També es recomanen tres obres com a fonts primàries, com són la novel·la *Incerta glòria* de Joan Sales, la pel·lícula *Tierra y Libertad* de Ken Loach o el quadre *Guernica* de Picasso.

Pel que fa al contingut de l'explicació, tot i que detalla com al llarg de la dècada dels anys 30 la radicalització de la societat europea va ser generalitzada, el primer element que es destaca sobre la Guerra Civil és que va ser un esdeveniment que "va dividir la societat espanyola en dos bàndols irreconciliables",¹⁴¹ encara que ho emmarca en el context internacional d'auge de feixisme i nazisme, així com el règim comunista soviètic, i com aquests prenen part en la guerra. De manera extensa s'explica el preàmbul de la guerra, amb els governs del Front Popular, així com que el deteriorament de l'ordre públic va contribuir a la radicalització social i ideològica. Les causes remotes i pròximes de la guerra es presenten al final, a diferència del manual de Santillana, per exemple, que ho fa al principi de la unitat.

Pel que fa a la insurrecció a Catalunya, subratlla com aquesta es va localitzar bàsicament a Barcelona. De fet, inclou una imatge del cartell de l'Olimpíada Popular, amb un extens peu de foto que explica què va ser i com aquesta no es va poder celebrar arran de la insurrecció militar. Un últim punt sobre l' inici de la guerra, és que podem trobar explicacions una mica massa simplistes quan, al senyalar que tot i la direcció de

¹⁴¹ *Ibíd.* p.226.

l'aixecament militar l'havia d'exercir la Junta de Defensa Nacional, "en realitat, cada general manava i feia el que volia a la seva zona."¹⁴²

Troblem una explicació de les fases militars principals de la guerra. A diferència del manual de 4t d'ESO, que en divideix l'evolució bèl·lica en quatre fases, al manual de Batxillerat en trobem tres. Al tractar la violència i la repressió a les rereguardes, s'inclou una imatge d'una fossa comuna excavada a Burgos l'any 2014. En aquest sentit, hi ha una clara voluntat de connectar aquest passat amb el nostre present. De fet, al final de la unitat hi trobem un dossier d'història sobre la Memòria Històrica on s'emfatitza en la violència exercida durant la guerra per part dels dos bàndols i s'expliquen les conseqüències d'aquest passat traumàtic en l'actualitat.

Podem llegir, per exemple com "sembla que per poder construir la democràcia (...) es va pactar, d'una manera fins i tot potser inconscient, l'oblit del passat."¹⁴³ Es mencionen algunes iniciatives per recuperar la memòria de la guerra, tot connectant-ho amb la creació del Memorial Democràtic o l'aprovació de la llei de la Memòria Històrica. Sobre aquest últim punt, i en relació a l'oposició d'alguns partits a que s'aprovés la llei, es ressalta com és "una clara mostra que aquest passat recent encara crea recels i tensions en l'actualitat."¹⁴⁴

Finalment, trobem breus biografies, com la de Federica Montseny o Josep Tarradellas. Hi ha breus apartats de vocabulari a totes les pàgines, on s'expliquen diversos noms i conceptes. Resulta interessant com, al parlar de les Brigades Internacionals, s'utilitza la terminologia "guerra d'Espanya", nom amb el qual es referia la premsa estrangera a la guerra.

4.1.2.3. Teide¹⁴⁵

La Guerra Civil s'explica al llarg del tema 10, el qual té un total de 24 pàgines. Per tant, és un tema independent, estructurat en 7 punts que desenvolupen els següents aspectes: l'esclat del conflicte (causes de la Guerra Civil, el cop d'estat, la reacció del govern

¹⁴² Ibíd. p.245.

¹⁴³ Ibíd. p. 258.

¹⁴⁴ Ibíd. p.260.

¹⁴⁵ Cortada, J.; Ferreres, E.; Llorens, J.; Pantaleón, M.; Alcobarro, A.; Castillo, J. (2017): *Roda: Història: Batxillerat 2*, Barcelona: Editorial Teide.

d'Espanya, la insurrecció a Catalunya), la revolució (la desintegració del poder, les milícies, la Generalitat i el poder, les col·lectivitzacions), l'evolució de la zona republicana (el suport social, el govern central, les opcions polítiques, els fets de Maig de 1937, conseqüències dels fets de Maig), la zona nacional (de la insurrecció al nou Estat, centralització del poder, repressió i violència, els franquistes, el paper de l'Església), la internacionalització de la guerra civil espanyola (la posició de les potències europees, l'ajut als rebels, l'ajut als republicans, de la no-intervenció al reconeixement de Franco), l'evolució militar (la primera etapa, segona etapa, tercera etapa, la batalla de l'Ebre), el final de la guerra i la fi de la República (quarta etapa, la fi de la guerra i de la República, després de la guerra). A més, inclou un eix cronològic al principi, un apartat amb documents i activitats, i un dossier sobre Catalunya sota les bombes.

Els recursos emprats són nombrosos i variats, encara que hi ha un domini de la fotografia. Per exemple, trobem imatges recurrents en molts dels manuals analitzats, com la de milicians desfilant o la de Marina Ginestà. De la mateixa manera, hi ha imatges de figures rellevants com la d'Andreu Nin. Pel que fa a imatges de guerra, el manual inclou fotografies de la Batalla de l'Ebre o d'un grup de presoners al Castell de Montjuïc, així com una fotografia d'un refugi antiaeri a Barcelona, de la ciutat de Lleida després d'un bombardeig o de republicans espanyols camí de l'exili. Podem veure imatges de cartells propagandístics, dos de la zona republicana i dos de la zona nacional, així com imatges de bitllets de cinquanta cèntims. Cal senyalar, però, que les fonts gràfiques no mostren l'autor ni lloc de publicació. Totes, però, estan acompanyades per un peu de foto que les descriu

Pel que fa a fonts escrites, n'hi ha tant de primàries, com la declaració d'Estat de guerra per part de Emilio Mola o el decret de col·lectivitzacions; com de secundàries, com és el fragment de *Crònica de la Lleida franquista*, de Julià Graus. També observem una gràfica sobre l'índex de la producció industrial catalana entre el 1936 i el 1939, així com taula de dades que mostra l'evolució de l'atur a Catalunya durant el context de guerra. En relació a les activitats, al final de cada apartat hi ha unes qüestions per l'alumne. Al mateix temps, en l'apartat "Documents i activitats", hi ha diverses fonts -la majoria de caràcter textual- acompanyades de diverses preguntes. En aquest mateix apartat es fa la recomanació de la pel·lícula *Terra i llibertat* de Ken Loach.

Pel que fa al contingut, veiem que aquest està estructurat de manera que cada punt tracta un aspecte concret de la guerra. En aquest sentit, no hi ha un punt específic sobre la guerra a Catalunya, ja que queda tractat de manera implícita en tots els apartats. Per exemple, al punt 2.1. La desintegració del poder, el primer element que es senyala és com "un cop dominat l'aixecament militar, Catalunya es trobava en una situació complicada."¹⁴⁶ Sí que podem trobar, però, un dossier específic sobre Catalunya sota les bombes, el qual inclou diverses fonts primàries (com articles de premsa) i secundàries (una taula de dades amb la xifra de morts provocades pels bombardejos per comarca). Aquí indica que Barcelona va ser la ciutat més castigada i com Lleida va patir un dels atacs més tràgics.

En relació a les causes de la Guerra Civil, es presenten només les causes properes en el temps (com en la situació de tensió social i política que vivia el país després de la victòria del Front Popular el febrer del 1936), a diferència de d'altres manuals que també presenten les causes més profundes. De la mateixa manera que en el manual de quart d'ESO, l'evolució militar del conflicte s'explica en quatre fases encara, encara que ara es fa de manera molt més extensa

Aquest manual destaca el paper que va jugar l'Església durant la guerra. En aquest sentit, inclou un fragment de la carta col·lectiva que l'episcopat espanyol va redactar i amb la qual justificava la guerra. També menciona la contribució del règim portuguès de Salazar així com dels soldats marroquins reclutats pel que fa a les ajudes internacionals que rep el bàndol franquista. Resulta també interessant senyalar que el manual emfatitza en el fet que el final de la guerra suposa el final del govern de la República, així com la menció a que, actualment, el nombre de morts provocades per la guerra i la xifra de víctimes de les repressions "continua sent objecte de polèmica."¹⁴⁷

4.1.2.4. Vicens Vives¹⁴⁸

El tema 12 del manual està dedicat a la Guerra Civil. Aquest té una extensió de 26 pàgines i està estructurat en 8 punts que desenvolupen els següents aspectes: del cop d'Estat a la Guerra Civil (l'aixecament militar, la insurrecció a Catalunya, la

¹⁴⁶ *Ibíd.* p.240.

¹⁴⁷ *Ibíd.* p.251.

¹⁴⁸ García, M; Gatell, C; Risques, M (2016): *Història Batxillerat*, Barcelona: Vicens Vives.

consolidació dels bàndols), resol la qüestió: per què la Guerra Civil va assolir una dimensió internacional?; el bàndol republicà: guerra i revolució (un clima de revolució social, el govern de Largo Caballero, el govern de Negrín. La resistència a ultrança); estudi d'un cas. Quines dues opcions es van enfrontar al bàndol republicà?; la zona insurrecta: la construcció d'un Estat totalitari (militarització i comandament únic, la creació del partit únic, el govern de Burgos); investiga: viure en guerra; l'evolució del conflicte bèl·lic (la batalla de Madrid, les batalles del Jarama i Guadalajara, la batalla de nord, la factura del territori republicà, la batalla de l'Ebre. L'ocupació de Catalunya, la fi de la guerra, les conseqüències del conflicte). A més, inclou una introducció amb un eix cronològic, així com un apartat de síntesi amb un seguit de propostes per preparar l'avaluació (recursos per desenvolupar un tema i com fer un el comentari d'un cartell polític). En aquest mateix punt hi trobem activitats finals.

Pel que fa als recursos emprats, aquests són nombrosos, tot i que veiem un domini de la fotografia. Trobem imatges recurrents en la majoria de manuals d'història, com la fotografia de Franco; imatges de cartells propagandístics dels dos bàndols, el quadre *Guernica* de Picasso o imatge de republicans camí a l'exili. També utilitza com a suport visual portades de premsa, com la del *Diario de Burgos* que anunciava la victòria del bàndol franquista o del setmanari infantil carlista *Pelayos* de l'any 1938. Finalment, resulta interessant la fotografia d'Ernest Hemingway a la batalla de Belchite i la d'un milicià amb la seva família, ja que normalment són presentats en desfilades o en acció.

Pel que fa a les fonts textuais, és interessant senyalar que és l'únic manual que tradueix els textos del castellà al català. És el cas del fragment de les instruccions del general Mola durant l'Alzamiento o un fragment d'un article sobre la defensa de Madrid a *Mundo Obrero*. Les fonts secundàries també són nombroses, podem trobar des d' un esquema sobre l'organització de les milícies antifeixistes extret de *La repressió a la rereguarda a Catalunya (1936-1939)* de J.M. Solé fins a una taula amb les dades de l'ajuda militar estrangera que va rebre cada bàndol, procedent del treball *Armas para España* de l'hispanista britànic Gerald Howson; així com mapes i eixos cronològics. Totes les fonts estan acompanyades d'una breu descripció. De totes maneres, en les imatges no s'hi mostra l'autor i, en alguns casos, any de publicació.

Pel que fa a les activitats que proposa el manual, alguns dels documents mencionats anteriorment estan acompanyats de preguntes per treballar-los. A més, al final de cada

apartat trobem diverses activitats, moltes d'elles a mode de proposta per elaborar una síntesis sobre un aspecte concret del que s'acaba d'explicar. Al final del tema també hi ha activitat de definició de conceptes, així com preguntes per treballar diverses fonts (text, quadre, taula de dades, mapes.). També s'adjunta una adreça electrònica on es poden trobar més activitats, www.vvd.link. En aquest mateix punt es fa una proposta d'investigació a través de fonts digitalitzades de Robert Capa disponibles al web www.tiching.com i es recomana la pel·lícula *Las largas vacaciones del 36*, de Jaime Camino.

Pel que fa al contingut, veiem com en l'explicació del tema s'hi intercalen dossiers d'investigació o que aprofundeixen en un aspecte concret, ja que normalment aquesta pràctica sol aparèixer al final de les unitats. És el cas de la dimensió internacional del conflicte, on es mencionen la creació del Comitè de No-intervenció, els suports internacionals que van rebre cada bàndol i el paper de les Brigades Internacionals. En relació a aquest últim punt, podem veure un fragment que va pronunciar el brigadista internacional italià Pietro Nenni el febrer del 1937. També podem veure una imatge de la Conferència de Munic.

També és presentat d'aquesta manera la col·lectivització de l'economia i com era la vida en temps de guerra (fam, bombardejos, refugiats, la repressió). Es destaca el fet que Federico García Lorca fos una de les personalitats executades. En aquest punt es senyala com "el paper i la condició de les dones també van experimentar canvis importants (...) a la zona republicana s'hi va viure un ambient de major llibertat (...), a la "zona nacional", el paper de la dona va quedar novament reduït a les tasques de la llar."¹⁴⁹ En aquest sentit, és l'únic manual de segon de batxillerat que fa una menció clara a la situació de les dones. Senyala com algunes dones van ocupar càrrecs polítics per primera vegada

Incideix en com la zona insurrecta s'autodenomina "zona nacional". Pel que fa a l'explicació de la política en aquesta zona, veiem que hi ha un punt dedicat a la creació del partit únic, on hi podem llegir el decret d'unificació pel qual es crea Falange Española i la creació del govern de Burgos. El suport per part de la jerarquia de l'Església catòlica queda mencionat en aquest mateix punt. Inclou un fragment de la carta col·lectiva que redactaren els bisbes espanyols en suport de l'aixecament militar.

¹⁴⁹ *Ibíd.* p.306.

Pel que fa a la situació política en el bàndol de la república, veiem que hi ha una part extensa dedicada als governs de Largo Caballero i Negrín. Tal i com s'ha senyalat anteriorment, l'evolució del conflicte bèl·lic queda explicada per batalles i no per fases. Al resum final, però, es parla de quatre etapes. Podem llegir que a l'abril del 1937 "es produïa el primer bombardeig aeri del món damunt de població civil"¹⁵⁰, encara que no es pot considerar el primer del món. Sense anar més lluny, Madrid ja va ser bombardejada el novembre de 1936.

4.1.3. Conclusions

Després de mostrar l'anàlisi descriptiu dels diferents manuals d'història, a continuació es mostraran les conclusions. En primer lloc, trobem que formalment els llibres segueixen el mateix patró: una portada amb un eix cronològic i una imatge representativa del tema, una explicació estructurada en apartats i subapartats que sol incloure activitats i documents històrics, un seguit d'activitats finals i recursos complementàries (com pot ser un taller d'història per aprendre analitzar fonts primàries, o aprofundir en un aspecte en concret a través de l'ús de fonts primàries), així com monogràfics que tracten temes concrets amb un cert nivell de profunditat generalment vinculat a la història social, de la vida quotidiana o de gènere. En moltes ocasions, a més, tenen com a finalitat fer una connexió amb el present i fer una anàlisi ètica de la guerra.

Els manuals de quart d'ESO tracten la Guerra Civil en el mateix tema que s'estudia la Segona República. En el cas de l'edició de Vicens Vives, aquest inclou la crisi de la Restauració, de manera que la cronologia és molt més extensa. Amb tot, la guerra és presentada com una conseqüència directa del període republicà. Els manuals de segon de Batxillerat, però, presenten la Guerra Civil de manera independent, donant-li entitat pròpia. L'espai dedicat difereix i, com a tal, el nivell d'aprofundiment, encara que això ve essencialment condicionat pels continguts curriculars establerts des de l'administració i que ja hem presentat anteriorment.

Tots els manuals situen l'aixecament militar contra el govern de la República com el desencadenant de la guerra, de manera que s'atribueix a una part de l'exèrcit la

¹⁵⁰ *Ibíd.* p.309.

responsabilitat del seu esclat.¹⁵¹ Es presenta la conflictivitat social i política causades per les reformes republicanes, que no van agradar a sectors conservadors (jerarquia eclesiàstica, militars) com a causa directa del cop d'Estat. Alhora, veiem com les edicions de Santillana i Barcanova de segon de Batxillerat ofereixen una interpretació més elaborada, que presenta les causes profundes del conflicte, descrivint la Guerra Civil com el "xoc definitiu entre dues tradicions enfrontades i conformades durant el segle XIX. L'hereva de l'Antic Règim (...) i l'hereva del nou món capitalista i liberal."¹⁵²

En aquest sentit, l'editorial Santillana presenta l'existència de diversitat d'interpretacions històriques, encara que d'una manera molt breu. Per exemple, pel que fa a l'esclat de la guerra, senyala com alguns historiadors han considerat la guerra civil com la darrera guerra carlina espanyola, el xoc definitiu entre dues tradicions enfrontades o com alguns historiadors catalans han indicat que "les tensions que van portar a la guerra tenien arrels específicament espanyoles (...) el juliol del 1936 Catalunya es va veure implicada en un conflicte que li venia imposat des de fora."¹⁵³ D'aquesta manera, i encara que partim d'aquest exemple concret, veiem com els manuals d'història de secundària van introduint diverses interpretacions historiogràfiques i el resultat de noves investigacions en el seu discurs. Aquest punt, però, serà reprès més endavant. Amb tot, hi ha un allunyament dels postulats derivats de la historiografia franquista que presenta la Guerra Civil com una guerra fratricida.

Tots els manuals dediquen un espai important a contextualitzar la Guerra Civil en el marc internacional d'auge de règims totalitaris. L'edició de segon de Batxillerat de Santillana ressalta com la guerra esdevé "el primer acte de la gran confrontació del segle XX entre els feixismes i la democràcia."¹⁵⁴ Es mencionen com, tot i la existència del Comitè de No Intervenció, cada bàndol va rebre suport exterior: ajuda soviètica al bàndol republicà i l'ajuda de l'Alemanya nazi, la Itàlia feixista i el règim portuguès de Salazar al bàndol franquista. Es remarca la desigualtat d'aquesta ajuda. Resulta interessant senyalar que no tots els manuals mencionen l'ajuda oferta pel règim de

¹⁵¹ Marina Carranza, Marcos (2012): "¿Qué guerra nos han explicado? La Guerra Civil en los libros de texto" a Aldea Celada, José Manuel; Ortega, Paula; Pérez Miranda, Iván; de Soto García, María de los Reyes (coords.): *Historia, identidad y alteridad: Actas del III Congreso Interdisciplinar de Jóvenes Historiadores*, Salamanca: Hergar Ediciones Antema, p. 723.

¹⁵² Cassassas, Jordi; Ghanime, Albert; Santacana, Carles (2016): *Història Batxillerat...* p. 212

¹⁵³ *Ibíd.*

¹⁵⁴ *Ibíd.* p.211.

Salazar. Sí que es ressalta el paper que van jugar les Brigades Internacionals en tots els llibres. En la majoria d'editorials s'hi dediquen paràgrafs extensos, encara que veiem que en l'edició de 2n de Batxillerat de Barcanova hi ha un subapartat dedicat exclusivament a aquest aspecte o en l'edició de quart d'ESO de Barcanova un monogràfic.

En relació al suport que rep el bàndol sollevant, veiem que el tractament que es fa del paper que va jugar l'Església difereix. Si bé a tots els manuals mencionen com aquesta dona suport al cop d'Estat, només Teide i Vicens Vives dediquen un espai més extens a tractar-ho. Concretament, l'editorial Teide estableix un apartat on inclou un fragment de la carta col·lectiva que l'episcopat espanyol va redactar per justificar la guerra; Vicens Vives, per la seva banda, només inclou un fragment de la mateixa carta. Un últim punt en relació al tractament més aviat tradicional de la guerra és l'explicació militar d'aquesta. Veiem com l'estudi de les fases militars és prou detallat i sempre compta amb suport visual de mapes que mostren les diverses etapes. En aquest sentit, veiem que en tots els manuals hi ha apartats dedicat a la guerra a Catalunya, encara que les referències i mencions a la situació de Catalunya al llarg de les unitats són constants.

Trobem, també, com la vida a les rereguardes es presentada de manera extensa. Es tracten temes com les dures condicions de vida degut a l'escassetat d'aliments, els bombardejos aeris, l'exili republicà i la violència exercida per cada un dels bàndols, senyalant com la del bàndol sollevat era de caràcter institucional i la del bàndol republicà de caràcter espontani. En aquest sentit, i tal i com senyala Rafael Valls, trobem un discurs crític amb el règim franquista. La violència i repressió apareixen d'una manera explícita, encara que no sempre es mostren les xifres de morts, exiliats i afectats.¹⁵⁵ De totes formes, és interessant el punt que presenta Carolyn Boyd: al revisar la memòria històrica de la guerra per incloure-hi les víctimes oblidades, s'ajuda a "superar el cisma que durante la dictadura separó las memorias individuales de la memoria oficial."¹⁵⁶

El paper atorgat a les dones també ha quedat tractat en aquest punts. Per tant, trobem elements d'història amb perspectiva de gènere. Resulta interessant indicar que aquestes aproximacions són molt més comunes en els manuals de quart d'ESO que de Batxillerat. L'únic manual de segon de Batxillerat que fa una menció clara a la situació de les dones

¹⁵⁵ Valls, Rafael (2009):*Op. Cit.* pp. 95-99.

¹⁵⁶ Boyd, Carolyn (2006): *Op. Cit.*, p.83.

el de Vicens Vives al senyalar que "el paper i la condició de les dones també van experimentar canvis importants (...) a la zona republicana s'hi va viure un ambient de major llibertat (...), a la "zona nacional", el paper de la dona va quedar novament reduït a les tasques de la llar."¹⁵⁷ En la resta de manuals podem trobar una presència femenina però que queda limitada a l'esfera política al mencionar com Frederica Montseny fou la primera dona a Espanya en accedir a una cartera ministerial (és el cas de Santilla o Barcanova) i el paper que van jugar les dones en la conformació de les Milícies Antifeixistes. En aquest sentit, és recurrent veure imatges de Marina Ginestà o cartells propagandístics amb figures de milicianes en tots els llibres.

Als manuals de l'ESO, com hem dit, es fa un tractament una mica més profund, encara que no de manera generalitzada. Així, si bé també trobem imatges i explicacions sobre Montseny o Ginestà, veiem per exemple com el manual de Santillana dedica un paràgraf al món de la creació femenina en el context de la Segona República i Guerra Civil. El de Teide inclou una varietat d'imatges que, a partir del peu de fotografia, permeten explicar la situació de les dones tant al front com en la vida quotidiana. D'aquesta manera, les dones són presentades tant com a víctimes de la guerra però també com a figures actives. Vicens Vives, per la seva banda, senyala com el bàndol republicà va defensar la incorporació de la dona en els àmbits social i laboral.

Amb tot, veiem una presència important d'elements propis de la història social i cultural, especialment en els monogràfics que en gran majoria les editorials inclouen. Així, si observem la temàtica dels monogràfics veiem com aquesta gira al voltant de temes com educació i cultura (edició de quart d'ESO de Santillana), l'impacte dels bombardejos (edició de segon de Batxillerat de Teide), la vida en temps de guerra (edició de segon de Vicens Vives) o la memòria històrica de la Guerra Civil (edició de segon de Barcanova).

Aquest últim punt, sobre la Història del Temps Present, resulta interessant perquè els vincles explícits amb el present apareixen de manera recurrent en diversos manuals. El llibre de quart d'ESO de Vicens Vives inclou un seguit d'activitats a partir del visionat del documental *Temps de memòria* que giren al voltant de la memòria històrica i relaciona aquest passat amb el nostre present. Una de les preguntes que han de

¹⁵⁷ García, M; Gatell, C; Risques, M (2016):*Op. Cit.* p. 306.

respondre els alumnes és "quin és el missatge que ens dóna sobre la necessitat de conservar la memòria de les víctimes de la Guerra?"¹⁵⁸

A l'edició de quart d' ESO de Santillana podem llegir: "les víctimes solien ser enterrades en fosses comunes a la nit i sense cap mena d'identificació. Avui en dia encara s'exhumen cadàvers de molts d'aquests enterraments anònims",¹⁵⁹ el que permet connectar l'explicació amb el moviment per la recuperació de la memòria història actual. Similarment, Barcanova fa menció a com aquest passat recent "encara crea recels i tensions en l'actualitat"¹⁶⁰ o, a Teide, com la xifra de víctimes "continua sent objecte de polèmica."¹⁶¹ D'aquesta manera, al presentar i demanar als estudiants que avaluin punts de vista en conflicte, mostren que la història no es una assignatura irrellevant, un conjunt de dades, sinó un seguit de preguntes amb rellevància en l'actualitat.¹⁶² Podem concloure, alhora, que els manuals incorporen, a petita escala, noves aportacions historiogràfiques i les polèmiques que apareixen al voltant de la Guerra Civil, si bé les referències a les aportacions dels anomenats historiadors revisionistes són pràcticament inexistent.

Reprement el punt sobre elements d'història social i cultural presents, són interessants els diversos apartats amb propostes didàctiques per familiaritzar-se amb l'ús de fonts primàries i aprendre a utilitzar-les a través de tècniques d'investigació històrica, ja sigui analitzant lletres de cançons (com trobem al manual d'ESO de Santillana), obres literàries (novament Santillana i Vicens Vives); fer el comentari d'una fotografia (al manual de Batxillerat de Santillana) o de cartells propagandístics (els dos manuals de Barcanova i el de Batxillerat de Vicens Vives). Veiem que aquest últim punt és el més recurrent i que permet, alhora, estudiar la importància del cartellerisme en aquest context. Cal dir que, si bé és cert que hi ha cartells procedents dels dos bàndols, hi ha una sobrerrepresentació de cartells republicans.

Tot plegat, és una mostra de que els manuals d'història tenen una tendència a models progressistes de l'educació històrica i que veu en ella un instrument per educar a futurs

¹⁵⁸ García, M; Gatell, C (2016): *Op. Cit.* p. 207.

¹⁵⁹ Cao, David; Costa, Óscar; Ghanime, Albert; de Martín, Elena (2016): *Història 4t ESO...* p.236.

¹⁶⁰ Trepac, C.; Campamà, S.; Cirach, M.; Fernández, E.; Vida, J (2016): *Op. Cit.* p. 260

¹⁶¹ Cortada, J.; Ferreres, E.; Llorens, J.; Pantaleón, M.; Alcoberro, A.; Castillo, J. (2016): *Història: 4 ESO...* p.251.

¹⁶² Boyd, Carolyn (2006): *Op. Cit.*, p.99.

ciudadanos en una manera de pensar crítica. Així, i tal i com senyala Carolyn Boyd "al familiarizar a los estudiantes con las habilidades básicas del análisis y la argumentación histórica, estos libros les animan a ver la historia como un proceso de indagación y diálogo más que como un conjunto de datos mutables e irrelevantes."¹⁶³

En aquest sentit, la presència de fonts primàries és constant. Aquestes no només acompanyen i il·lustren el contingut de l'explicació sinó que són presentades com a documents. És interessant el punt que senyala Rafael Valls, sobre la presència d'imatges crítiques amb la guerra i règim franquista, ja siguin de la repressió, exili o les dures condicions de vida.¹⁶⁴ Alhora, veiem que moltes de les fonts utilitzades formen part del nostre imaginari col·lectiu sobre la Guerra Civil com la fotografia de la miliciana Ginestà, el *Guernica* de Picasso o icones de l'època com *Homenatge a Catalunya* de George Orwell. De totes formes, i tal i com senyala Rafael Valls, les relacions entre imatges escolar i la configuració de l'imaginari social és un tema de gran rellevància del qual no se n'han fet estudis rellevants.¹⁶⁵

Al mateix temps, alguns manuals presenten continguts que han sigut redescoberts recentment. És el cas de *A sangre y fuego* de Manuel Chaves, que apareix com a font primària i lectura recomanada en els dos manuals de Santillana, o les mencions que en les edicions de segon de Batxillerat de Santilla i Barcanova es fa de les Olimpíades Populars que s'havien de celebrar a Barcelona. En aquest sentit, cal recordar que el 2006 es va fer una exposició estrenada al Memorial Democràtic i el 2016 es recupera, de manera que és un tema prou d'actualitat¹⁶⁶ que queda recollit en els llibres de text.

És important senyalar com moltes d'aquestes fonts estan acompanyades de preguntes o qüestions, de manera que obliguen als estudiants a fer unes anàlisis més profundes, així com contextualitzar-les i treure'n conclusions.¹⁶⁷ En aquest sentit, veiem que hi ha una metodologia didàctica basada en un aprenentatge molt més actiu per part de l'alumnat, on aquest treballa sobre diversos documents i, especialment, a partir de petites propostes

¹⁶³ Boyd, Carolyn (2006): *Op. Cit.* p. 96.

¹⁶⁴ Valls, Rafael (2009): *Op.Cit.* pp. 122-123.

¹⁶⁵ Valls Montés, Rafael (2007): "Las imágenes en los manuales escolares de Historia y las dificultades de su uso didáctico" a *Clío & Asociados. La Historia Enseñada*, n. 11, p.13.

¹⁶⁶ Nerín, Gustau (8 de juliol, 2016): "Una exposició recorda la Olimpíada Popular del 1936" a *El Nacional*. Article en línia disponible a <https://www.elnacional.cat/ca/cultura/exposicio-olimpiada-popular_106002_102.html> (Darrera consulta 20/12/2018).

¹⁶⁷ Valls Montés, Rafael (2007): "Las imágenes en los manuales...", p.12.

d'investigació. A més, hi podem trobar algunes propostes que pretenen treballar valors o aspectes com l'empatia, com és la proposta del manual de quart d'ESO de Santillana que, a partir de l'estudi dels bombardejos d'objectius civils convida als alumnes a fer una anàlisi ètica i moral de la guerra o la pregunta "què et suggereix la imatge de les persones que marxen cap a l'exili?" que podem veure al manual de Teide i que permet treballar amb els alumnes aspectes ètics, morals i de caràcter més emocional.

No obstant, en algunes ocasions, minoritàries després d'analitzar els manuals, es plantegen activitat que poden fer que l'alumnat acabi adquirint una visió massa simplificada i plena de tòpics relatius a la guerra. Concretament, al manual de quart d'ESO de l'editorial Barcanova es demana que l'alumne classifiqui un seguit de personatges (obrer anarquista, terratinent, un industrial, un jornaler agrari, un falangista, etc.) segons el bàndol al qual creuen que van donar suport.

Finalment, veiem que el vocabulari és curós. Molts manuals continuen utilitzant el concepte *bàndol nacional* però posant entre cometes l'adjectiu o indicant que era la seva autodenominació. Són freqüents les definicions de noms o conceptes, així com el fet de destacar en negreta conceptes claus. Amb tot, encara que trobem un domini d'un estil descriptiu, es fa un tractament prou analític, que convida a la reflexió.

En punts anteriors s'ha senyalat la tendència a considerar que els continguts en els llibres de text són insuficients i que el tractament que es fa de la Guerra Civil és molt superficial. No obstant, veiem que els avanços en les investigacions històriques sobre el franquisme que han tingut lloc al llarg de les últimes dècades queden plasmats a petita escala en els llibres, ja que els manuals recullen les investigacions més recents en història social, econòmica i cultural. Es van obrint i aportant noves perspectives, especialment en relació als vincles amb el present, així com metodologies didàctiques on l'estudiant pren un paper més actiu durant el procés d'aprenentatge.

4.2. Els recursos audiovisuals

Anteriorment ja s'ha comentat l'àmplia presència d'imatges i fotografies que presenten els manuals de secundària. És evident que gaudim d'una gran quantitat d'imatges de la Guerra Civil, des de cartells propagandístics fins a fotografies tant de guerra com de

caràcter social, gràcies al avenç tecnològic que tingueren lloc a principis del segle XX. De totes formes, tal i com indica Vicente Sánchez-Biosca:

«lo sorprendente de las imágenes de la Guerra Civil española no radica en su abundancia, sino en una suerte de selección natural que ha convertido en iconos apenas un puñado de ellas». ¹⁶⁸

Algunes d'aquestes imatges ja s'han esmentat en punts anteriors. També gaudim de pel·lícules i documentals sobre la guerra. Sobre aquest punt és interessant senyalar que, tot i la tendència a creure que la Guerra Civil és un dels tòpics que més pel·lícules han tractat, al llarg de l'última dècada només un 2% del total de produccions han sigut sobre la guerra. ¹⁶⁹ Amb tot, les noves perspectives en l'estudi de la història han permès fer un aprofundiment en el món de les imatges al llarg de les últimes dècades. Marc Ferro o Pierre Sorlin han sigut dels primers historiadors en reflexionar sobre el paper del cinema com agent d'història i la seva utilitat com a recurs didàctic. ¹⁷⁰ Ferro posa en valor de les obres cinematogràfiques com a importants documents històrics, ja que són testimoni de la societat que les ha creat. Reflecteixen una mentalitat, de manera que el significat de les obres cinematogràfiques no només és artístic: esdevé valuós no només pel que mostra sinó també per l'apropament social i històric que se'n pot fer. ¹⁷¹

Així, mitjans com el cinema es converteixen en actors per confirmar un imaginari col·lectiu o una memòria col·lectiva del passat en el present, especialment quan es tracta d'un fet traumàtic com és la Guerra Civil. ¹⁷² Amb tot, la utilitat pedagògica dels recursos visuals és innegable i l'ús de pel·lícules històriques, documentals o imatges d'arxiu com a recurs didàctic en l'assignatura d'història està àmpliament difós entre el

¹⁶⁸ Sánchez-Biosca, Vicente (2016): "De la fotogenia del dolor a la imagen-shock o el ambiguo legado visual de la Guerra Civil española" a *Pasajes*, núm. 51, p.23.

¹⁶⁹ Zurro, Javier (6 de gener, 2018): "Adiós al tópico cuñado: el cine español casi no habla de la Guerra Civil" a *El Español*. Article en línia disponible a <https://www.elespanol.com/cultura/cine/20180106/adios-topico-cunado-espanol-no-guerra-civil/274973058_0.html> (darrera consulta 20/12/2018).

¹⁷⁰ Veure Pierre Sorlin (1985): *Sociología del cinema: la apertura para la historia de mañana*, México, D.F. : Fondo de Cultura Económica.

¹⁷¹ Marc Ferro (1988): *Cinema and History*, Detroit: Wayne State University Press, p. 29.

¹⁷² Coronado Ruiz, Carlota (2017): "La Guerra Civil en corto: posmemoria de los nietos de la guerra" a Quilez Esteve, Laia; Rueda Laffond, José Carlos (eds.) *Posmemoria de la Guerra Civil y el Franquismo. Narrativas audiovisuales y producciones culturales en el siglo XXI*. Granada: Comares, p.6.

professorat.¹⁷³ Fer una lectura històrica d'una obra audiovisual pot crear hàbits d'observació, anàlisi, relació, interpretació i reflexió a nivell cinematogràfic, encara que també literari.¹⁷⁴ Esdevé especialment interessant per tractar temes de la vida quotidiana o de les mentalitats, ja que com senyala Peter Burke, l'ús de la imatge com a document històric està estretament vinculat amb les investigacions sobre la història de la vida quotidiana o de la cultura.¹⁷⁵

Tots els docents entrevistats coincideixen en el fet d'utilitzar imatges i pel·lícules sobre la Guerra Civil en les seves classes. Tal i com senyala el catedràtic en història contemporània i coordinador de les PAU, Joan Maria Thomàs, el tema de la Guerra Civil convida a fer aquest ús de les fonts audiovisuals (veure entrevista annexos). En aquest sentit, i tal i com senyala el professor de l'Institut Arnau Cadell, Óscar Costa:

«has de triar, has de valorar. Hi ha un tipus de material, que és molt bo, però que s'ha d'utilitzar dosificat. Films de Patino sobre la memòria de la Guerra Civil, com *Canciones para después de una guerra*. És un material que és boníssim però que a vegades és aclaparador, perquè [els estudiants] no tenen referents més enllà, és massa complicat (...) O un material amb excessives entrevistes. Pots agafar-ne puntualment, si t'interessa l'explicació d'un determinat senyor, per exemple» (annex p. 127).

No obstant, la falta d'entrenament sobre com mirar, tractar i analitzar les imatges (ja sigui fotografia o imatges en moviment) pot convertir-se en un problema per als estudiats d'història contemporània en un moment, com l'actual, on el món de la imatge forma part de l'entorn més proper dels joves i on les pel·lícules i documentals són part dels recursos als quals tenen accés fàcilment.¹⁷⁶

Alhora, aquest recurs també pot comportar un seguit de perills si no se'n fa un correcte ús a classe. En primer lloc, utilitzar les pel·lícules històriques comercials simplement com a il·lustració d'un tema en concret que s'ha tractat prèviament a classe. Així només

¹⁷³ Versiani, Arthur (2003): "La selección de películas históricas para la enseñanza de la Historia" a *Revista Filmhistoria*, vol. XIII, n. 1. Recurs en línia disponible a <<http://www.publicacions.ub.edu/bibliotecaDigital/cinema/filmhistoria/2003/peliculashistoricas1.htm>> (darrera consulta 20/12/2018).

¹⁷⁴ Sàez Segarra, Esther (2003): "El cine en la enseñanza de las Ciencias Sociales" a *Revista Filmhistoria*, vol. XIII, n. 1. Recurs en línia disponible a <<http://www.publicacions.ub.edu/bibliotecaDigital/cinema/filmhistoria/2003/cienciassociales1.htm>> (darrera consulta 20/12/2018).

¹⁷⁵ Burke, Peter (2005): *Visto y no visto: el uso de la imagen como documento histórico*, Barcelona: Crítica, p.11.

¹⁷⁶ Schuurmsma, Rolf (1976): "The historian as film-maker" a Smith, Paul (ed.): *The Historian and Film*, Cambridge: Cambridge University Press, p.121.

s'utilitzen detalls de la pel·lícula que es poden relacionar amb els temes tractats anteriorment. En segon lloc, fer un tractament superficial dels materials si el professor no té materials amb informació prèvia sobre el film que es treballarà i sobre els contextos històrics d'aquests. D'aquesta manera, el contingut del film només fa que repetir el que els manuals tradicionals ja exposen.¹⁷⁷ Amb tot, els professors entrevistats incideixen en la necessitat de que aquests materials siguin un complement a l'explicació.

Veiem, també, que cada un d'ells opta per recursos diferents. Óscar Costa esmenta el recurs del NO-DO (veure entrevista annexos). En aquest sentit, Marc Ferro senyala els informatius són un important document històric, ja que "crean la ilusió de mostrar la realidad y constituyen la imagen de lo real. Pero, ¿de qué realidad se trata?"¹⁷⁸ Alhora, proposa que la tradicional divisió entre documentals i ficcions s'ha de superar, ja que ambdues opcions són igualment vàlides per l'anàlisi.

Trinidad Martínez, per la seva banda, explica que sol utilitzar imatges dels principals fotògrafs de la guerra, com són Capa, Taro i Centelles, així com cartells polítics. Per tant, i reprenent el punt que indicàvem al principi, tot i la gran quantitat d'imatges que tenim de la guerra, només unes quantes han esdevingut icòniques i la tendència és recórrer a elles.

Un altre punt a senyalar és el relacionat amb les pel·lícules que la majoria de manuals d'història recomanen als alumnes. Si bé no sempre els professors les projecten a classe, el fet de citar-les permet que els alumnes en tinguin coneixement. Veiem que, dels manuals analitzats, hi ha films de ficció que aporten una visió anarquista del conflicte, com *Tierra y Libertad* de Ken Loach, així com films que situen l'acció en els moments previs a l'esclat de la guerra i els primers mesos d'aquesta, com *La lengua de las mariposas*, de José Luis Cuerda o *Las largas vacaciones del 36*, de Jaime Camino. També es menciona una pel·lícula produïda en context de postguerra, *Sin novedad en el Alcázar*, d'Augusto Genina, i documentals, ja siguin de producció local, com *La batalla de la memòria*, de Mario Pons Múria, o internacional, com el film britànic *El preludio de la tragèdia*, de David Hart.

¹⁷⁷ Versiani, Arthur (2003): *Op.Cit.*

¹⁷⁸ Marc Ferro (2003): *Diez lecciones sobre la historia del siglo XX*, Buenos Aires: Siglo veintiuno, pp. 112-114.

Finalment, i aquest cop fugint una mica de l'esfera estrictament escolar, hi ha un terreny pràcticament inèdit pel que fa a les investigacions sobre memòria i que situa a l'estudiant com a actor, en tant que és ell qui busca i tria el material, i no estrictament com a receptor. Es tracta d'Internet i les xarxes socials. Laia Quilez i José Carlos Rueda senyalen el seu potencial com a espai per les pràctiques de construcció, sociabilització i interacció entre el record viscut i evocat.¹⁷⁹ En l'entrevista realitzada a l'estudiant Albert Charles, aquest menciona com ha vist *memes* d'Internet amb bromes sobre la Guerra Civil a *Facebook* i *Instagram*, el que li ha permès obtenir uns coneixements molt bàsics de la guerra sense encara haver-la estudiat a classe (veure entrevista annexos).

El *meme*, o fenòmen d'Internet, és una unitat d'informació que, ja sigui prenent la forma de vídeo, imatge o frase, es replica a través de la xarxa.¹⁸⁰ Així, *Facebook*, *Twitter* i *Instagram* són els espais on es creen i transmeten. En aquestes mateixes pàgines podem trobar comptes utilitzades pels internautes per compartir fotografies, vídeos o històries sobre la guerra. De totes formes, la plataforma digital per excel·lència dins del món audiovisual és *Youtube*. La plataforma esdevé un recurs de gran valor pedagògic, ja que compta amb una gran quantitat de vídeos que reproduïxen imatges d'època, documents sonors o inclús ponències d'acadèmics especialistes en el tema. Per tant, i tal i com senyala l'autora:

«nos encontramos ante un conjunto de recursos informativos e interpretativos que contribuyen a la popularización del conocimiento sobre la Guerra, especialmente a los aspectos de la historia social y la vida cotidiana, habitualmente la que ha estado más ausente de la historiografía académica».¹⁸¹

4.3. Els museus i equipaments patrimonials

En pàgines anteriors s'ha indicat la tendència dels professors a fer visites a espais de memòria amb els estudiants. És evident, doncs, que hi ha una part important del procés d'ensenyament i aprenentatge que es produeix fora de les aules. Francesc Xavier

¹⁷⁹ Quilez Esteve, Laia; Rueda Laffond, José Carlos (eds) (2017): *Op. Cit.* Granada: Comares, p. XX.

¹⁸⁰ Castaño Díaz, Carlos Mauricio (2013): "Definición y caracterización del concepto de Meme de Internet" a *CES Psicol*, vol.6, núm.2. Article en línia disponible a <http://www.scielo.org.co/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S2011-30802013000200007> (darrera consulta 20/12/2018).

¹⁸¹ Eiroa, Matilde (2014): "La Guerra Civil española en la actualidad cibermediática" a *Studia. historica: Historia contemporánea*, núm.32, p.363.

Hernández Cardona destaca la progressiva importància dels contextos d'ensenyament no formals en l'àmbit de les ciències socials. Els alumnes no només aprenen història a les aules, també ho fan a través del turisme escolar, museus o a través d'Internet, tal i com s'ha indicat anteriorment. El mateix autor destaca el fet que, tot allò que pot ensenyar un monitor o educador patrimonial sobre un monument, paisatge o museu tindrà una importància similar a l'educació formal. L'ensenyament no formal guanya protagonisme, de manera que "parece obvio que los profesionales de la enseñanza y los didactas no deben ser ajenos a tales procesos."¹⁸²

En aquest sentit, al llarg de l'última dècada s'han realitzat nombrosos estudis al voltant de l'educació patrimonial.¹⁸³ Aquest fet va estretament lligat al creixent interès cap a la història de l'educació que s'ha plantejat en pàgines anteriors i al qual s'hi ha d'afegir un auge en la publicació d'estudis sobre museologia i pedagogia.¹⁸⁴ Un altre element que evidencia el creixent interès per aquest tema és la presència de diversos grups d'investigació en les universitats espanyoles que estudien els processos educatius a través del patrimoni. A la Universitat de Barcelona, sense anar més lluny, trobem el grup de recerca en didàctica i patrimoni DIDPATRI on, a més, es desenvolupen projectes que giren al voltant del patrimoni de la Guerra Civil com és, per exemple, "Iconografía y recreación histórica de la didáctica del patrimonio. El cas de la Guerra Civil Española" – ICOYRECRE. Un dels membres investigadors és David González. El seu testimoni ens ha semblat de gran interès ja que ens aporta una visió amb una doble perspectiva: per una banda, coneix la realitat al voltant de l'educació no formal perquè ha treballat com a educador patrimonial al MUME i, ahora, és investigador de didàctica del patrimoni. Tot i aportar-nos el testimoni referent a un espai molt específic, considerem que podem extreure unes conclusions que es poden extrapolar a altres contextos.

¹⁸² Hernández Cardona, Francesc Xavier (2002): *Op. Cit.* p10.

¹⁸³ Algunes obres i articles de revista són: Fontal, O. (2003): *La educación patrimonial. Teoría y práctica para el aula, el museo e Internet*, Gijón: Trea; Pastor, M. (2004): *Pedagogía museística. Nuevas perspectivas y tendencias actuales*, Barcelona: Arie; .Hernández, F.X. (2003): "El patrimonio como recurso en la enseñanza de las ciencias sociales" a Ballester, D; Fernández, C; Molina, J.A; Moreno, P. (ed.): *El patrimonio y la didáctica de las ciencias sociales*, Cuenca: AUPDCS-Universidad de Castilla La Mancha, pàg. 455-466; Gomarín, F. (1992): *Museos para aprender*, Santander: Universidad de Cantabria. En el cas concret de la Guerra Civil, trobem propostes de didàctica del patrimoni a Feliu Torruella, María; Hernández Cardona, Francesc Xavier (2013): *Didáctica de la guerra civil española*, Barcelona: Graó,

¹⁸⁴ Viñao, Antonio (2010): "Memoria, patrimonio y educación" a *Educatio Siglo XXI*, vol. 28, núm. 2, p.27.

Abans, però, és important senyalar quin és el patrimoni que trobem de la Guerra Civil espanyola a Catalunya. Les restes arqueològiques de la Guerra Civil són ben presents avui en dia, des de casernes militars, camps d'aviació, refugis antiaeris, espais on tingueren lloc batalles, fosses comunes, etc. Si també hi afegim els espais situats al departament francès dels Pirineus Orientals, propers geogràficament a Catalunya i on molts estudiants catalans hi fan visites, les opcions s'amplien amb la Maternitat d'Elna, el Memorial del Camp d'Argelers o el Memorial de Ribesaltes, com els més destacats.

Aquest conjunt d'elements patrimonials, arquitectònics i inclús paisatgístics, juntament amb els museus i centre d'interpretació, són evidències materials del conflicte que permeten una anàlisi del fet històric. En canvi, els museus i centres d'interpretació són escassos i, de fet, no existeix cap museu en tot l'estat específic sobre el conflicte. Els centres que existeixen estan dedicats a un fet o tema concret, com és el cas del Museu Memorial de l'Exili (MUME) a la Jonquera o el Consorci Memorial dels Espais de la Batalla de l'Ebre (COMEBE). També hi ha iniciatives privades com el Museu de la Batalla de l'Ebre a Faió, o La Trinxera-Exposició de la Batalla de l'Ebre a Corbera d'Ebre.¹⁸⁵

La museïtzació i preservació d'aquests espais és relativament recent. La recuperació de la memòria de la Guerra Civil és un procés que s'inicia en l'esfera civil a finals del segle passat, amb les primeres exhumacions realitzades per la Asociación para la Recuperación de la Memoria Histórica (ARMH) l'any 2000 i que, d'alguna forma, culminarà amb l'aplicació de polítiques de memòria l'any 2007, tant a nivell estatal com català. En aquest sentit, la Llei del Memorial Democràtic (Llei13/2007) estableix la creació d'un ens encarregat de recuperar i fomentar la memòria democràtica de Catalunya durant el període 1931-1980. La prospecció de tota la geografia catalana acabà amb d'identificació de molts espais de memòria, disposats en un mapa interactiu i que queden dividits temàticament en espais de la Segona República, Guerra Civil, espais de frontera i exili, de lluita antifranquista i recuperació democràtica.¹⁸⁶

Amb tot, és important remarcar que si bé no tots els espais citats anteriorment són fruit d'aquestes polítiques memorialístiques (per exemple, el COMEBE neix el 2001 per

¹⁸⁵ Feliu Torruella, María; Hernández Cardona, Francesc Xavier (2013): *Op. Cit.* pp. 35-38.

¹⁸⁶ González Vázquez, David (2014): "La práctica turística como mecanismo de transmisión de valores: Cataluña y los lugares de memoria democrática" a *Revista Iberoamericana de Turismo*, vol. 4, núm. especial, pp. 41-43.

iniciativa local), sí que la patrimonialització i conservació d'aquests espais s'emmarca en aquest context de recuperació de la memòria. Context que, d'altra banda, evidencia el que Elizabeth Jelin senyala quan escriu que "hay un culto al pasado." Aquesta explosió de la memòria al món occidental constitueix, citant a Andreas Huysen, "una cultura de la memòria." Més enllà d'aquesta cultura memorialística, però, la commemoració i el record prenen gran importància quan es vinculen a esdeveniments traumàtics.¹⁸⁷

En aquest sentit, les iniciatives memorialístiques a Catalunya enfocades al turisme tenen dos dimensions: buscar la normalització democràtica i posar en valor el patrimoni en clau turística i de desenvolupament local.¹⁸⁸ De fet, el "turisme de memòria" (terme creat a França a principis de segle) és la pràctica turística que incita al públic a explorar els elements patrimonials posats en valor per, així, extreure tot el enriquiment cívic i cultural que ens proporciona la referència al passat.¹⁸⁹

Al mateix temps, el patrimoni de passats conflictius implica la visibilització de tensions i traumes, el que pot suposar la creació d'un espai de discussió, contestació i reconciliació. Per tant, treballar aquest patrimoni té un gran potencial didàctic des de la perspectiva de l'educació per a la ciutadania i la democràcia.¹⁹⁰

La forma com un es pot apropar i explotar aquest patrimoni és variada. És evident que, com a usuaris, podem visitar els museus mencionats, gaudir d'una exposició o dirigir-nos a qualsevol dels espais de memòria repartits per tot el país. Cada cop més, però, hi ha la tendència a viure experiències: a experimentar com era la vida dins d'un refugi antiaeri a partir de visites teatralitzades, recórrer els camins de l'exili a través de rutes pel Pirineu (com a activitat gestionada pel servei educatiu del MUME), etc. En aquest sentit, la relació entre un aprenentatge actiu, on l'estudiant juga un paper protagonista, i les emocions, ja s'ha comentat anteriorment i aquí es posa novament de manifest.

¹⁸⁷ Jelin, Elizabeth (2002): *Los trabajos de la memoria*, Madrid: Siglo XXI, pp. 9-10.

¹⁸⁸ González Vázquez, David (2016): "La patrimonialización de la memoria histórica: entre el deber social y la estrategia turística. Apuntes sobre el caso catalán" a *Pasos. Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*, vol. 14, núm. 5, p. 1273.

¹⁸⁹ Citant a Cavaignac i Deperne (*Les Chemins de mémoire. Une initiative de l'État*, 2003) a González Vázquez, David (2014): *Op.cit.* p. 40.

¹⁹⁰ Rojo Ariza M.Carmen; Cardona Gómez, Gemma; Romero Serra, Mieria; Torruella, Maria Feliu; Jiménez Torregrosa, Lorena; Íñiguez Gràcia, David; Hernández Cardona, Francesc Xavier (2014): "Patrimonio, conflicto y relevancia histórica. Una experiencia formando a los futuros profesionales de la educación" a *Clío: History and History Teaching*, núm. 40, p.3.

Per tant, i reprenent el testimoni de David González, la figura de l'educador patrimonial juga un paper de gran rellevància en aquest context. És la figura encarregada de transmetre els coneixements relatius a l'equipament patrimonial que s'està treballant. Es situa entre el professor i l'alumne, en tant que els hi ha de transmetre uns seguit de continguts en un espai i temps concret, mentre que el professor s'encarrega del propi grup-classe.

D'aquesta manera, l'educador patrimonial no coneix als alumnes ni sap quin és el coneixement que tenen de l'espai al voltant del qual treballaran, el que implica una gran capacitat d'adaptació per part seva. Al mateix temps, González indica com és necessari que des de l'escola es faci una feina prèvia i posterior a la realització dels mateixos tallers, encara que és una cosa que s'escapa bastant de la pròpia feina de l'educador i és difícil de coordinar.

Així, l'oferta didàctica del MUME cap a estudiants de quart d'ESO i segon de Batxillerat, cursos que hem estat tractant al llarg del treball, consta essencialment de dos propostes, encara que el museu ofereix més activitats. Per una banda, trobem les Rutes de l'exili, que permeten, tal i com indica González, "trepitjar la història (...) Quan estàs caminant pels Pirineus saps que estàs resseguint les passes d'aquelles persones" (annexos p.105). D'altra banda, el taller "Exili i els mass media", que busca veure quin paper juguen els mitjans de comunicació en la transmissió dels conflictes bèl·lics i amb el qual també es fa una relació amb el present.

Són propostes amb uns objectius molt ambiciosos, senyala el mateix David González. En aquest últim taller, per exemple, l' *imput* que rep l'estudiant és molt complex. Tot i que la voluntat és que els estudiants acabin reflexionant sobre el paper dels mitjans de comunicació durant la Guerra Civil i, alhora, en l'actualitat, no sempre és possible. Especialment si és un grup gran. González destaca la figura del professor en aquest sentit, ja que n'hi ha que s'involucren molt i d'altres que no. Veiem, a més, que es tracta de propostes didàctiques multidisciplinàries, que inclouen elements com la fotografia, vídeo, memòria, inclús història de l'art i que, per tant, comparteixen un seguit d'elements que hem anat comentant en punts anteriors.

També és evident que el perfil de l'estudiant condiciona el desenvolupament dels tallers i activitats. No sempre venen estudiants que estan estudiant, o han estudiat, la Guerra Civil espanyola. Tampoc venen sempre dins del marc de l'assignatura d'història. El

MUME, al ser un museu de memòria més que d'història, permet que els alumnes s'hi aproximïn des de les assignatures de filosofia, literatura o ciutadania. En tot cas, González remarca com els estudiants Batxillerat assimilen molt millor els continguts i arriben a fer reflexions, mentre que en estudiants d'ESO aquesta part de reflexió molts cops acaba sent molt induïda per part de l'educador patrimonial.

En tot cas, l'objectiu final d'aquestes propostes didàctiques és el de forjar elements de ciutadania, de civisme, drets humans, que l'alumne reflexioni i relacioni aquest passat amb el nostre present. A diferència de l'educació formal, doncs, que té com un dels objectius que l'estudiant assimili competències, l'educació formal permet, tal i com indica David González, "que almenys l'alumne es faci un dibuix pràctic del que va ser" el fet que s'està estudiant. Amb tot, el patrimoni té un paper molt important en la formació i en la configuració d'una personalitat col·lectiva, representa una herència del passat.¹⁹¹

5. L'opinió dels docents

En punts anteriors s'ha mencionat que la tendència de la majoria de treballs historiogràfics sobre l'ensenyament de la història és la d'analitzar els manuals i llibres utilitzats a les classes. No obstant, hem constatat que en la majoria d'ocasions s'obvia el testimoni del professor. Pocs són els treballs que realitzen enquestes al professorat o tenen en compte el seu testimoni.¹⁹²

Al cap i a la fi, són ells els que, en gran mesura, estan al càrrec de transmetre aquests coneixements a les noves generacions. Per tant, el testimoni del professorat s'ha considerat essencial en aquest treball. A través de l'entrevista a dos professors i a una professora jubilada d'història, s'ha volgut posar de manifest quines són les pràctiques i metodologies que, a tall d'exemple, utilitzen els professors d'història a les aules. És ben cert que en els currículums s'estableix el contingut que s'ha d'ensenyar, però no com.

¹⁹¹ Hernández Cardona, Francesc Xavier (2002): *Op. Cit.* p.111.

¹⁹² Un dels pocs treballs on es realitza una enquesta a professorat és el de Valls Montés, Rafael (2009): *Historia y memoria escolar. Segunda República, Guerra Civil y dictadura franquista en las aulas*, València: Universitat de València; Raimundo Cuesta explica la seva experiència com a docent alhora de posar en pràctica el programa *Los deberes de la memoria* amb els seus alumnes de Batxillerat de l'IES Fray Luis de León de Salamanca a Cuesta, Raimundo (2007): *Los deberes de la memoria en la educación*, Barcelona: Octaedro.

Evidentment, el testimoni de tres professors no és una mostra exhaustiva però sí representativa, que ens permet una primera aproximació al tema. Per tal de que la mostra sigui el més diversa possible, s'han escollit professors procedents de diversos centres educatius i de diverses zones de Catalunya. La primera, Josefina Boquet, professora d'història de l'Institut Antoni Torroja de Cervera, jubilada l'any 2016. Es tracta d'un centre públic petit, amb uns 300 alumnes de diversos origen social, propi d'una capital de comarca. Óscar Costa és professor des de fa 13 anys a l'Institut Arnau Cadell, a Sant Cugat del Vallès. És un centre públic, de dimensions mitjanes que acull uns 600 alumnes. El mateix professor ens informa que és un centre tradicional i que recull tant part de població de classe mitjana com població del centre de Sant Cugat més variada socialment. Finalment, Trinidad Martínez, professora a l'escola privada Saint Peter's School, de Barcelona, un centre internacional que acull uns 650 alumnes.

Com ja s'ha presentat anteriorment, la Guerra Civil espanyola forma part del temari de quart d'ESO i de segon de Batxillerat. El tractament que s'estableix en el currículum oficial difereix, ja que a Batxillerat esdevé un tema obligatori i, conseqüentment, se li dona més pes. Cal tenir en compte que els llargs temaris de quart d'ESO no sempre permeten que se'n faci una aproximació. Trinidad Martínez recalca que "si finalment estudiem la Guerra Civil a quart d'ESO és perquè hi ha temps, essencialment" (annexos p.113). En aquest sentit, la tendència és la de relacionar el marc internacional amb el local, tal i com fa Óscar Costa: "quan estàs explicant les guerres mundials, expliques que aquí hi va haver un fet molt important, com és la Guerra Civil espanyola, perquè es creua un tema europeu amb un d'espanyol" (annexos p.126). De totes formes, no sempre resulta fàcil fer una aproximació a la guerra, ja que mantenir un fil conductor que aglutini la història contemporània universal, la d'Espanya i Catalunya, no sempre resulta fàcil, considera Josefina Boquet.

Veiem que hi ha disparitat de maneres de fer front a la Guerra Civil a l'ESO. A Trinidad Martínez, per exemple, no li preocupa no poder explicar la Guerra Civil a quart d'ESO, ja que la tractarà a segon de Batxillerat. En canvi, Josefina Boquet sí que intentava fer-ne una breu aproximació, ja que molts estudiants no continuen amb els estudis de Batxillerat, de manera que no veurien la matèria mai més i, considerava, que era un temari prou important per tenir-ne unes nocions.

A Batxillerat, el tractament que se'n fa és diferent. Ja hem dit que forma part del temari obligatori, de manera que esdevé un tema amb entitat pròpia. Trinidad Martínez senyala que la importància de la Guerra Civil al Batxillerat recau en que "és un dels temes més importants i centrals dels que fem a segon." A més, afegeix que a mesura que et vas apropant al món actual, els nois van guanyant interès", encara que aquest aspecte el reprendrem més endavant.

Ara bé, l'element que condiciona l'ensenyament de la guerra al Batxillerat, i que tots els professors coincideixen en indicar, són les Proves d'Accés a la Universitat. Boquet senyala com una de les seves obligacions era que els alumnes es presentessin a l'examen amb el temari ben après. Això suposa, afegeix Boquet, dedicar un temps a preparar preguntes de caire "totalment memorístic" com són les fases militars de la guerra i amb la qual no es mostra la maduresa o la capacitat de reflexió de l'alumne (annexos p.140).

L'ensenyament i el procés d'aprenentatge de la Guerra Civil, doncs, no només es veu limitat per aquests aspectes de caràcter administratiu (ordenació curricular, les PAU); també ho està per la pròpia naturalesa de l'alumnat. Martínez indica com "a quart d'ESO encara els hi costa entendre processos històrics. Els hi costa entendre causes i conseqüències." Similarment, Boquet, incideix en el fet que "a l'alumne li has de donar els continguts quan està preparat per rebre'ls", el que suposa que hi ha d'haver un treball previ on ensenyar a llegir i a analitzar fonts.

Aquest treball es veu molt condicionat per l'estructura del mateix centre. En centres petits o on els professors saben que treballaran amb els mateixos alumnes durant l'ESO i el Batxillerat, resulta en un treball a llarg termini. Martínez i Boquet incideixen en aquest fet. Boquet, per exemple, explica el cas de que a quart d'ESO ja començava a treballar amb fonts primàries per, després a Batxillerat, no haver d'invertir molt temps en aquest aspecte: "si tu saps que aquests alumnes els continuaràs tenint, tu pots fer un treball més de continuïtat" (annexos p. 142).

En aquest sentit, hi ha una gran quantitat de recurs disponibles sobre la Guerra Civil, com cartells polítics, imatges, vídeos i fonts escrites. Costa és conscient que "has de triar, mirar, seleccionar. No pots carregar massa, no pots fer una explicació on perdin el fil conductor general." Aquest suport audiovisual és evident que ajuda, doncs. Però com dèiem anteriorment, es requereix temps de preparació, per analitzar-lo, fer comentaris, es necessita temps per entendre'l. El llibre de text també esdevé un suport important que

va bé als alumnes per estudiar i organitzar els coneixement, conclouen els tres professors. "Sempre necessiten una certa seguretat" (annexos, p.125), afegeix Costa, tot i que és partidari de fer l'explicació ell mateix.

Un altre punt a tenir en compte és el de les visites a espais de memòria i museus, ja que és una pràctica comuna quan s'estudia la Guerra Civil. Els alumnes de Josefina Boquet solien visitar el Museu d'Història de Catalunya, Trinidad Martínez porta el seus alumnes a visites guiades a refugis antiaeris a Barcelona per tractar els bombardejos i els alumnes de Costa tracten el tema dels exiliats amb sortides al sud de França, on visiten diversos espais de memòria com la maternitat d'Elna o el Museu Memorial de l'Exili de la Jonquera. Cal tenir present, però, que per qüestions de localització no sempre és pot fer tot, comenta Boquet: "estem a Cervera, anar al Delta o a la Jonquera ens queda molt lluny" encara que sempre s'aprofiten les opcions que el context ofereix, com anar a exposicions de fotografies. Boquet afegeix que és molt important el treball de sensibilització cap a l'alumnat alhora de visitar espais de memòria. És necessari fer un treball i preparar a l'alumne abans i després de la visita.

Una altra proposta que resulta força recurrent entre els professors entrevistats, encara que no tots la posen en pràctica, és l'ús de testimonis per realitzar activitats d'història oral. Martínez proposa als seus alumnes entrevistar a avis o persones grans que hagin viscut la guerra o en tinguin algun un record, encara que és evident que cada cop ens separen més anys i resulta més difícil trobar testimonis vius. Alhora, tal i com incideix Costa, ja no hi ha aquella memòria viva, aquella memòria familiar present fa unes dècades, tot i la importància de la Guerra Civil.

Amb tot, el fet d'utilitzar la figura del testimoni (ja sigui a través d'activitats d'història oral o d'entrevistes en documentals) i de visitar espais de memòria ens demostra que hi ha una tendència a anar a la part emocional. Costa senyala que "hi ha molta gent que toca la part emocional, que està bé perquè és una forma d'engrescar l'alumnat quan no té referents molt directes" (annexos, p. 126). En la mateixa línia, tenim a Martínez, qui senyala com el factor emocional juga un paper important. A més, considera que "les coses s'entenen i es recorden més si van associades a emocions" (annexos p.8), remarquant com aquests temaris no sempre ho permeten. El seu testimoni resulta especialment interessant perquè ens aporta una nova perspectiva. Al ser professora d'una escola internacional, molts dels seus alumnes procedeixen d'altres països. Per tant,

"no hi ha el mateix component emocional quan estàs parlant d'un país que no és el teu, d'on no procedeix la teva família o avantpassats, de manera que hi ha una certa distància" (annexos, p.118). De totes formes, Costa alerta sobre abusar de la part emocional: "has de saber conduir-ho molt bé. Jo, fer només coses emocionals, ho veig difícil, perillós" (annexos, p.127).

Alerta també de les tendències al presentisme i de fer explicacions prenen elements del present. Similarment, Trinidad Martínez comenta com als seus alumnes els hi costa establir un cert distanciament històric, entendre que veure i analitzar la guerra ara, amb la guerra i posterior dictadura franquista acabades, és molt clar i fàcil. Amb tot, hi ha un seguit d'aspectes que els professors coincideixen en ressaltar, que resulten difícils de que els seus alumnes entenguin, com són la dualitat de poders en el bàndol republicà i l'evolució política i social. Costa considera que és perquè "no tenen uns referents" (annexos, p.127). Martínez també senyala el Fets de Maig del 1937 i, en menor mesura, la creació d'un Comitè de No Intervenció. Boquet afegeix el fet que hi hagi dues legalitats, la dels insurrectes i la republicana.

Amb tot, els professors creuen que els alumnes són conscients de que la Guerra Civil espanyola segueix sent un tema important i força viu. Martínez destaca que, tot i que els seus alumnes tenen coneixements de la guerra abans d'estudiar-la, a classe és el primer cop que la relacionen amb la seva família. Per tant, se n'adonen de que és un tema que "els hi toca directament (...) té a veure amb ells, amb la seva vida i de la seva família." De totes maneres, tal i com apunta Óscar Costa, "és un interès que comença a prendre distància" ja que no tenen referents i "la consciència familiar més directa ja no està tan present" (annexos, p.129).

6. L'opinió dels alumnes

Més enllà de l'ensenyament de la Guerra Civil per part dels professors i els diversos recursos que aquests utilitzen, s'ha considerat important i necessari realitzar, a tall de mostra, breus entrevistes a alumnes. Donada l'extensió d'aquest treball, les entrevistes s'han realitzat a tres alumnes amb perfils diferents i interessos diversos. Es tracta de l'Albert Charles, que durant el curs 2017-2018 va realitzar 4t d'ESO a l'IES Antoni Torroja de Cervera; Llorenç Santamaria, qui acabà 1r del Batxillerat artístic a l'EASD

Ondara de Tàrrega, i Cèlia Segura, qui va estudiar 2n de Batxillerat científic a l'IES La Segarra de Cervera, també durant el curs 2017-2018.

La finalitat d'aquestes entrevistes és doble. En primer lloc, comprovar si tenen assolits uns coneixements bàsics sobre la Guerra Civil a partir de la formulació de tres preguntes que considero de caràcter bàsic: quan té lloc el conflicte, el nom de dues figures importants i el nom de dues batalles. En segon lloc, descobrir a través de quines vies han adquirit aquests coneixements. És a dir, si es tracta de continguts eminentment apresos a classe o si la transmissió de la memòria familiar, el turisme de memòria i cultural o els mitjans de comunicació i han participat. Si és així, ens resulta d'interès veure fins a quin punt.

Amb tot, veiem que tots alumnes situen cronològicament de forma correcta la Guerra Civil. Pel que fa al nom de dues figures importants, els tres alumnes coincideixen en citar a Francisco Franco. L'Albert Charles i la Cèlia Segura tornen a coincidir en mencionar al general Mola, mentre que en Llorenç Santamaria menciona a Primo de Rivera sent conscient de l'error. Pel que fa al nom de les batalles, només un estudiant és capaç de mencionar-ne dues, sent la batalla de l'Ebre i els bombardejos de Guernica els fets indicats. En aquest sentit, veiem que aquestes respostes estan força vinculades amb els continguts que es tracten en els llibres de text, els quals fan referència clara a la història de Catalunya i a les noves investigacions en història militar en relació als bombardejos sobre la població civil.

Els estudiants de Batxillerat mencionen que han estudiat la Guerra Civil per primer cop a quart d'ESO, coincidint en que va ser tractada d'una manera més aviat breu. En aquest sentit, ja s'ha mostrat en punts anteriors que, tot i que la Guerra Civil s'inclou en el currículum de 4t d'ESO, donada l'extensió d'aquest, els professors opten per no explicar-la -considerant que ja es farà a segon de Batxillerat- o fer-ho d'una manera més generalitzada i que quedi emmarcada dins del context internacional d'auge de feixisme i nazisme.

De totes formes, tots els alumnes partien de coneixements previs sobre aquest fet històric. La memòria familiar i el turisme cultural són les principals vies de coneixement. Cèlia Segura, per exemple, senyala que "me n'havien explicat coses, a casa, o havia anat a llocs. Per exemple, a França em van ensenyar espais, o Guernica al

País Basc. Però a casa sempre me n'havien parlat, sempre han parlat d'història i com que viatgem, ho podem relacionar" (annexos, p. 147).

En relació a la memòria familiar, és interessant veure com es produeix un canvi generacional, ja que no són els supervivents de la guerra els qui expliquen la desfeta sinó els seus descendents, això és, els avis o inclús pares dels entrevistats. L'Albert Charles comenta com la seva àvia i el seu pare li han explicat fets de la Guerra Civil, especialment en relació al seu besavi ja que aquest va lluitar en el bàndol republicà i va estar a la presó. En Llorenç Santamaria comenta com la seva àvia, que va néixer el mateix 1939, "a vegades explica com ho va passar la seva família durant la guerra (...) i tots els problemes que van tenir els seus pares per arribar a l'hospital; que van entrar a casa, s'ho van emportar tot" (annexos, p. 151). Similarment, Cèlia Segura indica com la seva àvia, nascuda al finalitzar la guerra, li ha explicat com va perdre el seu pare durant el conflicte i com era el dia a dia. Parlem, doncs, de postmemòria, un terme desenvolupat essencialment per Marianne Hirsch i que descriu:

«the relationship of the second generation to powerful, often traumatic, experiences that preceded their births but that were nevertheless transmitted to them so deeply as to seem to constitute memories in their own right».¹⁹³

Si que resulta interessant destacar, però, que la transmissió d'aquesta post-memòria respon generalment a la voluntat de pares o avis de transmetre part de la història familiar a les noves generacions. Els tres alumnes coincideixen en afirmar que es tracta d'un tema de gran interès, però només la Cèlia Segura ha preguntat a la seva família al respecte, ja que va haver de fer un treball d'història oral per l'institut. L'Albert Charles, en aquest sentit, indica com "no ho preguntava, ni ho pregunto, perquè no em semblava que sigui una cosa agradable de recordar" (annexos p. 145) i el Llorenç Santamaria afirma que si la seva àvia no li hagués explicat res, ell segurament ara no en sabia res.

Per tant, majoritàriament tenen una actitud receptiva, ja que no són ells els qui de manera activa busquin conèixer més coses del què va passar i què va suposar la guerra. Aquest paper receptor també es veu en el seguit de productes audiovisuals que tracten la Guerra Civil que han consumit. Llorenç Santamaria o l'Albert Charles comenten que han vist alguna pel·lícula o documental al respecte, però que l'han seguit si la feien per la televisió. D'aquesta manera, no anaven específicament al cinema o estaven pendent

¹⁹³ Hirsch, Marianne (2008): "The Generation of Postmemory" a *Poetics Today*, vol. 29, núm. 1, p 103.

d'una determinada programació per veure-les. És similar el cas de les xarxes socials, on els *memes* d'història que poden aparèixer a les pàgines de *Facebook* o *Instagram* esdevenen vies de coneixement prou importants. Però són, altrament, imatges que rep i que no busca l'usuari d'aquestes xarxes.

Un últim punt està relacionat als espai de memòria. Tots tres alumnes han visitat museus o algun espai vinculat amb la memòria de la Guerra Civil. La Cèlia Segura i l'Albert Charles indiquen el Museu d'Història de Catalunya i el Born com a espais que han visitat amb els seus instituts. Mentre que Guernica o el sud de França han sigut visitats per dos dels tres alumnes amb les seves famílies. A nivell local també han visitat espais de memòria, com la fossa situada al cementiri de Cervera, o han assistit a la commemoració del bombardeig que va patir la població durant la guerra.

En relació a aquests espais, resulten interessant les impressions que aquests els hi han causat, ja que són dispars. L'Albert Charles reconeix que no li ha causat cap impressió en especial visitar aquests espais. De la mateixa manera, Llorenç Santamaria senyala que no li va impactar molt Argelers, encara que considera que no és correcte el tracte que van rebre els refugiats espanyols. Per contra, trobem l'opinió de la Cèlia Segura. És l'única en remarcar la diferència que suposa veure en directe l'espai on han tingut lloc els esdeveniments que s'han explicat a classe: "t'ho expliquen a l'escola i per molt que t'ensenyin fotos, no és el mateix. O anant a cementiris, on hi ha molts memorials pels morts de la Guerra Civil. Clar, penses: "tota aquesta gent va morir? Va morir lluitant?" És impactant quan ho veus, causa impressió" (annexos, p.148).

En general, tots tres destaquen la importància de la història com assignatura que permet entendre la realitat present i la Guerra Civil, en concret, com un dels fets més importants de la història recent espanyola.

7. Conclusions

La Guerra Civil ha estat present, de manera més o menys explícita, en l'educació secundària espanyola des de que aquesta té lloc, encara que el seu tractament ha anat canviant per adaptar-se als nous contextos i, conseqüentment, noves necessitats. Així, ha passat de ser un ensenyament utilitzat com a eina per legitimar el règim franquista a esdevenir un dels temes de la Història del Temps Present amb més pes.

En aquest sentit, hi ha un consens prou ampli en situar l'escola com un espai de sensibilització contra les idees d'abús i odi, on el coneixement de fets del passat recent traumàtics, com la Guerra Civil, juga un paper important. Tanmateix, algunes veus han qüestionat fins a quin punt ensenyar aquests passats pot ajudar a promoure valors com la justícia o tolerància dins de les aules. Hi ha el perill de caure en simplificacions sobre narratives històriques complexes per tal de transmetre lliçons universals.

Metodològicament, cada cop són més els professionals que qüestionen la pràctica basada en classes magistrals i la memorització del temari basat en els llibres de text, i defensen un sistema educatiu que s'entengui com un procés de construcció basat en el descobriment per part de l'alumne i que tingui en compte els coneixements previs d'aquest. Per tant, on l'alumne es situa al centre del procés educatiu.

Resulta interessant indicar, però, que entre els estudiants de secundària entrevistats hi ha consens alhora de senyalar que la història és una assignatura important que permet entendre la nostra realitat i, en concret, la Guerra Civil com un dels esdeveniments històrics més importants de la història recent espanyola. No obstant, s'evidencia un distanciament vers la guerra, tant pel que fa a l'interès que els hi pot despertar com a l'impacte que els hi causa.

Per exemple, tot i que els estudiants entrevistats coincideixen en afirmar que es tracta d'un tema de gran interès, dels tres alumnes entrevistats només un ha preguntat a casa al respecte. En línies molt generals, ja que la mostra només és representativa, hi ha una tendència a que les noves generacions esdevinguin simples receptores d'aquest coneixement, que és presentat en diverses formes, i no prenguin un paper actiu a l'hora d'adquirir coneixements sobre la guerra. Ho veiem en la manera que influeixen els productes i continguts audiovisuals sobre la Guerra Civil que reben als estudiants a través de televisió i, especialment, les xarxes socials (Facebook, Twitter, Instagram): són continguts que no necessàriament han sigut buscats per ells, de manera que l'estudiant és posiciona, en moltes ocasions, com a simple receptor.

A més, aquest distanciament també es fa visible en la reacció d'algun dels estudiants a l'hora de visitar espais de memòria de la Guerra Civil, ja que alguns d'ells reconeix que no li ha causat cap impressió especial. El professorat entrevistat també evidencia que l'interès per part dels estudiants comença a prendre distància, especialment degut a la falta de referents directes sobre la guerra. Per tant, es fa evident un canvi generacional

vers aquest passat, ja que el relat viu pràcticament ja no existeix i parlem de postmemòria. Els professors incideixen en aquest fet, en que ja no hi ha una memòria viva, tot i la rellevància de la Guerra Civil en la configuració política i social espanyola actual.

En tot cas, el professor continua sent el principal agent de transmissió de coneixement científic sobre la Guerra Civil als alumnes, encara que, si bé els currículums estableixen el què s'ha d'ensenyar, no senyalen el temps que s'hauria d'invertir ni com s'ha de fer. Així, la Guerra Civil forma part del temari de l'assignatura obligatòria d'història de quart d'ESO i segon de Batxillerat, encara que en menor mesura es tractada en assignatures com història de l'art o llengua i literatura. La necessitat d'haver d'abastar grans temaris fa que, en la majoria d'ocasions, a quart d'ESO el tractament de la Guerra Civil sigui inexistent i, si és fa, sempre en relació al marc internacional d'auge de règims totalitaris a Europa. En aquest sentit, no hi ha una unanimitat sobre si tractar la guerra a quart curs, ni com fer-ho.

Hi ha docents que opten per explicar alguns elements del tema, conscients de que molts estudiants acabaran l'educació secundària sense haver estudiat la Guerra Civil, mentre que d'altres prefereixen esperar directament a Batxillerat, on la Guerra Civil és un tema amb entitat pròpia. En aquest sentit, és important incidir en el fet que l'ensenyament de la Guerra Civil al Batxillerat està condicionat per les Prova d'Accés a la Universitat, una prova de caràcter extern, on és un dels sis temes que conformen el temari. Especialment a partir del curs passat, on l'assignatura d'Història passa a ser d'avaluació obligada en la fase general. Així ho han senyalat tots els professors entrevistats.

Després d'analitzar els exàmens de les darreres convocatòries de les PAU, veiem que es tracta d'una prova que requereix que l'alumne hagi estudiat la Guerra Civil des de la vesant militar, política i social. Per tant, d'una manera prou complexa. A més, l'alumne ha de demostrar capacitat d'anàlisi de fonts primàries. Tal i com mencionàvem, el docent se'n veu condicionat, ja que ha de dedicar un temps i espai, no especificat en cap currículum o document oficial, a que l'alumne estigui suficientment preparat per superar aquesta prova i, concretament, les preguntes referides a la Guerra Civil.

L'espai que els llibres de text dediquen a la Guerra Civil és representatiu del tractament que, a priori, se n'hauria de fer a cada curs. Així, els manuals de quart d'ESO solen incloure la Guerra Civil en la mateixa unitat on es tracta la Segona República. En canvi,

els manuals de segon de Batxillerat presenten la Guerra Civil de manera independent, donant-li entitat pròpia. L'espai dedicat difereix i, com a tal, el nivell d'aprofundiment, encara que tots els manuals inclouen els continguts que estableix el currículum oficial.

En aquest sentit, les polèmiques sobre adoctrinament en relació al contingut dels manuals d'història, almenys en relació a l'ensenyament de la Guerra Civil, no tenen fonaments. Tots aquests materials, tal i com acabem d'incidir, segueixen els continguts mínims establerts en el currículum oficial elaborat per l'administració. En última instància, és el docent qui decideix si utilitzar i com utilitzar aquest material.

Al mateix temps, veiem que tots els manuals fan una aproximació representativa de les noves aportacions historiogràfiques sobre el tema, ja que, a banda de la tradicional perspectiva bèl·lica, també hi inclouen elements d'història amb perspectiva de gènere, història de la vida quotidiana, cultural o econòmica, si bé les aportacions dels anomenats historiadors revisionistes són pràcticament inexistents.

Alhora, hi és present un discurs crític amb el règim franquista ja que la violència i repressió apareixen d'una manera explícita, encara que no sempre es mostren les xifres de morts, exiliats i afectats. També es mostren imatges crítiques amb la guerra (exili, dures condicions de vida, imatges de batalles) i es fan visibles les víctimes que durant dècades havien estat silenciades. Per tant, dins de l'aula i en aquest cas a partir del contingut dels manuals, es fomenta la recuperació i transmissió de la memòria de les víctimes de la guerra.

Encara que aquesta voluntat també s'evidencia d'una manera explícita en els manuals, ja que molts d'ells presenten monogràfics o propostes didàctiques al voltant de la memòria històrica. S'interpel·la directament a l'estudiant sobre la necessitat de conservar la memòria de les víctimes de la guerra, s'explica la presència de fosses comunes en l'actualitat i, en menors mesura, es menciona les tensions que aquest passat recent genera en l'actualitat.

Amb tot, hi ha un seguit d'activitats i propostes didàctiques que, seguint els postulats presentats al principi d'aquestes pàgines, busquen fomentar la capacitat d'investigació i anàlisi dels alumnes a partir del treball amb fonts primàries i la relació amb el present. Similarment, la tendència dels docents i educadors patrimonial és aproximar l'estudi de

la Guerra Civil a partir d'elements de caràcter emocional, que permetin una empatia i connexió amb allò que s'està explicant per tal de, no només conèixer el què va ser la Guerra Civil, sinó també entendre que les seves conseqüències són visibles encara avui en dia. Aquest treball de caràcter emocional esdevé de gran importància en contextos com l'actual, on els estudiants ja no tenen referents directes sobre la guerra. Aquest treball implica l'ús de testimonis, la projecció d'imatges o recursos audiovisuals d'època, així com el treball *in situ* en els espais on van tenir lloc els fets estudiats.

Finalment, m'agradaria afegir que la present investigació ens ha aportat un seguit de dades i informacions interessants per treballar de manera més profunda en futurs projectes, com és el paper de la postmemòria i no memòria en la transmissió d'aquests passat recent traumàtic a les noves generacions; el paper de les xarxes socials com a font de coneixement i les imatges dels llibres de text com a eines de transmissió d'un imaginari col·lectiu, en aquest cas concret, sobre la Guerra Civil espanyola.

8. Fonts

- Bibliografia

Álvarez Oses, José Antonio; Cal Freire, Ignacio; González Muñoz, M.a Carmen; Haro Sabater, Juan (1979): "La historia en los textos de Bachillerato (1938-1975). Proyecto de investigación y análisis de un tema: La Segunda República" a *Revista de Bachillerato*, n.9, gener-març, pp. 2-18. Recurs en línia disponible a <<http://redined.mecd.gob.es/xmlui/bitstream/handle/11162/72813/00820073007597.pdf?sequence=1>>.

Boyd, Carolyn (2006): "De la memoria oficial a la memoria histórica: la Guerra Civil y la dictadura en los textos escolares d 1939 al presente" a Juliá, Santos (dir.): *Memoria de la guerra y del franquismo*, Madrid: Taurus, pp. 79-100.

Burguera, Jordi (2006): "Usos i abusos del llibre de text" a *Perspectiva escolar*, n.302, pp. 75-79.

Burke, Peter (2005): *Visto y no visto: el uso de la imagen como documento histórico*, Barcelona: Crítica.

Carretero, Mario; Borrelli, Marcelo (2008): "Memorias recientes y pasados en conflicto: ¿cómo enseñar historia reciente en la escuela? a *Cultura y Educación*, núm.20, vol.2, pp. 201-215.

Casanova, Julián (2008): "Pasado y presente de la Guerra Civil española" a *Historia Social*, núm. 60, pp. 113-127.

Castaño Díaz, Carlos Mauricio (2013): "Definición y caracterización del concepto de Meme de Internet" a *CES Psicol*, vol.6, noúm.2. Article en línia disponible a <http://www.scielo.org.co/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S2011-30802013000200007> (darrera consulta 20/12/2018).

Cuesta, Raimundo (2007): *Los deberes de la memoria en la educación*, Barcelona: Octaedro.

Eiroa, Matilde (2014): "La Guerra Civil española en la actualidad cibermediática" a *Studia historica: Historia contemporánea*, núm.32, pp. 357-369.

Fontana, Josep (2005): "¿Que historia enseñar?" a *Clío & Asociados. Dossier: La enseñanza de la historia en España hoy*, pp. 15-26, Universidad Nacional de la Plata i Universidad Nacional del Litoral. Recurs en línia disponible a <<http://roderic.uv.es/bitstream/handle/10550/46402/516.pdf?sequence=1&isAllowed=>>> (darrera consulta 20/10/2018)

Forcadell Álvarez, Carlos; Pasamar, Gonzalo; Peiró, Ignacio; Sabio, Alberto; Valls, Rafael (ed.) (2004): *Usos de la historia y políticas de la memoria*, Zaragoza: Universidad de Zaragoza.

Fuertes Muñoz, Carlos (2018): "La dictadura franquista en los manuales escolares recientes: una revisión crítica" a *Revista Historia Autónoma*, núm. 12, pp. 279-297.

González, María Paula; Pagès, Joan (coord.) (2009): *História, memória i ensenyament de la història: perspectives europees i llatinoamericanes*, Bellaterra; Universitat Autònoma de Barcelona.

González Cortés, José Ramón (2014): "Los pasados recientes en conflicto y sus implicaciones didácticas: Guerra civil y Transición" a *Con-Ciencia Social*, núm., 18, pp. 157-164.

González Vázquez, David (2014): "La práctica turística como mecanismo de transmisión de valores: Cataluña y los lugares de memoria democrática" a *Revista Iberoamericana de Turismo*, vol. 4, núm. especial, pp. 36-49.

González Vázquez, David (2016): "La patrimonialización de la memoria histórica: entre el deber social y la estrategia turística. Apuntes sobre el caso catalán" a *Pasos. Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*, vol. 14, núm. 5, pp. 1267-1280.

Halbwachs, Maurice (2004): *La memoria colectiva*, Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza.

Hernández Cardona, Francesc Xavier (1993): *La història contemporània de Catalunya en l'ensenyament primari i secundari, 1970-1990*. Barcelona: Universitat de Barcelona.

Hernández Cardona, Francesc Xavier (2002): *Didáctica de las ciencias sociales, geografía e historia*, Barcelona: Graó.

Hernández Sánchez, Fernando (2014): "La enseñanza de la historia del presente en la España actual: entre el agujero negro y el relato intencional" a *Studia historica. Historia contemporánea*, n. 32, pp. 57-73.

Hernández Sánchez, Fernando (2016): "¿Franco fue un mamífero? El corto siglo XX español en las aulas de Secundaria: un pretérito imperfecto" a *Pasos a la izquierda*, núm. 4. Recurs en línia disponible a <<http://pasosalaizquierda.com/?p=1118>> (Darrera consulta 24/10/2018).

Hirsch, Marianne (2008): "The Generation of Postmemory" a *Poetics Today*, vol. 29, núm. 1, pp. 103-128.

Jelin, Elizabeth (2002): *Los tranajos de la memoria*, Madrid: Siglo XXI.

Judt, Tony; Snyder, Timothy (2012): *Pensar el siglo XX*, Madrid: Taurus.

López Facal, Ramón (2011): "Aprender de los conflictos" a *Íber: Didáctica de las ciencias sociales, geografía e historia*, núm.69, pp. 5-7

Marina Carranza, Marcos (2012): "¿Qué guerra nos han explicado? La Guerra Civil en los libros de texto" a Aldea Celada, José Manuel; Ortega, Paula; Pérez Miranda, Iván; de Soto García, María de los Reyes (coords.): *Historia, identidad y alteridad: Actas del III Congreso Interdisciplinar de Jóvenes Historiadores*, Salamanca: Hergar Ediciones Antema, pp. 713-731.

Ortiz de Orruño, José María (1998): "Historia y sistema educativo: un debate necesario" a *Revista Ayer*, núm. 30, pp.15-24. Disponible a <https://www.ahistcon.org/PDF/numeros/ayer/30_HistoriaySistemaEducativo_OrtizdeOrruno.pdf> (darrera consulta 15/12/2018).

Prats, Joaquim (2001): *Enseñar historia: notas para una didáctica renovadora*, Mérida: Junta de Extremadura, Consejería de Educación, Ciencia y Tecnología.

Prats, Joaquim (dir.) (2014): *Proposta didàctica. Assumint la Història. La Guerra Civil Espanyola*, Barcelona: Universitat de Barcelona. Recurs en línia disponible a: <https://www.researchgate.net/publication/318019907_Assumint_la_Historia_La_Guerra_Civil_Espanyola> (darrera consulta 25/11/2018).

Quilez Esteve, Laia; Rueda Laffond, José Carlos (eds) (2017): *Posmemoria de la Guerra Civil y el Franquismo. Narrativas audiovisuales y producciones culturales en el siglo XXI*. Granada: Comares.

Ramírez, Manuel (2006): "Cara y cruz de la Segunda República" a *Cuadernos de pensamiento político*, núm. juliol/setembre, pp. 149-175.

Real Academia de la Historia (23 de juny, 2000): *Informe sobre los textos y cursos de Historia en los centros de Enseñanza Media*. Recurs en línia disponible a <<http://www.rah.es/historia-en-los-centros-de-ensenanza-media/>> (darrera consulta 21/11/2018).

Rojo Ariza M. Carmen; Cardona Gómez, Gemma; Romero Serra, Mieria; Torruella, Maria Feliu; Jiménez Torregrosa, Lorena; Íñiguez Gràcia, David; Hernández Cardona, Francesc Xavier (2014): "Patrimonio, conflicto y relevancia histórica. Una experiencia formando a los futuros profesionales de la educación" a *Clío: History and History Teaching*, núm. 40.

Ruiz, Pedro (2010): "Los discursos de la memoria histórica en España" a Aróstegui, Julio; Gálvez, Sergio (ed): *Generaciones y memoria de la represión franquista. Un balance de los movimientos por la memoria*, València: Universitat de València, pp. 39-74.

Salmons, Paul (2003): "Teaching or Preaching? The Holocaust and intercultural education in the UK" a *Intercultural Education*, vol. 14, núm. 2, juny, pp. 139-149.

Sánchez-Biosca, Vicente (2016): "De la fotogenia del dolor a la imagen-shock o el ambiguo legado visual de la Guerra Civil española" a *Pasajes*, núm. 51, pp. 22-35.

Schuursma, Rolf (1976): "The historian as film-maker" a Smith, Paul (ed.): *The Historian and Film*, Cambridge: Cambridge University Press, pp.121-131.

Segura, Antoni (ed) (2001): *Els Llibres d'història, l'ensenyament de la història i altres històries*, Barcelona: Fundació Jaume Bofill.

Spoehr Readman, Kristina: "Contemporary History in Europa: From Mastering National Pasts to the future of Writing de World" a *Journal of Contemporary History*, 07/2011, Volum 46, Número 3. pp. 506-530.

Toledo, M. Isabel; Magendzo, Abraham; Gutiérrez, Gianella; Iglesias, Ricardo (2015): "Enseñanza de 'temas controversiales' en la asignatura de historia y ciencias sociales desde la perspectiva de los profesores" a *Estudios Pedagógicos*, núm. 1, pp. 275-292.

Traverso, Enzo (2007): *El Pasado: instrucciones de uso: historia, memoria, política*, Madrid: Marcial Pons.

Valls, Rafael (2004): "La enseñanza de la Historia entre polémicas interesadas y problemas reales" a Gómez Hernández, José Antonio; Nicolás Marín, María Encarna (coord.): *Miradas a la historia: reflexiones historiográficas en recuerdo de Miguel Rodríguez Llopis*, pp. 141-154.

Valls Montés, Rafael (2007): "Las imágenes en los manuales escolares de Historia y las dificultades de su uso didáctico" a *Clío & Asociados. La Historia Enseñada*, n. 11, pp. 11-23.

Valls Montés, Rafael (2007): *Historiografía escolar española: siglos XIX-XXI*, Madrid: UNED.

Valls Montés, Rafael (2009): *Historia y memoria escolar. Segunda República, Guerra Civil y dictadura franquista en las aulas*, València: Universitat de València.

Valls, Rafael; López Facal, Ramón (2011): "¿Un nuevo paradigma para la enseñanza de la historia? Los problemas reales y las polémicas interesadas al respecto en España y en el contexto del mundo occidental" a *Enseñanza de las Ciencias Sociales*, núm. 10, pp. 75-85.

Versiani, Arthur (2003): "La selección de películas históricas para la enseñanza de la Historia" a *Revista Filmhistoria*, vol. 13, n. 1. Recurs en línia disponible a <<http://www.publicacions.ub.edu/bibliotecaDigital/cinema/filmhistoria/2003/peliculashistoricas1.htm>> (darrera consulta 20/12/2018)

Vilar, Pierre (2004): *Memoria, historia e historiadores*, Granada: Universitat de Granada.

Viñao, Antonio (2010): "Memoria, patrimonio y educación" a *Educatio Siglo XXI*, vol. 28, núm. 2, pp. 17-42.

Viñas, Ángel; Blanco, Juan Andrés (2017): *La Guerra Civil española: una visión bibliográfica*, Barcelona: Marcial Pons.

- Llibres de text

Cao, David; Costa, Óscar; Ghanime, Albert; de Martín, Elena (2016): *Història 4t ESO, Sèrie Descobreix*, Barcelona: Santillana Grup Promotor.

Cassassas, Jordi; Ghanime, Albert; Santacana, Carles (2016): *Història Batxillerat, Sèrie Descobreix*, Barcelona: Santillana Grup Promotor.

Cortada, J.; Ferreres, E.; Llorens, J.; Pantaleón, M.; Alcoberro, A.; Castillo, J. (2016): *Història: 4 ESO*, Barcelona: Editorial Teide.

Cortada, J.; Ferreres, E.; Llorens, J.; Pantaleón, M.; Alcoberro, A.; Castillo, J. (2017): *Roda: Història: Batxillerat 2*, Barcelona: Editorial Teide.

García, M; Gatell, C. (2016): *Geografia i història 4*, Barcelona: Vicens Vives.

García, M; Gatell, C; Risques, M. (2016): *Història Batxillerat*, Barcelona: Vicens Vives.

Prats, J; Trepà, C. (2017): *Història Batxillerat*, Barcelona: Barcanova.

Trepà, C.; Campamà, S.; Cirach, M.; Fernández, E.; Vida, J (2016): *Socials 4*, Barcelona: Barcanova.

- Articles de diari

Bernal, Mauricio (17 de juliol, 2016): "Las aulas y la memoria" a *El Periódico*. Article en línia disponible a <<https://www.elperiodico.com/es/sociedad/20160717/ensenanza-guerra-civil-espanola-institutos-5271502>> (darrera consulta 20/10/2018).

Junquera, Natalia (24 de novembre, 2018): "Casado anuncia una iniciativa para devolver las competencias de educación al Estado" a *El País*. Article en línia disponible a <https://elpais.com/sociedad/2018/11/24/actualidad/1543063163_728072.html> (darrera consulta 26/11/2018).

Mouzo, Jessica; Torres, Ana (13 d'octubre, 2018): "¿Pueden los libros de texto adoctrinar?" a *El País*. Article en línia disponible a <https://elpais.com/sociedad/2018/10/02/actualidad/1538474416_878765.html> (darrera consulta 20/11/2018).

Redacció (12 de maig, 2005): "Enric Marco reconoce que fingió ser preso de los nazis para «difundir mejor el sufrimiento de las víctimas»" a *El Mundo*. Article en línia disponible a <<https://www.elmundo.es/elmundo/2005/05/11/sociedad/1115808137.html>> (darrera consulta 21/01/2019).

Zurro, Javier (6 de gener, 2018): "Adiós al tópico cuñado: el cine español casi no habla de la Guerra Civil" a *El Español*. Article en línia disponible a <https://www.lespanol.com/cultura/cine/20180106/adios-topico-cunado-espanol-no-guerra-civil/274973058_0.html> (darrera consulta 20/12/2018).

- Lleis i decrets

Article 131.3. de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya. Recurs en línia disponible a <<https://www.parlament.cat/document/cataleg/48089.pdf>> (darrera consulta 25/10/2018).

BOE 23/9/1938. Article en línia disponible a <<https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE/1938/085/A01385-01395.pdf>> (darrera consulta 20/10/2018).

Decret 119/2015, de 23 de juny, d'Ordenació dels Ensenyaments de l'Educació Primària, al Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya. Recurs en línia disponible a <<http://portaldogc.gencat.cat/utillsEADOP/PDF/6900/1431926.pdf>> (darrera consulta 26/10/2018).

Decret 187/2015, de 25 d'agost, d'Ordenació dels Ensenyaments de l'Educació Secundària Obligatòria, al Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya núm. Recurs en línia disponible a <<http://portaldogc.gencat.cat/utillsEADOP/PDF/6945/1441278.pdf>> (darrera consulta 25/10/2018).

Decret 142/2008, de 15 de juliol, pel qual s'estableix l'Ordenació dels Ensenyaments del Batxillerat, al Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya, núm. 5183 del 29/7/2008, pp. 84-85. Recurs en línia disponible a <http://xtec.gencat.cat/web/.content/alfresco/d/d/workspace/SpacesStore/0028/f2989dc7-8a2c-4b2f-86e8-4d5929f43fd7/PUBL-curriculum_batxillerat.pdf> (darrera consulta 25/10/2018).

Distribució horària del Batxillerat 2018-2020. Recurs en línia disponible a <<http://xtec.gencat.cat/web/.content/curriculum/batxillerat/curriculum/documents/Batx.-distribucio-18-20.pdf>> (darrera consulta 25/10/2018).

Documents per a l'organització i la gestió dels centres. Concreció i desenvolupament del currículum competencial i l'orientació educativa a l'ESO. Recurs en línia disponible a <http://educacio.gencat.cat/documents/IPCNormativa/DOIGC/CUR_ESO.pdf> (darrera consulta 26/10/2018).

Lectures obligatòries Batxillerat. Recurs en línia disponible a: <<http://xtec.gencat.cat/web/.content/curriculum/batxillerat/documents/Lectures-de-batxillerat-2016-2020.pdf>> (darrera consulta 25/10/2018).

Ley de 26 de febrero de 1953 sobre Ordenación de la Enseñanza Media, al BOE núm. 58 del 27/2/1953. Recurs en línia disponible a <<https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1953/058/A01119-01130.pdf>> (darrera consulta 20/10/2018).

Ley Orgánica 1/1990, del 3 de octubre, de Ordenación General del Sistema Educativo, al BOE núm. 238 del 4/10/1990. Recurs en línia disponible a <<https://www.boe.es/boe/dias/1990/10/04/pdfs/A28927-28942.pdf>> (darrera consulta 22/10/2018).

Llistat d'obres d'Història de l'Art, p. 5. Recurs en línia disponible a: <http://universitats.gencat.cat/web/.content/01_acces_i_admissio/pau/documents/materies/historia_art/Llistat-breshistoria-de-lart.pdf> (darrera consulta 25/10/2018).

Orden ECD/42/2018, al BOE núm. 23 del 26/1/2018, p. 9762. Recurs en línia disponible a <<https://www.boe.es/boe/dias/2018/01/26/pdfs/BOE-A-2018-984.pdf>> (darrera consulta 3/10/2018).

Orden de 14 de abril de 1939 aprobando los Cuestionarios de Enseña Media, al suplement del BOE núm. 128 del 8/5/1939, p. 22. Recurs en línia disponible a: <<https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1939/128/D00001-00036.pdf>> (darrera consulta 20/10/2018).

Orden Ministerial del 21 de enero de 1954 por la que se aprueban los Cuestionarios de Enseñanza Media del Plan de 1953, al BOE núm. 36 del 5/2/1954, p. 683. Recurs en línia disponible a <<https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1954/036/A00681-00683.pdf>> (darrera consulta 20/10/2018)

Orden de 5 de junio de 1957 que aprueba los cuestionarios para el Bachillerato, al BOE núm. 170 del 2 de juliol 1957. pàg 532 Recurs en línia disponible a <<https://www.boe.es/datos/pdfs/BOE//1957/170/A00528-00536.pdf>> (darrera consulta 20/10/2018).

Orden de 4 de septiembre de 1967 por la que se aprueba los Cuestionarios del Bachillerato Elemental, al BOE núm. 234 del 30 de setembre del 1967, p. 13426. Recurs en línia disponible a <<https://www.boe.es/boe/dias/1967/09/30/pdfs/A13421-13447.pdf>> (darrera consulta 20/10/2018).

Orden de 22 de marzo de 1975, por la que se desarrolla el Decreto 160/1975, de 23 de enero, que aprueba el Plan de Estudios del Bachillerato y se regula el Curso de Orientación Universitaria, al BOE núm. 93 del 18/4/1975, pàg. 8062 Article en línia diposnible a: <<https://www.boe.es/boe/dias/1975/04/18/pdfs/A08049-08068.pdf>> (darrera consulta 21/10/2018).

Real Decreto 1178/1992, de 2 de octubre, por el que se establecen las Enseñanzas Mínimas del Bachillerato Suplement del BOE núm. 253 del 21/10/1992, p. 9. Recurs en línia disponible a

<<https://www.boe.es/boe/dias/1992/10/21/pdfs/C00003-00062.pdf>> (darrera consulta 20/10/2018).

Real Decreto 3473/2000, de 29 de diciembre, por el que se modifica el Real Decreto 1007/1991, de 14 de junio, por el que se establecen las enseñanzas mínimas correspondientes a la Educación Secundaria Obligatoria, al BOE núm. 14 del 16/1/2001, p. 1820. Recurs en línia disponible a <<https://www.boe.es/boe/dias/2001/01/16/pdfs/A01810-01858.pdf>> (darrera consulta 22/10/2018).

Real Decreto 1105/2014, de 26 de diciembre, por el que se establece el currículo básico de la Educación Secundaria Obligatoria y del Bachillerato, al BOE núm. 3 del 3/1/2015, p. 342-344. Recurs en línia disponible a <<https://www.boe.es/boe/dias/2015/01/03/pdfs/BOE-A-2015-37.pdf>> (darrera consulta 25/10/2018).

9. ANNEX DOCUMENTAL

1. Entrevista al Dr. Joan Maria Thomàs.

Entrevista realitzada telemàticament el maig del 2018. Joan Maria Thomàs és catedràtic en Història Contemporània i professor de la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona, així com el coordinador les PAU de l'assignatura d'Història.

Després d'analitzar les PAU d'història dels darrers cinc anys, per tant del juny del 2013 fins el setembre del 2017, he pogut veure que la majoria de preguntes són sobre la situació i evolució política, econòmica i social en el context de guerra. Per tant, a grans trets, l'alumne que es presenta a les PAU ha d'haver estudiat i entès la Guerra Civil en la seva totalitat, sent capaç de relacionar els diversos aspectes que conformaren la situació excepcional que es va viure a l'Estat, especialment a Catalunya, durant aquells anys. En aquest sentit, he vist que la majoria d'exercicis fan referència concreta a la Història de Catalunya, complint amb un dels requisits que es pot llegir al portal oficial de les PAU:

Cada opció inclou un exercici referit concretament a la Història de Catalunya.

No. Les preguntes referides a la Guerra Civil són les referides al tema, un dels 6 del temari de les PAU, i es distribueixen entre aquelles referides a la Guerra Civil al conjunt d'Espanya i aquelles altres referides a la Guerra Civil a Catalunya. no hi ha cap *decalatge* en favor de Catalunya. potser hauria d'ampliar la seva mostra a un conjunt més ampli d'anys i en tot cas, la distribució entre Espanya-Catalunya és estructural a les proves pau de Catalunya.

Així, pràcticament no es fa referència a la internacionalització del conflicte ni els suports internacionals que va rebre, un element força significatiu del conflicte i que, d'altra banda, apareix de forma prou extensa en els manuals d'història de secundària. Només he trobat una pregunta que demana sobre aquest aspecte (Setembre 2014, sèrie 5). Podria explicar, comentar a què es deu aquest fet, per què s'opta per elaborar unes preguntes des d'una perspectiva més aviat local?

No s'opta per una perspectiva local, sinó que es distribueixen, com he dit en la resposta anterior, entre aquelles referides a la Guerra Civil al conjunt d'Espanya i aquelles altres referides a Catalunya.

En relació als aspectes internacionals, els considero subsumits dins les preguntes de tipus més general i de fet els alumnes sistemàticament inclouen els suports internacionals de cadascun dels dos bàndols.

D'altra banda, he trobat fins a quatre preguntes que fan referència únicament a fets bèl·lics o les fases militars de la Guerra (setembre 2014, sèrie 4 del juny 2015, sèrie 3 del juny 2016, sèrie 5 juny 2016). A què es deu aquest èmfasis per la història militar?

L'estudi de la Guerra Civil des del punt de vista militar, entenent per tal no només batalles sinó "fets de guerra", és només una part del tema que s'ha de preguntar, això í com els aspectes polítics, repressius, etc de cada una de les dues zones en les quals va quedar dividit el territori durant aquella contesa.

Pel que fa als exercicis en els que s'ha d'identificar i analitzar una font primària o secundària (Pregunta 1), la normativa de les PAU indica que

Cada opció compta amb un exercici amb qüestions referides a un text i un altre amb qüestions referides a una font no textual (mapa, organigrama, gràfic, sèrie estadística, fotografia, etc).

En els exercicis referents a la Guerra Civil s'han comptabilitzar tres fonts escrites i set de no textuais (1 mapa, 2 cartells, 2 fotografies, 2 imatges d'objectes com són banderes i moneda). Podria explicar a què es deu aquesta preferència per l'ús de fonts no textuais?

El tema convida a utilitzar fonts no textuais amb més facilitat que altres, sense cap dubte.

Justament, una d'aquestes imatges és d'un bitllet emès per l'ajuntament d'Altafulla. En una entrevista amb Oscar Costa aquest va comentar que molts professors van manifestar cert desacord i queixes, ja que molts alumnes no van saber identificar la imatge. A l'hora d'elaborar les PAU, estan condicionats per les opinions, reclamacions de docents? Si és així, fins a quin punt?

En absolut. L'únic condicionant és el temari i el coneixement d'allò que s'explica a l'alumnat als centres. Això últim es copsa mitjançant l'equip de sots coordinadors, els

manuals i les trobades anuals amb el professorat per analitzar les proves que s'acaben de realitzar. El criteri d'aquest coordinador és el de procurar adequar el contingut de les proves a allò que s'estudia als centres. en el cas que vostè cita, no recordo en absolut que fos tan rellevant, simplement, va sorprendre a alguns professors, que sembla ser que no coneixien la font

Finalment, aquest curs té com a novetat el fet de que l'assignatura d' història serà d'avaluació obligada en la fase general, a diferència dels cursos passats on es podia escollir entre aquesta o filosofia. Des de l'equip de coordinació de les PAU, com es va rebre aquesta notícia?En la mesura del que sigui possible, podria dir si aquesta decisió condiciona l'elaboració de les PAU d'aquest curs? De quina forma?

De cap forma. Precisament he posat l'esment en l'absoluta continuïtat en les proves a partir d'aquest any en les reunions amb el professorat, la qual cosa implica igualment cap canvi en l'elaboració de les mateixes. El professorat i l'alumnat, en acabar el curs i durant la seva preparació específica per a les PAU, solen treballar models d'exàmens de cursos anteriors. A partir d'aquest curs no tenen per què variar aquesta pràctica.

2. Entrevista a David González

Realitzada el 7 de juny de 2018 al Campus Mundet de la Universitat de Barcelona.

Durada: 00:52:00

David González és historiador i tècnic de projectes a l'EUROM, Observatori Europeu de Memòries. És investigador de didàctica del patrimoni a la Universitat de Barcelona. Ha treballat al servei educatiu del Museu Memorial de l'Exili (MuME) durant tres anys.

Com a educador al MUME, ens pots explicar com era el funcionament dels serveis educatius?

És un servei externalitzat, ho porta una empresa. Com en la gran majoria d'equipaments patrimonials de Catalunya i, segurament, d'Espanya, és un servei molt precari. Vol dir que les persones que estan treballant sobre el terreny són persones amb una situació laboral precària. Al Museu Memorial de l'Exili, a part d'això, malauradament no hi ha una persona o un departament específic que es dediqui als serveis educatius com si hi ha en altres equipaments. Per tant, tota la feina relativa als temes educatius és externa, però amb una persona encarregada i una coordinació constant amb el museu, evidentment.

Això ha sigut així des del començament del museu. És a dir, el MUME obre les portes el febrer del 2008 i des d'aleshores sempre ha sortit a concurs el servei educatiu. Des d'aleshores sempre ha sigut Educ'art, que és una empresa amb seu a Olot i treballa força en territori gironí, qui s'ha encarregat d'aquest servei.

Les activitats dels servei educatiu del MUME, més o menys han tingut sempre una certa continuïtat des del començament. És a dir, el gruix de les activitats educatives són les rutes, és una eina molt vàlida perquè sobretot alhora de tractar amb adolescents, ofereix la possibilitat de treure'ls de la classe i fer que trepitgin territori. Una cosa bona que té el MUME i el territori és que pots trepitjar la història, realment com va ser. Quan estàs caminant pels Pirineus, per exemple, saps que estàs resseguint les passes d'aquelles persones. Tot i ser llocs de memòria molt dispersos, com Elna, Argelers, Colliure... hi ha una certa continuïtat, un cert relat, i això facilita la capacitat de, potser no tant assimilar competències, que és la funció que té la educació formal, sinó de que almenys l'alumne es faci un dibuix pràctic del que allò va ser. Jo m'imagino a mi, amb 16 o 17 anys, que em porten als llocs on van els nois que venen, i hagués *flipat*. No té res a veure que et diguin "Pompeu Fabra va anar al Mas Perxés, va sortir cap aquí...", però si

després, a més a més, ho pots complementar amb una sortida, és molt més profitós. Sobretot, insisteixo, de cara als alumnes que tenen certes edats.

El producte que ofereix el MUME és, per una banda les rutes, que són moltes i molt variades. D'altra banda, i ha els tallers que és un altre tipus d'aproximació, és més una eina didàctica teòrica. De tallers, en tenen dos. Un que es diu Notícies de l'exili, destinat a la gent jove, és a dir, darrer cicle de primària i 1r i 2n d'ESO. Un museu d'aquestes característiques no està destinat a un públic tan jove, de manera que és un dels grans reptes que té l'educador, arribar a un nen d'onze anys i explicar-li la Guerra Civil. I, sobretot, com arribar a explicar-li sense arribar a simplismes de "aquests van ser els bons, aquests van ser els dolents." Això és el més complicat perquè nosaltres, evidentment, tenim clar qui va ser qui, però no li pots dir directament ja que li genera uns imputs que pot fer que després es torni boig. Li has d'explicar les coses de manera que ell sigui capaç d'entendre perquè aquests van ser els dolents. Aquí, en aquest taller, el que fan els nens es agafar un Ipad i fan com de reporters. A la vegada que van visitant el museu, ells han de tenir la capacitat de fer de periodistes, explicant el museu. D'una banda, genera la possibilitat de que els nens ja siguin més o menys capaços d'apuntar els elements bàsics que s'han de transmetre. A la mateixa vegada, els converteix a ells en transmissors de memòria. En el mateix moment que ets receptor, ets transmissor. També és un taller de jugar molt, de que s'ho passin bé, són reporters i ara t'expliquen això i allò, etc.

Després també hi ha el taller "Exili als mass media", i aquest sí que està destinat a gent més gran, com són estudiants de tercer i quart d'ESO i, inclús, Batxillerat. Evidentment, són dos nivells molt diferents però, bé, t'hi adaptes. Aquest taller es fa aprofitant un element bàsic del discurs del museu, que és el de la guerra mediàtica. Com tothom sap, la Guerra Civil espanyola va ser la primera guerra mediàtica, la primera guerra on els mitjans de comunicació, a través dels foto reporters, es van fer ressò del que estava passant a Espanya. Per primera vegada, tot el món, en relatiu directe, podia fer notícies d'un dia per l'altre i anar retransmetent el què estava passant. Això és un element molt innovador alhora d'aproximar-se a l'estudi de la Guerra Civil. Aprofitant aquesta temàtica, aquest fet, es pot relacionar i jugar una mica amb el present. Es podria dir l'Exili i la premsa també, el que es pretén és veure quin paper juguen els mitjans de comunicació en la transmissió dels conflictes bèl·lics. Aquest és l'objectiu general, i és interessant però molt ambiciós.

Què vols dir que és molt ambiciós? I com realitzeu aquest taller?

Quan dic que és molt ambiciós, vull dir que tot això que t'acabo de dir està molt bé, però és difícil. Tu veus l' *imput* que rep l'estudiant i és molt complex. I pel que fa a la metodologia, el taller són unes tres hores dividides entre visita i taller. Es fa una visita guiada normal pel museu i després es fa una hora i mitja de taller. En el taller es contextualitza breument, explicant el que acabo de dir, més o menys. També es posen alguns exemples d'imatges que han estat retocades o treballades durant la Guerra Civil i actualment. Per exemple, en teníem una de quan l'Obama va visitar Egipte i la premsa egípcia va canviar la localització de les fotos... coses d'aquestes que es fan a nivell premsa, per tal de que els estudiants entenguin que això passava durant la Guerra per primera vegada i que això encara passa. Després es divideix la classe en tres grups i cadascú ha de treballar una temàtica: audiovisual, fotografia i premsa escrita. Els tres grups ho fan tot, van rotant. A l'audiovisual han d'escoltar el Part de Guerra i han de veure un parell de vídeos d'arxiu de la guerra i l'exili. Tenen uns qüestionaris, molt senzills, on la idea no és respondre preguntes sinó, si és un grup "trempat", que acabin reflexionant. Per això et dic que és un taller amb un objectiu força ambiciós. Amb nois de 16 anys a vegades no surt, si és un grup "trempat" sí, però és complicat. A més, l'educador no pot estar per tots, també influeix molt el paper del professor. Hi ha professors que venen i s'ho treballen molt i n'hi ha d'altres que venen com qui va a la Sagrada Família i a passar el dia a Barcelona. Però bé, si surt bé, és molt enriquidor.

La part de premsa escrita agafem varies portades de premsa de l'època, de l'any 1939, i el que han de fer es veure i comparar, amb preguntes també molt obertes: identifica de quin bàndol és cada diari, identificar quin paper juguen a nivell ideològic... preguntes que són senzilles però que tenen el seu què.

I, després, el taller de fotografia, n'agafem de l'exili i n'han d'escollir una, veure que representen, quina visió pretenia tenir el fotògraf, que ressalta... també una mica per reflexionar. Després de tot, la gràcia és fer una posada en comú. Però per això et dic que és ambiciós. El paper de l'educador, l'impacte que té és relatiu. Si surt bé, surt molt bé. Al final, es fa una mica de contextualització amb el present. Al 2008, quan van començar aquests tallers, es parlava de Ruanda, dels grans moviments massius de l'Àfrica, es parlava una mica del conflicte dels Balcans però des de fa uns temps parlem de Síria, evidentment. També és la forma de que ells tinguin la manera de relacionar-ho

amb el seu present. Parlem dels refugiats, veiem algunes imatges de refugiats del poble siriana que podrien ser perfectament imatges dels camps d'Argelers, i mostrem com la premsa fa referència a aquest conflicte, que és el que esdevé interessant.

Quan aquests tallers surten bé, quines són les conclusions a que arriba l'alumnat?

Quina és la seva reacció?

Sobretot, copsar. Que a través de l'ensenyament del passat es pot crear un present millor. És a dir, que un noi a través del coneixement de la història Guerra Civil espanyola sigui capaç de pensar que es pot fer un món millor avui en dia i que digui "ostres, això que els hi està passant als sirians li va passar al meu avi" De manera induïda, molt induïda a vegades, els alumnes m'ho han arribat a dir. De fet, a vegades massa. Però bé, d'això es tracta. Per això el MUME és un museu de memòria, no és un museu d'història. No es tracta de conèixer el passat perquè sí, si la memòria és la representació del passat en el present, es tracta de que aquest passat sigui una eina útil per nosaltres per entendre el nostre present però, a més, per tractar de millorar-lo d'alguna manera. Això és l'objectiu principal i si s'aconsegueix és molt profitós, no només en els tallers, sinó també en les visites. El fet de que tu, a través d'aquest coneixement històric, puguis forjar elements de ciutadania, de civisme, drets humans, etc. és una mica l'objectiu de tot plegat.

Es treballa conjuntament amb l'escola abans de la realització d'aquests tallers?

Fins a quin punt?

Sí. Això és una cosa que s'ha anat implementant amb el temps i que s'ha d'anar treballant més. Des de fa un temps, quan jo vaig marxar, ens hi vam començar a posar però no es venia fent. No perquè no es volgués o no es pogués, sinó perquè és difícil de coordinar. Passa que el MUME, per bé o per mal, té una avantatja i és que com a producte educatiu, la gent repeteix. Les escoles tornen, de manera que s'ha creat com un cercle familiar que facilita això. Per exemple, hi havia professors amb qui hi tenia una relació casi d'amistat, de veure'ns molt sovint. De manera que, això, ha facilitat que hi hagi aquest treball conjunt. Personalment, no puc opinar gaire perquè, ja et dic, es va començar a implementar fa poc però, sí, és la idea. A part, és la idea per unes conclusions nostres metodològiques. Tens la percepció de que venen aquí, els hi fas tota l'explicació i marxen, i tampoc és això. Això de la feina prèvia i posterior s'ha de fer però és una cosa que s'escapa bastant de la pròpia feina de l'educador. No pots anar

estirant de les orelles dels professors, però almenys deixar clar que això s'hauria de fer com a element metodològic.

Clar, aquesta feina prèvia pot ser moltes coses i varia en funció del taller i de la ruta. Pot ser, des de preguntar a la família de l'estudiant per un tema concret, a buscar per Internet un poema de Machado... han de ser coses que permetin a l'alumnat entrar en contacte amb la matèria, però sense capficar-s'hi gaire. La idea és que sigui una mica lliure. La feina posterior ja té més relació amb el professorat i les conclusions que els alumnes puguin treure, perquè el tema també és que tu no saps en quin punt es troba l'alumne ni el professor. Per temes de calendari, hi ha qui ve a principis de curs, d'altres a finals, per temes de pressupost uns fan una cosa o altra, i això condiciona molt. Hi ha qui ve amb el professor de filosofia, n'hi ha que venen amb el de literatura, el d'història... alguns estan estudiant el segle XX, d'altres fan una altra cosa... i clar, això condiciona molt. Per tant, sí que és cert que hi ha unes certes pautes, sobretot en relació a facilitar algun material o fer que es faci recerca sobre una determinada activitat. Però, insisteixo, al cap i a la fi això dependrà molt i molt del rol que jugui el professor o del moment en el qual es trobi el grup.

Com a educador, com t'adaptes als diversos perfils?

Aquí juga molt la teva pròpia intuïció. Primer, és savi saber amb qui estàs tractant, ja que no és el mateix tractar amb un 4t d'ESO que amb un grup de Batxillerat. De fet, amb un segon de Batxillerat normalment és un goig, és molt *guai* treballar perquè és una edat que ja van per feina i mostren interès, aquí sí que et pots centrar més amb els continguts. Els d'ESO, en canvi, és una batalla, és més dur. Però, per contra, si surt bé és molt més gratificant veure la cara de nois de 14 anys descobrint allò que tu els hi estàs explicant.

Tampoc és el mateix treballar amb una escola de la perifèria de Barcelona que amb una del món rural gironí. El perfil de l'alumne és diferent. Clar, jo com que són especialista en espais de memòria, sempre tiro per aquí i si ve un grup de Sabadell, els hi parlaré dels seus espais de memòria per tal de que ho entenguin. Si ve algú de Barcelona, per exemple, els hi dic "algú vol estudiar psicologia? Doncs si vas al campus de la UB, abans havia estat un camp de concentració." Intentar, una mica, aprofitar el teu coneixement del perfil de l'estudiant amb el qual estàs treballant.

Però bé, no hi ha unes pautes metodològiques establertes perquè quan treballes amb persones, i amb mitjans precaris que fa que sigui encara més difícil, t'has d'adaptar. I això, amb l'experiència, es va agafant.

També hi ha un gaudi. No pots treballar amb l'ensenyament i que no hi hagi un component de voluntat. Està clar que hi ha dies que ho engegaries tot a... però són pocs. A vegades hi ha més frustració pels professors que pels alumnes. El grup és un reflex dels seus professors, i si tu veus un docent bo i implicat, ho veus ràpid en els alumnes. El professor és qui coneix els alumnes, sap com s'han de portar, conduir. I això no és tasca de l'educador patrimonial, la seva principal tasca és la de transmetre els coneixements relatius a l'equipament patrimonial que s'està treballant. A vegades, els professors, això sembla que ho oblidin.

Quin és el perfil i procedència de les escoles que visiten el MUME?

La majoria venen de Catalunya i França. De Catalunya, venen molt de les comarques gironines i barcelonines. Bàsicament aquests són els *targets*. De Barcelona, per exemple, agafen l'autobús per pujar i baixar, o es queden de colònies. Hi ha algun espai que ho permet, quedar-se de colònies. Els visitants francesos són un percentatge molt alt, també. Un 40 per cent, aproximadament. Moltes escoles franceses venen i no necessàriament del sud. Molts el que fan és, aprofitant un viatge d'estudis o alguna sortida cap a Barcelona, paren aquí perquè, així com a Catalunya, el perfil de l'interès del professorat ve d'història, filosofia, literatura, a França passa el mateix. Hi ha una barreja d'interessos: tens el professor d'història, el d'espanyol, el de literatura francesa, el de ciutadania. Com que tenim espais i discursos que van relacionats amb tot això, s'aprofita.

Qui ha ideat i creat els tallers que es realitzen al MUME?

Educ'art. Es tracta d'una empresa amb un equip multidisciplinari: historiadors, historiadors de l'art, pedagogs, gent de turisme... En principi, el projecte del MUME, que és força antic, consisteix en el re aprofitament de les rutes, un projecte de la Universitat de Girona dirigit per Salomó Marqués. Ell era professor de pedagogia i va fer recerca sobre els professors de la República, el model educatiu i demés. En aquestes rutes s'acaben fent les passes d'aquest professors, com acaben sent reprimits i com van marxar cap a l'exili. A través de resseguir les seves passes, de com marxen cap a l'exili

aquests professors, es decideix resseguir el camí de tothom. A partir del departament d'educació de la Universitat de Girona sorgeixen aquests itineraris, que van ser la base per Educ'art i que ara són l'eix central del seu servei educatiu al MUME.

Els tallers sí que van ser fets totalment per Educ'art. Durant molts anys la coordinació va ser per part de la Silvina Fusté, que tenia formació en fotografia i imatge, havia sigut fotògrafa professional. Això es fa notar en els tallers, també. Però bé, com que és un món una mica precari, no és tant el fet de tenir un gran currículum sinó ser una persona capacitada en aptituds personals. Però bé, si tu vols arribar a l'alumne, has de parlar el seu llenguatge. I si li comences a explicar moltes coses, ràpidament el perdràs. Si tu, en canvi, comences a parlar i mostrar a l'alumne imatges, fotografies que siguin capaços de relacionar amb la seva realitat, amb Facebook, amb Instagram que de fet és un tema que els hi crida molt l'atenció. Hi ha el cas del compte del Twitter del periodista Carlos Hernández, que és diu Deportado 4443, on va tuitejant la vida, el dia a dia, del seu tiet avi que havia estat deportat a Mathausen, com si fos ell qui la va explicant. Doncs això, es parlar el seu llenguatge. I, aquestes coses, són les eines que s'han de fer servir, tant a l'aula com en patrimoni. Nosaltres ho tenim més fàcil, ja que no deixa de ser temps d'esbarjo, entre cometes. Però, al cap i a la fi, suposo que es tracta d'explicar les coses com a tu t'agradaria que te les expliquessin. I el recurs audiovisual és més proper al seu llenguatge.

Quines eren les reaccions dels alumnes? Mostraven les seves opinions?

Variava en funció de l'edat dels alumnes, això és força rellevant. Els alumnes de segon de Batxillerat ja són casi adults i tenen unes reaccions menys espontànies. Vol dir que alhora d'assimilar els continguts ho fan molt millor. Però els estudiants d'ESO són autèntics. Des de "això és una merda, deixa'm en pau" fins a copsar, descobrir per primera vegada que a la gent se la matava per les seves idees, que les dones del teu barri eren violades com a trofeu de guerra... Bé, són coses que acaben generant reaccions variades.

Venen molts estudiants sense saber res de la Guerra Civil?

Sí. O sigui, de fet jo, amb 15 anys recordo em van portar a l'Amical de Mathausen i em van mostrar imatges per primera vegada de l'Holocaust. I és impactant. Sobretot, i això és una cosa de la qual n'hem parlat molt amb els professors, hi ha professors que són

molt seus, que volen portar ells el grup, i n'hi ha d'altres que et diuen que prefereixen que els seus alumnes escoltin una altra veu. És a dir, tot això els professors ja els hi han explicat però els interessa que hi hagi una veu externa que ho faci també. Suposo que això influeix en les reaccions dels alumnes. Si escoltes una cosa del teu professor, amb qui hi tens confiança, ho faràs d'una manera, i si t'ho explica una persona que no coneixes de res, ho fas d'una altra manera. I, sí. Les reaccions poden ser de tot tipus, en funció de l'alumnat i molt més autèntiques, exagerades o d'impacte en els estudiants més joves.

3. Entrevista a Trinidad Martínez

Realitzada el 22 de juny a l'escola Saint Peter's School. Durada 00:40:00.

Trinidad Martínez és professora d'història a l'escola Saint Peter's School, escola privada de Barcelona. Es tracta d'una escola amb uns 600 alumnes, dels quals un 70 per cent són nacionals.

Saint Peter's School és una escola privada i, tal i com indica en la pàgina web, segueix un currículum independent. En quins cursos s'explica la Guerra Civil?

En principi, història com que és una assignatura que va a selectivitat, nosaltres a segon de Batxillerat en cenyim totalment al programa de la Generalitat, ja que és del que s'examinaran després a les PAU. A la resta de cursos, jo normalment el que faig és adaptar el contingut a allò que jo crec correcte. Per exemple, si et fixes en el programa d'Història de quart d'ESO i el d'Història del Món Contemporani de primer de Batxillerat, veuràs que és exactament el mateix temari. Sí que és cert que els temes de primer de Batxillerat són en més profunditat, desglossen més algunes coses, i el de quart d'ESO tot és més lleuger, però el temari és el mateix. Llavors, a mi em sembla que a cap alumne li interessa sentir dos anys el mateix. Una mica el que intento fer jo és a quart d'ESO aquesta etapa evolutiva de crisis de l'antic règim, aparició de les democràcies burgeses i inici de les revolucions obreres, veure com evolucionen les coses fins arribar a la Guerra Civil espanyola i Guerres Mundials. A primer de Batxillerat, faig la Guerra Freda i cap endavant. D'aquesta manera, l'alumne que tria fer història a primer de Batxillerat no repeteix temari i els que no la trien, com a mínim, han arribat fins a la Segona Guerra Mundial. Si no faig la Guerra Civil a quart d'ESO no em preocupa, perquè la faré a Segon de Batxillerat i aquí és obligatori, tots la estudiaran i la fem en més profunditat. Per tant, no em preocupa en excés. Així, a primer de Batxillerat intento fer una història general internacional, que sol ser europea, i alguna pinzellada d'història d'Espanya, i a segon sí que ja ens centrem en història d'Espanya.

Si finalment estudiem la Guerra Civil a quart d'ESO és perquè hi ha temps, essencialment. Hi ha cursos on també els alumnes em pregunten quan estudiarem la Guerra Civil, "farem la Guerra Civil?", "farem el franquisme?" Jo els hi dic que si tenen molt interès que sí, llavors sí. Intentaré anar més ràpid amb altres temes per arribar-hi. De fet, és el mateix que amb la Selectivitat. Són temaris molt extensos que als nois a

quart d'ESO encara els hi costa entendre processos històrics. Els hi costa entendre causes i conseqüències en el sentit que, com d'important és la crisi de l'antic règim? És el final d'una manera d'entendre el món, d'organitzar les coses, la societat, el final d'una manera d'entendre l'economia i l'inici de tot. Llavors, si vols que els alumnes ho entenguin bé, no pots explicar-ho en una classe, que facin un esquema o ho llegeixin en un llibre i ja està, ja ho han entès. Has d'agafar fonts primàries, textos de l'època, veure què és el que pensava la gent. Hi ha figures, de caricatures, que se'ls hi queden molt i ajuden a entendre aquests processos. De la crisi de l'antic règim, per exemple, hi ha una caricatura magnífica on hi estan representats els tres estats. El tercer estat està estirat al terra, damunt té una enorme pedra on hi posa "impostos", i just damunt hi ha el clergat i la noblesa, trepitjant aquesta pedra, viuen d'ella. Doncs bé, cada vegada que parlàvem d'una cosa, de la Revolució Russa per exemple, els alumnes em deien "clar senyoreta, és que aquí els camperols també tenen aquesta enorme pedra damunt..." Per tant, aquest element visual que ajuda, encara que es necessita temps per entendre'l, també requereix temps de preparació, temps per analitzar-lo, fer comentaris. Quan ells arriben a veure una caricatura gràfica i són capaços d'entendre el que s'està dient, més enllà del dibuix, no és perquè s'ha analitzat una o dos imatges, es fa analitzant-ne en cada tema tres o quatre. Però per poder fer-ho es necessita temps. A mi m'interessa més que els meus alumnes aprenguin a pensar, que aprenguin a llegir i interpretar, i no que sàpiguen tres o quatre dates de memòria i ja està. Però es necessita temps. Llavors, si ells tenen molt interès en un tema, jo intento anar ràpid amb altres i arribar-hi, però si no hi arribo, els hi dic que no passa res, ho farem i ho farem bé, pensarem sobre aquest tema.

El fet que la Guerra Civil sigui un dels sis temes avaluable a les PAU condiciona el seu ensenyament? De quina manera?

Si, però també perquè és un dels temes més importants i centrals dels que fem a segon de Batxillerat. Aquesta és una de les demandes que els professors d'història fem, i que diem tranquil·lament, a les reunions de les PAU, demanem que es redueixi el temari. Jo prefereixo fer Antic Règim i Restauració a quart d'ESO i no fer-ho a Batxillerat perquè, a mesura que et vas apropant al món actual, els nois van guanyant interès. A ells, el que els mou i interessa són esdeveniments antics en els quals hi ha hagut un canvi, on realment es marca un abans i un després, de manera que ha sigut significatiu per l'evolució, i coses modernes, ja que els seus avis o pares els hi han parlat.

En relació a la Guerra Civil, a classe es treballa la memòria familiar?

Sí, a classe fem un treball d'història oral. Cada alumne tria un avi de la seva família, preferiblement el que tingui més anys, encara que a vegades passa que els alumnes són internacionals i els avis no viuen aquí, de manera que entre els estudiants es deixen avis o s'utilitza un veí o amic de la família. S'intenta que cada alumne tingui un avi que, si no ha viscut la guerra o era nen quan va tenir lloc, ja que cada cop ens separen més anys, recordi coses de l'època, coses que li hagin pogut comentar els seus pares. Ho lliguem també amb el tema de Franquisme, perquè si no les vivències d'aquestes persones durant el Franquisme no s'aprofitarien. Els hi explico com es fa història oral, és a dir, que demanin permís per gravar, que prenguin notes, que demanin permís per si poden utilitzar el seu nom o prefereixen donar un testimoni de manera anònima... En fi, quina és la manera de fer un treball d'història oral. Ells fan una entrevista, la transcriuen i després fem el pas d'analitzar tot el que s'ha dit, de relacionar-ho amb els temes treballats i tot allò que ells saben sobre la guerra. Després ells fan l'anàlisi de la seva entrevista, veient a veure què és el que han après, quins són els temes tractats i de quina manera es relaciona amb els temes estudiats. Els hi sol agradar molt, és una activitat que els hi encanta. Molts cops venen i et diuen "jo no sabia res de tot això que la meva àvia m'ha explicat! I m'ha ensenyat un calaix on hi tenia fotos del seu pare, que va estar a la batalla de tal lloc, estava amb uns amics a la batalla que ens ha explicat a classe i de la qual hem vist un documental. I resulta que allí hi havia pare de la meva àvia!", clar, queden molt sorpresos; "La meva àvia m'ha ensenyat cartes que s'enviaven els seus pares durant la guerra i, miri senyoreta, se m'ha posat la pell de gallina perquè les he llegit." Llavors, és història viva per a ells, coses que no coneixien de la seva família ara les descobreixen.

Els teus alumnes coneixien coses de la Guerra Civil abans d'estudiar-la a classe?

Quan l'estudiem a classe o fem aquests tallers és el primer cop que la relacionen amb la seva família. És la primera vegada que se n'adonen que d'aquella guerra, que en saben coses, la seva família la va viure. És una cosa que els hi toca directament, no és quelcom que està només en un llibre, una cosa que un professor els hi pugui explicar a classe com qui parla dels egipcis, sinó que té a veure amb ells, amb la seva vida i de la seva família. Llavors, com ells diuen, "señorita, es que me toca la patata" i bé, doncs els hi "toca la patata." Alguns ploren, alguns, quan fem l'exposició per fer una petita

pinzellada del que s'ha après del treball d'història oral, resulta interessant perquè hi ha persones dels dos bàndols. És el que intento fer a classe, que es posin en la situació dels dos bàndols, que entenguin com ho passa la gent d'un bàndol i la gent de l'altre. Parlem de repressió i veiem com era la repressió en cada costat. Veiem com en un costat era una repressió d'Estat, perfectament estructurada i dirigida, per tal de crear terror i suprimir a l'oposició; i l'altra, va ser una repressió espontània, que s'escapa del control del govern de la República, però on hi va haver repressió. En un costat hi ha va haver gent que va pujar en un camió i va ser afusellada en un bosc, i en l'altre costat hi va haver gent que va ser tancada en una *cheka*, va pujar en un camió i també va ser afusellada en un bosc. Una Guerra Civil és dura, dolorosa, més enllà de qui tingui raó. El poble, la gent es va veure en mig d'un embolic que no van buscar però en van sofrir les conseqüències igualment, i jo el que busco és que els alumnes es sentin lliures, és el que m'interessa, que es sentin lliures de dir "el meu avi va estar al bàndol nacional" o "el meu besavi va estar al bàndol republicà" i que no passi res. No podem, ara, no poder parlar-ne amb normalitat.

I els alumnes, els de segon de Batxillerat per això, senten aquesta llibertat i ho diuen amb normalitat. Els qui no ho diuen amb tanta normalitat són els avis, però és normal. Un any vaig intentar fer com una espècie de reunió i que aquesta presentació la fessin els avis que volguessin. I no ho he intentat de fer més. Alguns avis si que van voler venir però casi tots eren del bàndol republicà, i em vaig sentir com que tot el treball que havia intentat fer, de mantenir-me el més objectiva possible, especialment en relació a les víctimes, a nivell humà, ja que sempre intentes ser molt delicat i respectuós, no intenta ser un judici a ningú, vaig sentir que en aquestes presentacions hi havia molt d'un costat i molt poc d'un altre. Els testimonis no estaven equilibrats. Va quedar bé, els nois van ser molt respectuosos, els avis també. Abans de començar jo vaig parlar amb ells, per intentar que fos una cosa molt relaxada per tal de que els nous ho poguessin viure amb normalitat. Els que no van voler, no van venir, molts no van voler venir, s'hi van negar. Els que van venir voluntàriament van explicar coses molt *lights* per als nois. Jo vaig pensar que havíem fet un treball molt bo d'aprofundiment, de pensar i reflexionar, però que això no va ser la guinda del pastís que jo volia, així que ho hem deixat i els treballs els presenten només els alumnes.

A banda del llibre de text i d'aquest taller d'història oral, quins recursos més utilitzeu? Visiteu espais de memòria?

Pel que fa al llibre, utilitzem el de Vicens Vives. Anem sempre que podem, que sol ser casi cada any, a un refugi antiaeri d'aquí Barcelona, prop de Plaça Espanya. Fem la visita guiada, on ens expliquen tot el tema dels bombardejos a Barcelona, i visitem el refugi. Això sempre els hi impacta. La seva reacció és de "però senyoreta, i aquesta gent passava hores aquí? I les bombes els hi queien damunt?" i, sí, ells aquí tenien lavabos, aigua, perquè potser no podien sortir i tothom havia de veure; "i si queia una bomba i l'entrada es tapava?", doncs el refugi es feia amb més d'una entrada, per tal de que la gent pogués sortir; "i això s'ho feia la gent, senyoreta?", sí, l'ajuntament va construir refugis i també va donar manuals per que la gent dels barris se'n pogués fer. Aquest any vam estar veient amb el noi que ens va fer la visita un dels fulletons amb les instruccions per construir el refugi que l'ajuntament donava a la gent. Els hi sembla molt interessant.

I a classe utilitzem recursos audiovisuals. Veiem molts cartells, és el moment dels cartells i en veiem dels dos bàndols, fem comparatives. Alguns són molt evident, si hi posa POUM és molt clar, però en alguns t'has de fixar en els detalls: els canons disparen a un senyor que porta un braçalet amb l'esvàstica, doncs s'ha de relacionar amb l'ajuda alemanya durant la guerra, la tendència feixista de Franco... i llavors ja ens posem a parlar del bombardeig de Guernica. Utilitzem documents escrits primaris també, llegim sempre una carta, perquè els hi agrada sempre molt, del cònsol britànic a l'ambaixador. El cònsol va a Guernica i hi arriba el dia següent del bombardeig, de manera que ell, en primera persona, està explicant el que va passar. Explica tot el bombardeig, com els avions passaven en ràfegues, com tota la gent fugia cap a la muntanya i allà son disparats amb metralladores, tots els cossos morts, com la majoria de cases estan destruïdes, fumejants encara... Llavors, és en primera persona i ell està impressionat, se li nota, i això als alumnes els hi impressiona.

També passo sempre un Power Point amb fotografies dels tres grans fotògrafs de la Guerra Civil, com són Capa, Taro i Centelles. Veiem les imatges, amb totes les visions, perquè clar, Taro era una dona i hi ha fotos que són d'homes, però també hi ha fotos de dones fetes per ella que són meravelloses. Veiem aquesta seqüència fotogràfica i els hi agrada molt. Després els hi passo un vídeo que sempre els fa plorar, a mi també, sempre acabem amb la llagrimeta. És un petit vídeo amb un poema de Hernández. Jo abans els hi explico que ell va morir, va tenir un fill que va morir al cap de pocs mesos i fruit d'aquest fet ell escriu *Las nanas de la cebolla*, és una poesia preciosa. Joan Manuel

Serrat en fa una cançó i en el vídeo surt aquesta cançó amb fotos dels nens durant la guerra, clar, acaben tots plorant.

Quina és la reacció dels teus alumnes? La mostren?

No amaguen les seves reaccions, ploren, ho comenten. Hi ha nois que no ho expressen encara que veus que tenen els ulls vermellors, però volen aguantar; d'altres, en canvi, t'ho diuen "senyoreta, m'he emocionat", ho comenten. Però clar, has de pensar que nosaltres aquí tenim una relació molt especial amb els nois. Els alumnes estan molt acostumats a estar amb nosaltres, a passar molta estona i parlar amb nosaltres. És important la comunitat que es crea, que un noi o noia tingui la confiança per explicar-te coses i que et digui "m'he emocionat, m'ha agradat" o "no m'ha agradat gens"; són alumnes que venen i t'abracen, o que un cop són a la universitat venen a visitar-nos, és una relació una mica diferent, és una escola petita... Tenim 20-22 alumnes per classe i els tenim des dels dos anys, de manera que és un mètode de treball on nosaltres heretem molt anys de treball dels nostres companys. Tenim aquesta relació i si que es veritat que no els hi molesta mostrar les seves emocions, perquè hi ha suficient confiança, encara que evidentment no és amb tothom. Cada any, de 20 alumnes que hi pot haver en una classe, 5 acaben plorant sense amagar-ho, i jo en sóc la primera, jo els hi dic que sóc de llàgrima fàcil, ho saben i no passa res.

El fet que hi hagi alumnes internacionals, comporta que la Guerra Civil s'expliqui d'una manera diferent? Les seves reaccions també són diferents?

Bé, jo en principi no em preocupo de si l'alumne és francès, rus o alemany. Quan arribem a la Guerra Civil ja hem fet tot l'anterior, de manera que són capaços d'entendre què és el que està passant aquí i perquè està passant. Si que és cert que no hi ha el mateix component emocional quan estàs parlant d'un país que no és el teu, o d'on no procedeix la teva família o avantpassats, de manera que hi ha una certa distància, de la mateixa manera que quan als nois d'aquí els hi explico la Revolució Francesa o Russa. Però com que intento fer-ho força humà, intento posar *Las nanas de la Cebolla*, per exemple, al final el ser humà és humà i quan veus la violència, el dolor, la mort... t'arriba. I, especialment, si has fet el treball oral i has parlat amb algun dels avis dels companys, que t'ha explicat la seva vida. Llavors s'ho fan més seu. No et dic que sigui exactament igual, això depèn de la sensibilitat de l'alumne. Aquest any teníem una noia russa que va ser la que més va plorar amb el vídeo, em deia "senyoreta, quin drama!";

mentre que a un alumne rus li va costar molt més posar-se més en aquest part emocional. Hi ha una mica de tot, però jo crec que al final s'hi posen, acaben interessats i entenent el drama que va ser la Guerra Civil.

Quin és el tema, en relació a l'ensenyament de la Guerra Civil, que els hi costi més entendre als teus alumnes?

La dualitat de poders és una cosa que els hi costa força entendre. No entenen, els hi costa molt que com és possible que tenint la guerra, sabent que si la perdien s'acabaria imposant un règim feixista a l'estil italià, una dictadura militar, no fossin capaços d'unir-se i fer un front comú; que s'estiguessin barallant per veure qui tenia el poder, per fer una revolució o guanyar la guerra. Per a ells, els alumnes, és molt clar que l'objectiu havia de ser el de derrotar el cop d'estat, i els hi costa entendre que veure-ho ara és molt clar, perquè hi han hagut tres anys de guerra, que va acabar en una dictadura de 40 anys i que en sabem totes les conseqüències. Però en aquell moment tot això no havia passat, i ells no sabien que acabaria sent així, tenien la seva pròpia visió del que podia passar però ningú va pensar que seria una guerra de tres anys. Ningú dels dos bàndols, al principi de tot, va pensar en una guerra de tres anys i una dictadura de 40; eren persones que portaven molts anys lluitant per una revolució i van veure en la debilitat del govern la oportunitat per tenir aquesta revolució, pensant que després, en el cas dels comunistes, podrien posar una govern fort i que serien ells els qui derrotarien el cop; en el cas dels anarquistes, pensant que farien que tot el món es tornès anarquista i tindrien les seves col·lectivitzacions. Si que és cert que és una de les coses que més els hi costa, i els Fets de maig del 1937 també. Que acabin a tirs als carrers de Barcelona entre el propis republicans quan estan perdent la guerra als fronts els torna bojós, completament bojós. Em diuen: "senyoreta, però com és possible?" Doncs anem a veure el motiu, els hi dic: "a veure, què és el que podrien estar pensant? Què passava?" Una altra cosa que els hi pot costar moltíssim d'entendre és perquè abandonen a la República, perquè França i Anglaterra decideixen fer el Comitè de No Intervenció. No se'n adonen del què està passant? Sí, però iguals els hi convenia no intervenir, i em diuen "però com que els hi convenia? No són democràcies?" I fins que no vas excavant, no se'n adonen de tot el problema que venia ja de la Primera Guerra Mundial, de la situació en la que queden aquest països després de la Primera Guerra Mundial, l'interès en evitar una Segona Guerra Mundial i, sobretot, evitar disgustar a Alemanya. La política de contenció amb Alemanya, el temor a una revolució... clar, hi havia molts factors. El triomf de la

Revolució Russa, ningú volia que triomfes en un altres país. Són moltes coses que, fins que no les arriben a entendre, ho veuen com una traïció total a la República i un abandonament que no té cap raó de ser, no poden entendre perquè es produeix.

Això és una de les altres coses que els hi costa, molt. I està relacionat amb el que et deia al principi: no es poden fer el temes un darrera de l'altre com si fossin llonganisses. Si ho vols treballar bé, si realment vols que sigui una cosa emocional per a ells -hi ha una cosa respecte a l'ensenyament que trobo que les coses s'entenen i es recorden més si van associades a emocions. Si jo vull que tot allò que els hi ensenyo a classe formi part, en algun moment, part d'ells com a persones o de les seves vides, ha d'anar associat a emocions. Però les emocions no les puc suscitar en dos dies. S'hi ha d'entrar, s'ha de conèixer, profunditzar, anar a la vida privada, a la part personal, a *la Nana de la Cebolla* per exemple, i es necessita temps. Si no, es converteix en la història de tota la vida, amb la batalla de tal any, on va guanyar tal rei i anar repetint com llores perquè ho memoritzes i no t'importa. Llavors, per a mi, un dels grans problemes de la història avui en dia no és com l'ensenyem els professors, ja que tots fem el que podem, intentem reciclar-nos, buscar recursos, intentem que a classe hi hagi un clima... sinó que pretenen que ensenyem 4000 coses. Un llibre com el de Segon de Batxillerat, tu creus que és pot ensenyar i explicar bé? Creus que es pot enganxar emocionalment a cadascun d'aquests nois als temes que hi ha aquí? És impossible. Que als nois els hi agradi la història, que la visquin, que entenguin la història; doncs bé, deixa'm-ho fer, dona'm un temari racional. Com és possible que a filosofia només necessitin saber 5 autors molt ben apresos, llegits, reflexionats, i jo haja de fer 8 temaris enormes, plens de noms, dates i demés? Jo vull ensenyar història, jo vull que als alumnes els hi agradi, que hi trobin interès i que aprenguin coses, però no coses que van passar fa 100 anys, sinó coses que són la vida. Al final, podem fer paral·lelismes amb coses que estan passant avui en dia, perquè del passat, al final, en podem aprendre coses, a gestionar el present i a construir un futur. Però si no em deixeu temps, perquè m'apreteu amb un temari enorme, jo faig el que puc, el millor que puc.

4. Entrevista a Óscar Costa

Realitzada a l'Ateneu Barcelonès el 25 d'abril del 2018. Durada 00:55:00.

Óscar Costa és professor d'història a l'IES Arnau Cadell de Sant Cugat del Vallès i membre de l'equip de coordinació de les PAU.

Sobre les PAU i el seu paper com a membre de l'equip de coordinació.

Les proves d'accés no són una prova de secundària, són una prova feta per les universitats. Així, sí que es té en compte el currículum oficial de segon de Batxillerat però no necessàriament han de tenir-lo. Poden triar, seleccionar. Això és important de tenir-ho present perquè l'objectiu de segon de Batxillerat és molt més ampli que les proves d'accés. En la pràctica és diferent perquè, vulguis o no, l'ombra de la prova d'accés condiona la major part del curs. Però podria ser perfectament que no, que dediquessis temps a temes concrets per estudiants que no s'està preparant directament per la prova. En realitat, la prova no hauria de condicionar Batxillerat però, a la pràctica, ho fa.

Sobre el currículum oficial i el de les PAU.

Hi ha dues coses que un té. El currículum oficial, que el pots trobar a la mateixa pàgina web de les PAU o al XTEC, és on hi ha la part legal i tant el currículum català com el currículum marc que seria el del ministeri. Allò és el que s'ha de fer a segon de Batxillerat. Ara bé, una altra cosa és la prova. La prova treballa sobre això. Però per diverses raons, s'ha considerat necessari reduir-la a sis temes. Si agafes la pàgina web de les PAU veuràs que ells posen sis temes i uns condicionaments temporals a l'hora de fer els exàmens. Això no vol dir que modifiquis el currículum oficial però, en la pràctica, l'ombra és tan allargada que fa que la gent es centri en aquests temes que van més o menys de 1874 fins 1986.

Més o menys, això és el que ha de sortir. Però en quines condicions? Les condicions de la prova ja les coneixes: aquesta consisteix en dos exercicis, cada un d'ells de 5 punts i amb dos apartats. Un d'ells és l'identificació d'un document, treballar sobre la font, l'altre és contestar una pregunta. Una part ha de ser forçosament sobre un aspecte general espanyol i l'altre ha de ser sobre un aspecte més concret català. Una part ha de

ser anterior al 18 de juliol de 1936 i l'altra, posterior. Una part ha de tenir un caràcter més polític, l'altra un caràcter més polític o social. S'intenta que sigui equilibrat.

Mirant les últimes PAU d'història, i centrant-me en les preguntes sobre la Guerra Civil, he vist que un dels temes més recurrents era el d'explicar l'evolució de la guerra, fins els fets de Maig del 1937.

No està explicat enlloc això però, més o menys, es va fent així: quan es toca el tema de la Guerra Civil, en la segona part de cada exercici sempre es tracta de donar els aspectes més amplis possibles, el contingut més ampli possible per tal de que l'alumne pugui triar. Aleshores, sol ser una part des de l'inici de la guerra fins als fets de Maig, o tractar els fets de Maig fins al final de la guerra. O, el final de la guerra, moltes vegades es fa des de la batalla de l'Ebre. Es tractaria d'oferir un ventall ampli de possibilitats a l'alumne per que pugui tocar un element o un altre. Si una pregunta es centra en aspectes militars, en l'altra s'intenta que hi hagi més aspectes de caràcter social, vinculats a la rera guarda o de caràcter polític.

Referent als aspectes militars, és una pregunta que surt de manera recurrent a les diverses proves que he vist. Parlant amb una altra professora em comentava que és una pregunta que requereix que els estudiants s'ho memoritzin.

És l'evolució militar i explicar quatre esdeveniments bèl·lics. Les altres són més d'explicar la situació a la rera guarda i explicar l'evolució política dels governs dels dos bàndols.

Però en relació al fet de memoritzar, la resposta no la trobaràs en nosaltres, sinó en el programa, en el sentit que si tu mires els llibres, el primer que expliquen sobre la Guerra Civil és l'evolució militar molt simplificada. Normalment en quatre fases, perquè serveix de referent per explicar les altres coses. Es suposa que l'alumnat això s'ho mira. No és que hi hagi un especial interès per la història militar.

Pot portar a aquesta conclusió, un interès per la història militar i que s'acabi estudiant una guerra basada en fets militars?

Això és més en com està estructurat el tema en el programa oficial i com s'ha desenvolupat al llarg del temps en els llibres d'història. No en trobaràs cap que no posi el mapa amb les fases, normalment 4, encara que alguns en posen més o ho fan d'una

altra forma, això ja depèn de la font que triïs. Però normalment és això, l'explicació militar i després una explicació política i social. També s'insisteix molt en els aspectes internacionals de la guerra, demostrar com es transforma en un tema de rellevància, l'esdevenir historiogràfic espanyol en un tema de rellevància per la història europea. Són dos lectures que es donen al mateix temps i mateixa època però que són diferents. Una cosa correspon a una dinàmica purament ibèrica i l'altra respon a una dinàmica europea, però totes dues es troben.

Sempre hi ha una pregunta militar. Jo penso que la pregunta militar respon més a la forma com està estructurat en els manuals. Si no et saps les fases militars d'una guerra, no pots explicar la política durant la guerra. I, a part, no pots explicar altres aspectes de la guerra. Hi ha aspectes que comencen, en els darrers anys, a tenir molta importància. Per exemple, la situació a la reraguarda, el paper de la dona a la reraguarda, que s'ha revaloritzat... El problema amb la criminalitat de guerra retrospectiva, els bombardejos de població civil que comencen durant la Guerra Civil i que després s'estendran massivament a les tàctiques militars de la Segona Guerra Mundial... Així, se li dona importància al fet que Barcelona hagi estat bombardejada i que aviadors, bàsicament italians, l'hagin bombardejat. I que hi hagi fotos, es faci més intens en unes conjuntures determinades, a això se li dona importància. Posant una foto en un dels exàmens, com és la foto dels bombardejos, la idea és introduir aquests aspectes, que no són purament militars sinó que són més amplis.

Es van introduint a poc a poc però la sensibilitat hi és. I ha canviat. Fases militars, sí, però tu has de veure què s'explica i el què s'explicava. A ningú li estan demanant que expliqui molt bé les maniobres que fa l'exèrcit republicà o com divideix els cossos el general Mola, quines missions estratègiques hi ha entre Varela i Franco o coses així, explicar Brunete o coses que es feien d'una manera molt més acurada fa anys que ara.

Jo defenso que es busqui un equilibri, tot i que el perfil dels coordinadors pot incidir. Honestament, intentem fer-ho el més equilibrat possible. A vegades és més fàcil per un expert en Franquisme, buscar fonts del Franquisme que per un altre serien més difícils. Clar, també el professorat insistia molt, almenys en la zona on em toca treballar a mi, en que els exercicis no fossin coses molt rebuscades, o sigui, que fossin coses com les que apareixen als llibres.

L'elaboració de les PAU ve condicionada pel programa oficial, doncs?

Ve condicionat pel programa oficial i, jo et diria més, per com la gent explica i els recursos didàctics que fa servir. La idea és apropar-se el màxim possible a la feina dels professors. Fa molts anys podies pensar que el que s'estava fent era buscar una gran interpretació històrica, primària, coneixement purament historiogràfic sobre la Guerra Civil. El que es busca són uns coneixements bàsics i que s'apropin als que els professors expliquen. I que els professors reclamen això, a part.

Els professors reclamen això?

Jo penso que sí, que quan fem les reunions, els professors et diuen "no us passeu, no busqueu coses excepcionals" i intentem buscar, per exemple, que el tipus d'exercicis siguin molt semblants als que hi ha als manuals. Un any, per exemple, vam posar un bitllet emès per un ajuntament, el d' Altafulla, i va ser una indignació generalitzada. Si tu mires part dels manuals, no ho expliquen o ho diuen però no hi veuràs cap bitllet, cap cosa. Diuen com els ajuntaments, davant de la situació de contingència, sobretot a la zona republicana, es van veure forçats a fer una mena de repartiment, donant diners, fabricant diners per tal de que la gent pogués menjar. És exactament això el que passa. En el resultat de les proves, molts estudiants es van trobar amb una cosa que no coneixien i es van queixar. Llavors, els professors, a la reunió de l'any següent -cada any es fa una reunió- van dir "com us heu passat amb el bitllet d' Altafulla, hi havia gent que no ho sabia." Jo recordo com els hi deia "escolta, Altafulla, per que si te'n poso un de Pins del Vallès, ningú sabia què és", que era Sant Cugat però li van canviar el nom durant la guerra.

L'elaboració de les PAU és una barreja del que el professorat demana i del tipus de currículum oficial, són una sèrie d'elements conjunturals. Ens va condicionar molt durant molts anys el fet, una perversió de com estaven muntades les proves, de que en la fase obligatòria podies triar amb filosofia. I què passa? Als anys 90, filosofia era l'assignatura difícil, havies de tractar un munt d'autors, havies d'estudiar-los i connectar els uns amb els altres. La gent suspenia però a dojo. Cap al 2000 o 2001 van fer un canvi de mentalitat: així no pot seguir perquè no tenim estudiants. Van reduir a cinc autors el programa de filosofia i, d'aquests cinc autors, normalment Plató ha sortit sempre, tret d'un any. Per tant, a tothom li explicaven la metàfora de la cova i la teoria de les idees. Si t'aprenies això i amb una mica de sort queia Descartes, tenies l'examen

fet amb poc estudi. Aquí, en canvi, a història, que no has d'argumentar, mentre que a filosofia pots *empollar* molt però depèn de com ho posis et suspenen, a història si estudies i poses el mínim, el cinc ja el tens. No arribaràs al 8, al 7, no sabràs argumentar, però el 5 ja el tens. Hi ha molts estudiants que són molt capaços a l'hora d'estudiar però molt febles en l'argumentació, així que no ho fan. Aquests a vegades agafaven història, però la major part s'espantava, encara ara amb el programa reduït, de la quantitat de pàgines i coneixements que han d'estudiar.

En relació a la selectivitat d'aquest any, ara història passa a ser una assignatura d'examinació obligatòria en la fase comuna. Es preveuen canvis?

Pel que fa a la selectivitat d'aquest any, vam anar a les reunions i la gent ens deia que "sisplau no feu bestieses", "sisplau no busqueu coses rares, no poseu troballes estranyes, no demaneu interpretacions acadèmiques, no busqueu casos de personatges secundaris", "sisplau feu la cosa recordant que són alumnes de secundària que no llegeixen"... Hi ha una gran por, en el fons, en tots nosaltres, i parlo dels professors en general, a trobar-se a que ara, que has de portar als 27.000 alumnes, et trobis amb un daltabaix per que tinguis una part de l'alumnat que li costarà molt seguir o fer la lectura, fer l'esforç d'estudiar-se l'assignatura. Què t'estan demanant? Que facis la prova el més en línia amb les proves tradicionals possible. I es farà.

Com a docent. En quin centre ets professor?

En un centre a Sant Cugat que es diu Arnau Cadell. És un centre públic, mitjà. És el primer institut que hi va haver a Sant Cugat, en aquest sentit és un centre tradicional, en una zona que recull una part de població de classe mitjana i després una zona de població del centre de Sant Cugat més variada socialment. Aquí fa 13 anys que hi sóc professor. Abans havia estat a Terrassa.

La Guerra Civil és dins del temari de 4t d'ESO. Com l'expliques?

A 4t d'ESO més per damunt, per això. Quin problema tens? Hi ha una part dels estudiants, una part cada vegada més nombrosa, que si no fan a quart la part internacional, la part d'història de les Guerres Mundials, després no tornen a fer història. De cop passen a un segon de Batxillerat i no han sentit a parlar mai de la Primera Guerra Mundial, o de la Revolució Industrial. Aleshores, si fas la part general, la part hispànica queda més penjada.

Intentes relacionar-ho. Si estàs explicant la Revolució Industrial, expliques Catalunya i vas a una colònia industrial. Però el que no fas es que sigui el fil conductor. Jo almenys no, però hi ha gent que sí. Però tens un problema, si fas el fil conductor d'això: què deixes de fer? Has de triar. Hi ha uns temes sobre els quals és evident que [els estudiants] han d'estar informats, que han de saber. Si tu parles de les guerres Napoleòniques, ells han de saber que aquí va passar alguna cosa. Però no és igual el nivell d'explicació. I amb la Guerra Civil passa igual: quan estàs explicant les guerres mundials, expliques que aquí hi va haver un fet molt important, com és la Guerra Civil espanyola, perquè es creua un tema europeu amb un d'espanyol.

Abans d'arribar a 4t d'ESO, els alumnes solen tenir referències de la guerra?

Abans d'arribar a 4t d'ESO, res. Tot és nou. Seguint el programa, més o menys, a primer d'ESO fas prehistòria i història antiga; a segon d'ESO fas història medieval, la moderna ha passat a tercer i es combina amb geografia humana i econòmica.

Per tu la Guerra Civil és una part del temari molt important de conèixer?

Bé, algun any he intentat fer una mica més d'aquí, un any una mica més d'allà. Però penso que al final la gent ha de saber que quan estàs explicant història de segon de Batxillerat a un estudiant de ciències i li diguis la Segona Guerra Mundial, ha de saber sobre que estàs parlant o, almenys, li soni, sàpiga més o menys on situar-la.

Com expliques la Guerra Civil? El llibre és un suport important, però és l'únic?

Sóc partidari de fer l'explicació jo. Ara, per els estudiants penso que el llibre els va bé per estudiar, sempre necessiten una certa seguretat. Però mira, avui he estat [fent classe] aquest matí i hi havia alumnes que deien que no, que els hi agradaven els meus apunts. Però els hi deia: "mira el llibre per sobre, a veure si m'hauré deixat alguna cosa que surti allà!" Jo utilitzo el llibre de l'editorial Santillana.

A banda del llibre o apunts, utilitzes altres mètodes o recursos? Per exemple, els recursos audiovisuals?

També, en un tema com aquest hi ha molts recursos, hi ha moltes activitats. L'any passat, al juliol, vam fer un curs sobre cinema i franquisme. Els recursos que donaven sobre la Guerra Civil eren tots del fons del NO-DO, que estan dipositats a la Filmoteca de Madrid. És una cosa impressionant, hi pots entrar des de casa teva. Has d'anar en

compte, també. Has de triar, mirar, seleccionar. No pots carregar massa, no pots fer una explicació on perdin el fil conductor general.

Que hi hagi tant material audiovisual sobre la Guerra Civil (pel·lícules, documentals, llibres...) pot ser un perill?

Sí, i l'altre perill és que hi ha un cert presentisme. Quan tu expliques la Generalitat del 1937, has d'explicar què era la Generalitat del 1937, què pot fer i què no pot fer, d'on ha sortit. Potser en una explicació universitària senyalaries algunes coses que és molt difícil que a classe puguis fer. És una situació excepcional, hi ha un temps en la que és virtualment independent o que pot adoptar decisions i controlar el territori. Després hi ha un temps on arriba el govern i això s'acaba. Hi ha un temps on realment controla i un altre on ha de negociar amb forces de caràcter sindical i social, cosa que fa que es redueixi molt el seu poder. Aquestes dos situacions, i relacions, a vegades són molt difícils d'entendre.

Pel que fa al material, has de triar, has de valorar. Hi ha un tipus de material, que és molt bo, però que s'ha d'utilitzar dosificat. Segur que l'has vist: films de Patino sobre la memòria de la Guerra Civil, *Canciones para después de una guerra*. És un material que és boníssim però que a vegades és aclaparador, perquè [els estudiants] no tenen referents més enllà, és massa complicat. En canvi, jo recordo que no ho era quan ho miràvem als anys 70 o 80, era una cosa que "entrava" molt bé. O un material amb excessives entrevistes, això, no. Pots agafar-ne puntualment, si t'interessa l'explicació d'un determinat senyor, per exemple.

Amb tants continguts que hi ha, has de triar. I fixat que, d'una cosa que pots posar, hi ha una tendència a anar a la part més emocional. Hi ha molta gent que toca la part emocional, que està bé perquè és una forma d'engrescar l'alumnat quan no té referents molt directes. Però també has de saber conduir-ho molt bé. Jo, fer només coses emocionals ho veig difícil, perillós, perquè comences a fer coses que no... No ho sé, això de la Quinta del Biberó, diguéssim, acabes fent una interpretació massa esbiaixada.

Quin és el tema que més els hi costa d'entendre als teus alumnes, en relació a la Guerra Civil?

Jo penso que l'evolució política i social els hi costa molt perquè no tenen uns referents. Quan tu parles de l'anarquisme durant la Guerra Civil és molt difícil d'entendre ja que

actualment no existeix o no juga el mateix paper. La relació amb la CUP. Fixa't com Junts pel Sí va amb la CUP, com és possible això, en un moment de molta mobilització política? Bé, en alguns moments de molta mobilització política, també durant la Guerra Civil, gent que era de dretes o de centre esquerra havia de tractar amb gent que venia d'un moviment sindical duríssim. I gent que venia d'un moviment sindical duríssim, que no tenia cap intenció ni feia cap concessió al món cultural del catalanisme, diguéssim que, per una necessitat, marxaven junts. Això pot ser un símil, però més enllà, comprendre les dimensions reals o els problemes reals que tenia aquella gent és molt difícil.

A l'hora d'explicar la Guerra, et limites a aportar dades amb una certa objectivitat, a través dels llibres, diverses fonts, arxius... o també hi ha un punt més emocional, de caràcter més personal?

Nosaltres fem una qüestió d'exiliats. Els darrers anys la vam fer lligada amb el Memorial de Mauthausen. Mira, amb el grup de segon de Batxillerat aquest any hem estat a Auschwitz però l'any passat vam estar al sud de França i vam fer la Maternitat d'Elna i el camp de Rivesaltes. És un camp que no es va utilitzar de seguida per portar republicans si no que és, més aviat, per treure republicans de les platges. És un camp de molta durada. Ara l'han museïtzat. Vam anar allà, vam estar treballant, vam anar a Figueres, vam veure els camins de l'exili i els hi va cridar molt l'atenció. La guia de la Maternitat d'Elna ho va fer molt bé i van quedar molt sensibilitzats.

Quina és la reacció de l'alumne? Mostraven interès?

Quan fas aquesta mena de treball, durant uns anys el que fèiem era això: alternar la feina en relació als exiliats i la batalla de l'Ebre. Per aquesta última, anàvem a la Terra Alta i estudiàvem, treballàvem on va passar la batalla. Un any fèiem una cosa, l'any següent fèiem l'altra. Els hi sobta molt. Es tendeix a treballar la part efectiva, però té un problema això. Ara, els estudiants participen en un concurs que organitza l'Òmnium a Sant Cugat. És un concurs de redacció que es diu Pere Farré, per a alumnes des de primer d'ESO fins a Batxillerat. Alguns feien redaccions del tipus de *In Memoriam .La Quinta del Biberó*, que s'ha posat de moda fa uns anys. Clar, quan es llegeix, veus com fan una lectura massa contemporània. Un fa la lectura que fa perquè està en la seva realitat.

Et diria que sí que interessa, però es un interès que comença a prendre distància. No sé com dir-t'ho. Fa uns anys, quan entraves a classe, si et dic fa 20 anys ja ni t'explico... Fa 20 anys tenien l'avi que havia estat a la guerra. Jo vaig tenir fins i tot a fills de gent de la Guerra Civil, i portava soldats de la guerra a la classe. Recordo un anarquista de Terrassa que havia estat exiliat a l'Argentina i havia tornat. Un any va explicar que havia estat voluntari, havia falsejat l'edat i havia estat voluntari al front d'Aragó. I explicava que quan s'agafaven els franquistes i es torturaven, deia: "nosaltres no torturàvem, nosaltres trèiem la pistola i tret al clatell." Depenent de com relates això, pot ser molt impactant.

És veritat que molta gent que podia estar fent el Batxillerat de cop rebia una carta a casa i havia d'anar a la guerra, que era per soldats molt fets. A part, en unes condicions d'una duresa inèdita. Es pot entendre que els que han sobreviscut, molts d'ells tinguin un record dolentíssim i parlin poc de la guerra. Però també tens aquest senyor, per exemple, a qui li semblava molt bé anar a la guerra, fins i tot va anar-hi de voluntari, hi anava per uns ideals. Això els hi costa molt d'entendre, als alumnes. A vegades, o sempre, la teva realitat et condiciona per interpretar com es veia una determinada cosa en un determinat moment. A més, la "mili" els hi queda lluny, també. Els pares de molts estudiants no l'han fet. Els de la "mili" són els de la meva edat. No són alumnes que sàpiguen de que va tot això i quan se'n parla tenen una visió fosca, ja molt més distanciada que fa vint anys.

Però és un tema d'interès i un tema que està present. Fixa't si és present que la República són 6 anys, la Guerra Civil en són 3 i encara n'estem parlant. Fixa't el que ocupa en el programa. La Restauració són 50 anys, el Franquisme 40. Al Franquisme també se li fa molt de cas ara, estudiar el Franquisme ara és fonamental perquè la gent comença a oblidar-se'n. Però la Guerra Civil, hi ha debats i temes que no han estat tancats i que estan d'alguna manera presents: el problema català, el tema social... I tot i anar per sota, a vegades quan l'expliques pots connectar punts.

L'únic que et dic és que el tipus de consciència que es tenia de la Guerra Civil, que podia ser una consciència familiar més directa, ja no és tan present. Ara bé, també et dic una cosa: sempre recordo un treball de recerca de finals dels anys 90, no el vaig dirigir jo. Són dos alumnes que comencen a investigar sobre la repressió a la Guerra Civil però quan comencen a fer-lo, troben que els avis, que havien viscut la guerra, estaven en

bàndols contraris. I havien fet, segurament els dos, bestieses a bandes contràries. Els alumnes van acabar barallant-se, que és molt estrany, però va passar. Diguéssim que, aquest tipus de consciència, avui en dia diria que ja no hi és.

A Batxillerat canvia, ja que és una assignatura obligatòria? L'alumnat, a banda de que ja té el bagatge de la ESO, i de que a primer de batxillerat hi ha una optativa, és diferent? La Selectivitat també condiciona els continguts que se n'ensenyen?

Si mires el programa oficial, veuràs que hi ocupa un lloc. La República és un tema sencer, la Guerra Civil és un altre tema sencer. El professor se'n veu condicionat, però que això arribi a canviar, jo penso que està molt condicionat també pel present. Sí que hi ha un canvi perquè vulguis o no, han passat 80 anys i la gent que hi era, ara ja no hi és. I la memòria familiar també comença a ser una altra. Això és important. Però per poc o molt, el tema en molts aspectes continua.

Hi ha una mena de debat. Ara pensava, fa 10 anys van fer una exposició sobre la Guerra Civil a Sant Cugat, amb papers de gent d'allà, memòria de gent del poble que l'havia viscut perquè a Sant Cugat hi havia hagut un campament. I les noies del poble sortien amb els soldats, hi havia unes senyores que ho explicaven. Però també van matar a molta gent. Els mossens van aparèixer amb un tret al clatell, i això ho va fer gent de Cerdanyola; els de Sant Cugat van anar a matar uns de Rubí... Funcionava d'aquesta manera i aquesta mena de memòria acaba sent això. Avui en dia tot això es va perdent, es van perdent alguns moviments de població amb el creixement, les edats, es redueixen les memòries familiars... Tot això a les classes es veu reflectit.

Vols dir que acabarà desapareixent de les aules, la Guerra Civil?

Jo penso que no només és un tema de memòria, la Guerra Civil és un tema prou important en alguns aspectes. Hauran de canviar una sèrie de condicions que encara hi són per a que es converteixi en les Guerres Napoleòniques, que són estudiades i explicades, però als alumnes els hi queden molt lluny.

La Primera República o la Restauració es perden en la nit dels temps. O la Guerra de Cuba fins i tot. La Guerra Civil encara no, però ja no és aquella memòria viva de "el meu avi em va explicar, al meu tiet el van matar." Això et passava a les classes dels anys 80 o 90. Ara tinc un alumne que és net d'exiliats, catalans que han estat a França molt de temps i han tornat fa molt de temps.

Que la memòria històrica sigui un tema força popular als mitjans, això a les aules també si veu reflectit?

Queden molt sobtats quan es parla de fosses. Queden sobtats del debat, de per que es fa ara i no abans. No és un debat senzill però es tracta, hi ha interès. En un treball de recerca, uns nois va agafar les memòries d'un republicà, escrites durant la Transició però que no van ser publicades, i estaven a l'arxiu nacional. Doncs uns estudiants de segon de Batxillerat les han agafat i han fet un treball de recerca molt ben fet. I si que es van trobar que uns dels temes era el tema de la memòria. A vegades et trobes amb algun alumne que ha anat amb els pares a un acte d'enterrament general, d'algun cos recuperat de les fosses. Aquests fets també te'ls trobes a classe.

A classe ho comenten?

Sí. I a vegades demanes que ho expliquin a classe i els altres companys s'ho miren com dient "vigila", és un tema que no són les Guerres Napoleòniques i encara està viu.

Per tant, per els teus alumnes és un tema d'interès en general i s'hi involucren?

Sí, jo penso que encara sí.

Per acabar, doncs, molts alumnes, fins que no arriben a segon de Batxillerat no estudien bé la Guerra Civil?

Sí, et demanen per la Guerra Civil, et preguntes quan farem la Guerra Civil. No tots, ni molts, però si que encara n'hi ha que demanen quan es farà. Els hi dic que esperin, que quan expliqui els feixismes llavors veuran com en dic alguna cosa. És un tema d'interès. Per tant, algun coneixement hi ha. Molts, en un institut com el meu, són alumnes que han tingut germans grans que hi han passat i estan esperant els temes estrella. Temes com podria ser la Guerra Civil, però no és l'únic. El que et demanen sempre són guerres, com la Primera i la Segona Guerra Mundial, el problema de l'Holocaust, etc.

Amb tot, ja veus que sempre intentem portar gent que la viscuda, igual que amb el tema de l'Holocaust intentem buscar testimonis que siguin el més proper possible. És el recurs de que hi ha algú, hi ha la part més emocional i veus com la part emocional va entrant més amb les explicacions en comparació amb abans. Segurament per que ja estava feta, perquè d'alguna manera la memòria familiar estava més present abans que

ara i, per tant, pot ser que no fos tan important. La part emocional, el que fa és permetre una identificació per així poder entrar en aquests temes.

5. Entrevista a Josefina Boquet

Realitzada a Casal de Cervera, l'11 d'abril del 2018. Durada 01:10:00

Josefina Boquet és professora d'història de l'IES Antoni Torroja de Cervera, jubilada l'any 2016.

Com explicaves la Guerra Civil a 4t d'ESO?

Al temari de 4t d'ESO costa molt arribar-hi. A 4t d'ESO el que pots fer són pinzellades. A 4t d'ESO hi ha intercalada la història contemporània del món amb història d'Espanya i Catalunya. És a dir, és un temari extens, mal pensat. Si ja costa tenir un fil conductor, a sobre hi has de posar història d'Espanya, història del món i història de Catalunya. Jo em saltava algun tema del mig perquè m'interessava que, almenys els alumnes, ja que molts d'ells no veurien mai més història, que després se n'anirien a cicles formatius, veies que o explicaves alguna cosa a 4t d'ESO o si no, aquest alumnes no veurien res més d'història. Aleshores, sempre intentava, almenys durant el 3r trimestre, saltar temes més generals i centrar-me en història de Catalunya per fer la Guerra Civil. Que almenys els hi sonés la Guerra, la dictadura. Sempre tantejant el temari i sent conscient que d'aquests alumnes, n'hi hauria molts que si anaven a Batxillerat ja tindrien nocions, i que altres alumnes no ho veurien més.

Per tant, per tu la Guerra Civil era una part del temari molt important de conèixer?

Importantíssim. Era important i, a més a més, als alumnes els hi interessava molt. Jo crec que sí. Perquè, fent una crítica al sistema educatiu, quan venen de primària tots ja han sentit a parlar de la prehistòria, edat mitjana... I arribem a l'ESO i tornem a explicar prehistòria, edat mitjana. Aleshores, això se'ls hi fa molt repetitiu i, clar, a 4t d'ESO ja són més grans i de la guerra han sentit alguna cosa. Jo crec que sí, els hi interessa sempre i quan, causes i conseqüències. Vull dir, batalles i batalletes. Jo crec que ha de ser una història d'Espanya per tal de que entenguin que és el que va passar en aquest país després de la guerra i que és el que va portar a la guerra. Estava molt preocupada que, si no sabien batalles, es pot buscar al Google i t'ho explica tot, que entenguessin les dinàmiques de la història. Si les entens, et serviran per moltes coses.

L'alumne era receptiu, era un tema que li interessava?

A veure, en una classe hi ha una gran diversitat d'alumnes. Però, a part d'aquesta diversitat, jo crec que sí. Però també havies de mirar com ho explicaves. Havies d'utilitzar recursos... Així, al cent per cent receptius no, perquè hi ha alumnes que els hi és igual el que expliquis, però la gent que més o menys veies que agafaven el fil, crec que els hi agradava arribar al tema ja que és un tema que n'han sentit a parlar molt però no sabien per on anava.

A Batxillerat canvia, ja que és una assignatura obligatòria? L'alumnat, a banda de que ja té el bagatge de la ESO, i de que a primer de batxillerat hi ha una optativa, és diferent?

No per que estiguin a batxillerat vol dir que estiguin més receptius. Clar, la gent és a batxillerat però hi ha interessos molt diversos. Gent del científic que només vol passar l'examen. També pot haver-hi gent del científic que els hi interessi la història. Veies que eren receptius però un percentatge era receptius per l'examen i la selectivitat. Malgrat que a selectivitat podies triar entre història i filosofia, es veia molt clar qui tenia clar qui faria que. Ara, en general sí que eren més receptius perquè hi ha hagut una tria. Els que seguien el fil, molt bé, la meva experiència a batxillerat era de les classes que més gaudia, malgrat que tots veiem la cara que feien alguns alumnes: que si és un rollo, pesada... Però bé, passats els anys si parles amb algú veus que alguna cosa els hi ha quedat i que, pel seu costat, han anat fent coses. Però en definitiva, tot depèn de com ho expliquis. Si expliques una història d'Espanya memorística, ja els has perdut. Bé, per aquells que volen nota no, perquè aquests saben que memoritzant allò en tenen prou. Però llavors depèn de quin tipus d'examen poses tu, si és de continguts memorístics o un comentari de text...

Com explicaves la Guerra Civil? El llibre és un suport important, però és l'únic?

El llibre és un suport important perquè si tens un bon llibre, si entenes com estava estructurat, et fixaves amb els apartats, pràcticament l'esquema mental de la guerra ja el tenies. Però què fa l'alumne? Obra la unitat, llegeix la primera pregunta, memoritza allò. No sé si recordeu que jo a classe us feia obrir el llibre i us feia fer un esquema amb els enunciats del llibre. Per exemple: punt 4, causes de la guerra; 4.1. causes socials, 4.2. causes polítiques... Si tu obres la unitat i tens una idea mínima del que vas a estudiar, després aquest fil conductor és molt més fàcil. És a dir, que no es vegi com una cosa de diferents apartats si no d'anar-ho relacionant tot. Això crec que és el més important.

Però què pot passar? Tu penses que faràs la classe d'una manera, que moltes vegades un sistema que anat bé un any, aquell sistema no va bé l'altre.

El llibre és un bon suport, especialment per els alumnes d'ESO, tal i com està enfocada és una manera de fer-ho més entenedor a l'alumne, i de que cada un d'ells és diferent. Amb l'ESO s'abandona tot el sistema d'apunts, no com a BUP. Però clar, quan aquests alumnes arriben a la universitat, els apunts es prenen per ordinador, però no tenen dominat aquest aspecte. Agafar apunts no és agafar-ho tot.

A mi, el que m'agradava més, quan començàvem amb la Guerra Civil sobretot, que tinguessin clar d'allà on veníem, tenir clara la República i tot el que va significar, i fer una síntesis que en el llibre que teníeu estava molt bé. La introducció del tema eren unes 20 o 30 línies d'una síntesis de la guerra. Sempre us deia "avui llegirem això, però segurament avui no ho entendreu. El meu objectiu és que, quan us hagi explicat el tema, aquest text l'heu d'entendre perfectament. Si d'aquí tres setmanes, que us he estat explicant la guerra, no enteneu aquest text, voldrà dir que jo no us la he explicat bé o que vosaltres no heu agafat el fil." Era per entendre que hi ha un text inicial però que un cop acabat d'explicar el tema, aquest text s'ha d'entendre perquè era un text de raonament, no un text d'una narració. Al cap i a la fi és el que interessa. A tu t'han explicat la Guerra Civil, no ha de ser que et sàpigues de memòria les etapes militars, que això és lo que se t'oblidarà més ràpid. Sinó, el que interessa, és que sàpigues entendre el que va significar la guerra en el context en el qual va tenir lloc i les conseqüències posteriors.

Sobre el llibre, dius que era un bon llibre. Quin era? El triaves tu mateixa, l'institut?

Sí. Era Vicens Vives. El triava jo. Era el que més m'agradava per l'alumnat. Jo sempre havia fet servir Vicens Vives però un any vaig canviar a Santillana. Era un molt bon llibre per continguts. Per mi, el llibre de segon de Batxillerat de Santillana a classe em va fallar. Era un llibre que em va engrescar molt però em va fallar. Tenia molts continguts i els alumnes no estaven preparats per tant continguts. Hi havia temes que eren, de la manera com estaven explicats i tractats amb profunditat, per mi eren temes de facultat. Hi havia algun tema que pensava "estic segura que a la universitat, a primer de carrera, això no ho expliquen amb aquesta profunditat". I és un llibre que guardo perquè, per mi, és boníssim. Però, així com el de Vicens Vives, tenia els esquemes,

Santillana... jo ja sabia història, ja sabia de que anava tot. Quan us el vaig posar a les mans, us perdíeu, encara que a vegades (utilitzant ja Vicens Vives) a classe portava textos de Santillana, el tenia com un llibre de referència per treure textos per a vosaltres. Però el llibre, a les vostres mans, no em va donar resultat.

A banda del llibre o apunts, utilitzaves altres mètodes o recursos? Usos dels recursos audiovisuals?

Aquesta és la gran sort que tenim. Ara podem introduir a la història tots aquests recursos, això és important. A més a més, tots vosaltres veniu del món de les imatges i de les noves tecnologies. És a dir, és impensable fer una classe i no obrir l'ordinador i no projectar imatges, o de demanar-vos que ho consulteu a casa. Jo ho vaig agafar tard, m'hi vaig haver d'enganxar perquè si no, veies que el contingut no entrava.

Jo tenia clar que quan obriria un ordinador a classe seria perquè ho dominaria, malgrat després vaig aprendre a relativitzar-ho. Si jo no ho domino i no ho ser fer, segurament l'alumne que tindrà al davant em podrà ajudar. En principi, tenia pànic a les noves tecnologies, els alumnes et portaven molta avantatja. Però sóc realista i les coses venen per quedar-s'hi. Girar-me d'esquena i dir que no... el futur dels alumnes passa per aquí i nosaltres com a docents hem de fer el possible per adaptar-nos-hi. Que ho farem més bé o més malament, però ho hem de fer. El que no podem fer a l'any 2010, 2012.. és encara anar amb els apunts. Les noves tecnologies, ajuden moltíssim. Però no hem d'anar ara a l'altre costat. És a dir, tecnologies com a complement d'explicació. El que no hem de fet són tres classes amb vídeos de la guerra civil. Per que hi ha el perill de suplir la paraula per la imatge. Clar que en l'imatge hi ha paraula, però s'ha de saber intercalar. Tu pots començar la classe amb un text, després unes imatges que el complementin i després, al final, fer una explicació i lligar-ho tot. El que no es pot fer és arribar a classe i posar un vídeo de la guerra, i la guerra queda explicada. Ara, aquest pot ser el perill que hi ha. Tot ho fem per vídeo, per imatges, que n'hi ha moltes i s'ha de saber seleccionar.

Que hi hagi tant material audiovisual sobre la Guerra Civil (pel·lícules, documentals, llibres...) pot ser un perill?

Sí que pot ser. El que hem de tenir en compte és que hi ha alumnes que, quan els hi parles de la Guerra Civil, és com si els hi parlessis de la prehistòria. Vull dir, per nosaltres, la guerra és de fa relativament poc. Però per ells, per la gent jove, si els hi

preguntes quan va ser... La gran majoria,estic segura que quan passen alguna imatges sobre la guerra fa *zapping* i no es queden a mirar un reportatge, a no ser que interressi el tema. Jo no crec que s'hagi banalitzat, però la guerra queda molt lluny per molta gent. Ara les coses passen tan ràpid... I és una llàstima perquè potser ens n' hauríem d'enrecordar. No per la part negativa, sinó per saber analitzar molts fets de la història. Però jo crec que queda molt lluny. I no només a vosaltres, si no a gent de la meva generació, gent que va viure la postguerra, ja els hi queda lluny.

Un altre problema que hi ha, almenys ho noto jo, és que se n'ha parlat tant de la Guerra Civil que la gent també n'està avorrida. Se n'ha parlat tant, i potser no de la manera com se n'hauria d'haver parlat, que la gent quan sent Guerra Civil diu "bé, ja està, deixem la guerra en pau, ja ha passat aquesta guerra..." La gent, potser ja la té avorrida perquè tots els reportatges que fan a la televisió són de batalles i això potser ja no interessa. La gent demanaria més reflexió i anàlisis, encara que aquest anàlisis és als llibres i aquí no hi arriba tothom, llegeix qui llegeix.

A banda de llibres i imatges, també hi ha els espais de memòria. Era important anar amb els alumnes a aquests espais de memòria? Fèieu sortides?

Jo sempre havia anat al Museu d'Història de Catalunya, aquí sí, sempre hi anàvem. El motiu pel qual no anàvem a espais de memòria (com als llocs de la Batalla de l'Ebre, o al MUME de la Jonquera) era: no es pot fer tot. Per una persona que hi viu a prop, és anar i tornar. Però nosaltres que estem a Cervera, anar a al Delta o a la Jonquera, ens queda molt lluny. Si que vam aprofitar anys que portaven exposicions de fotografia de tots els búnquers que es van fer, búnquers que ara s'han convertit en llocs de memòria històrica però en aquell moment encara no. Aquesta exposició va venir aquí Cervera i vam aprofitar per anar-la a visitar i el guia ens va explicar tots els búnquers. Però, anar-hi, no. Considero molt interessant i important anar-hi, però també s'ha de preparar molt bé l'alumnat. Necessites una classe o dos de sensibilització del que vas a fer, perquè si tu vas allà i no has fet aquesta sensibilització, l'alumne s'ho pren com una excursió. I no és qüestió d'anar d'excursió, l'alumne s'ha de sensibilitzar. Això significa dos classes més, i quan tornes una classe o dos més per analitzar tot el que s'ha vist. Són alumnes d'ESO i Batxillerat, quan ets alumne universitari les coses les veus i valors d'una altra manera. Ara, considero molt interessant anar-hi i tothom que tingui oportunitat i accés a realitzar-ho, que ho faci.

A l'hora d'explicar la Guerra, et limites a aportar dades amb una certa objectivitat, a través dels llibres, diverses fonts, arxius... o també hi ha una certa involucració, de caràcter més personal? Com intentaves apel·lar a la sensibilització de l'alumne?

Per mi els números en història m'han interessat per explicar certs temes, taules estadístiques... Però dir, hi van haver tants morts i tants ferits... val més una imatge que els números. Evidentment, has de fer referència a ells. Però també hi veig un altre problema. Vosaltres esteu acostumats a veure imatges de violència, imatges de bombardejos, de tot... Si aquestes imatges les haguéssim passat a alumnes de Batxillerat, aquestes imatges haurien sigut molt impactants, perquè en aquella època tot això es desconeixia. Però ara, vosaltres heu vist tantes imatges de terror, horror, afusellaments, que hi ha el perill de que si les veieu, ja està.

Jo havia agafat com a recurs la poesia, poesia de l'exili. La paraula explicant la tragèdia per part dels poetes que havien anat a l'exili. Era al que menys estàveu acostumats. Imatges, jo en passava, però podia passar això, que aquelles imatges... Tots heus vist imatges de l'Holocaust que quan en veieu una altra pot passar que inclús dineu o sopeu davant d'aquestes imatges, tranquil·lament. Vull dir, que segons com, aquestes imatges ja no ens interpel·len, constantment en rebem, tantes imatges de la Guerra Civil que quan les passàvem a classe... Jo en posava, perquè evidentment hi ha un alumnat que no ha vist imatges de la guerra per que quan obra la televisió mira una altra cosa. N'havies de posar, però no abusar-ne mai. La poesia, la paraula, text, fent referència a l'exili, sí. I funcionava.

Quina era la reacció de l'alumne? Mostraven interès?

La reacció no era molt efusiva, en aquell moment. Potser no ho era perquè davant de la classe potser no quedava bé. Hi havia alguna vegada que sí. Però ells, manifestar-la no. Però des de davant la classe, jo veia les cares. Ara, els alumnes costa que parlin a classe, però tu veus les cares, tu veus a qui allò li ha impactat, o qui allò no li ha impactat. Les cares són expressives. A vegades algú et deia "m'ha agradat molt aquest text", en un altre tema un alumne va acabar plorant, era tot el tema de l'Holocaust i em va dir "Josefina, si demà has de tornar a passar imatges d'aquestes avisa'm que no vindré". Però això la gent t'ho diu per darrera, mai es manifesta. Jo no sé si a la universitat això canvia, però la gent no es manifesta. Almenys amb mi. Segurament hi ha altres

professors que et diran, perquè la relació professor alumne és molt important, potser hi ha professors que tenen més empatia i això veritablement ho aconseguen. Jo, a nivell personal t'he de dir que no ho vaig aconseguir. Alguns casos concrets sí, però tant de bo la gent hagués manifestat més les seves emocions, el que pensava d'un determinat tema o altre.

Sobre les programacions i currículums, condiciona l'ensenyament?

Burocratització de l'educació. És molt important que el professor quan entri a l'aula, s'hi senti lliure, de fer dins de l'aula el que cregui en aquell moment. Si jo arribo de casa pensant que faré això però arribo a l'aula i veig que els alumnes, en aquell moment, no volen allò, pel motiu que sigui volen una altra cosa, evidentment dins del temari, jo canviaré el procediment, l'objectiu i explicaré el contingut. No ens hem de sentir encotillats per una programació. Aleshores, inspecció només tenia al cap programacions d'aquest tipus. Jo les vaig fer, clar. Però jo els hi deia "veniu a classe, jo vull que deixem els papers i veniu a classe"és allà on es demostra el que sé i que sé fer, i després pregunteu als alumnes. Però quin valor té que jo ho escrigui en un paper i no sàpigues què és el que faig a classe? Jo puc tenir una programació molt ben feta, però potser quan vaig a classe no em sé explicar, tinc greus problemes d'empatia amb els alumnes i és per aquí per on m'has de valorar, no per que tingui una programació estupenda. Evidentment, jo he de fer el temari, però és a dins de l'aula. A vegades pensaves que un text, l'estàs explicant i et penses que entrarà a la primera, que en 10 minuts el tens fet, doncs resulta que aquest text et porta tota la classe perquè amb la cara que et posaven te n'adonaves que no entenien res. Primera, gran handicap que tenia, almenys jo, era el vocabulari, els hi portem textos que creiem que corresponen a l'edat i després començaves a preguntar el significat de paraules i d'aquell text hi ha 10 paraules que no sabien. Per tant, s'ha de fer un treball lingüístic. Vull dir, tot és molt complicat. A vegades portes una classe preparada i es desmunta tot. Per tant, les programacions queden molt maques però la realitat de l'aula és una altra.

La Selectivitat també condiciona els continguts que se n'ensenyen?

Clar. A veure, és molt diferent fer classe a ESO que a Batxillerat. Jo a ESO anava al meu aire, si veia que hi havia un tema que els hi apassionava, jo allà m'hi estava més dies a canvi de sacrificar alguna altra cosa. A Batxillerat això no ho pots fer. Perquè a Batxillerat tens una Selectivitat i la teva obligació és que els alumnes hi arribin amb tot

el temari sabut. Llavors si que has d'anar més a per feina. Malgrat que et pots permetre fer textos, posar imatges... però no et pots permetre de dir mira, com que això els hi apassiona, m'hi estaré més temps. Parlant de la Guerra Civil, per exemple, si tu mires com està enfocada als llibres de text, hi ha les causes, internacionalització del conflicte i després conseqüències, i després encara hi havia les fases militars de la guerra. Aquesta pregunta us deia que us l'havíeu de memoritzar perquè és una pregunta que surt a Selectivitat. Enlloc de preguntar internacionalització del conflicte, etc. era comú que cada dos o tres anys sortís les fases militars de la Guerra Civil, que és una pregunta totalment memorística. De que servia? Que en tota guerra hi ha unes etapes i unes batalles, molt bé, però sisplau no ho posis a selectivitat. Pregunta coses de més... que vegis la maduresa de l'alumne. Perquè que et sàpiguen les etapes militars de la guerra no vol dir que hagin entès el tema o que ho hagin madurat. S'ho han memoritzat perquè, a més, jo us ho deia "això us ho memoritzeu". Clar, la Selectivitat et condiciona, a mi em condicionava molt. I em posava molt nerviosa saber que avaluava als alumnes però també avaluava al professor. Hi ha professors que diuen que no, que passen i s'ho tiren a l'esquena. Però no és gaire agradable que protis 20 alumnes a Selectivitat i en suspenguin 10. El més important és que en portis 20 i que tots, tot i saber que en portes amb diferents nivells, tots sàpiguen respondre mínimament.

A Batxillerat que més passa, que és el que queda fluix? El temari de la Transició. Així com abans (temps de BUP i COU) mai ningú arribava a la guerra, ara els últims dies del curs tots els professors corren amb tota l'etapa del partit socialista, recuperació de l'autonomia...

Jo el que sí que trobo és que està mal plantejada la història en tot l'ensenyament. Crec que a l'alumne se l'hi repeteixen molt els continguts, i a l'alumne li has de donar els continguts quan està preparat per rebre'ls. És a dir, si un alumne no et sap llegir, si no entén el que llegeix, de que li serveix tenir un gran llibre d'història? Jo crec que les coses s'ha d'introduir d'una altra manera. Si agafes llibres d'història des de primària fins a Batxillerat, i mires el temari, hi ha temes que cada any surten. Si surten cada any, aquell alumne ja ho sap! no cal que li tornis a explicar. Comença amb un altre tema que potser el motivarà més.

Dins de la meva experiència, que a mi em deixin fer a dins de la classe, em deixin gaudir i em deixin explicar els continguts, i que després, tota aquesta paperassa s'hauria

de simplificar moltíssim. Tot això crema al professorat, perquè t'has de dedicar més a la burocràcia que a les classes.

Llibertat, sí; que s'ha de fer una programació, sí; però si a tu una cosa et funciona, ja està. Que no et demanin al cap d'un any de tornar-ho a canviar tot. Clar que hi ha tots els pedagogs i psicòlegs que treballen aquest tema, perquè hi ha un altre tema que el trobo molt complicat i un gran repte, és el tema de la diversitat a l'aula. Per mi és un gran repte i dificultat. Estic en contra de separar, tots junts a la mateixa aula, però això pel professors és un gran repte: com ho gestiono tot això? Això ara és el més complicat.

Hi ha algun altre recurs que utilitzessis per explicar la Guerra?

Jo ara sempre penso que si ho hagués d'explicar ara, si que ho entendrien a la primera. Ara tenim el govern de la Generalitat anul·lat i els CDRs al carrer. Entre cometes, els CDR volen revolució i el Govern vol constituir un govern i anar cap a la legalitat. Això, va passar a la Guerra Civil: hi havia el govern de Companys i la CNT al carrer, per tant, hi havia dualitats de poders. Fer-vos entendre a vosaltres el que era la dualitat de poders era el més difícil que tenia jo en aquell moment, us costava moltíssim d'entendre. I clar, en aquella època uns volien acabar la guerra i després ja farem la revolució. En canvi, els altres volien revolució, que és el que veus ara però en un altre terme.

Sempre has intentat vincular el passat amb el present?

En aquella època, quan era professora, no ho podria fer. Però en altres temes, si m'era possible sí que ho feia, a contemporània. I ara ho penso com de fàcil em seria explicar la dualitat de poders, amb el context històric que tenim ara. Per mi, el que costava més que entenguéssiu era la dualitat de poders i que hi havia dues Espanyes. Clar, generalment que passa: comença la guerra, en una Espanya avancen els insurrectes, en l'altra encara hi ha la República, que el govern de la República continuava legislant, continuava fent. Costava perquè teníeu la idea de que quan esclata una guerra, tot el país està en guerra. I no, quan esclata una guerra, la guerra és allà on hi ha la guerra, però queda una part del país on encara no hi ha arribat. Llavors al llibre, la zona insurrecta, la zona republicana i "però, com? que no estem en guerra?" Aquestes eren els temes que, a la Guerra Civil, costaven més d'entendre. Perquè, de guerres, no n'havíeu estudiat gaires. És a dir, com a molt a 4t d'ESO jo havia explicat la Primera i Segona Guerra Mundial, però com que era un nivell de 4t d'ESO, "esclata la Segona Guerra Mundial, hi han dos bàndols" i es

passava aviat. Estudiar en profunditat una guerra, el primer cop que ho feu és quan feu Batxillerat. Explicar bé, en profunditat, dedicar-hi temps. Clar, els que havien fet Contemporània a primer de Batxillerat, aquells eren diferents, anaven amb avantatge. Però vosaltres, en general, hi havia coses que us costaven, i la dualitat de poders, aquí m'hi estava tot un dia i, tot i així, encara si ho preguntava... Aquesta era la meva típica pregunta a l'examen, la dualitat de poders. Preguntat d'una manera o d'una altra, però a mi era el que m'interessava que haguéssiu entès. I això em costava moltíssim i ara penso que si ara fes classe, salvant les distàncies, salvant la situació i salvant-ho tot, s'entén perfectament el que està passant ara. També tenim, entre cometes, un intent de dualitat de poders. Segons el context que hi ha en general, si tu has d'explicar un tema, segons quin context hi ha, t'ho pot facilitar. Quan va caure el mur de Berlín, per exemple, pels que explicàvem història, va ser la mar de fàcil i la Guerra Freda, clar, va sortir molta informació, molta cosa a la tele i ens va anar molt bé.

Sobre ser professor en un institut petit.

Tu feies un seguiment de l'alumne, perquè tu aquest alumne l'havies tingut. Si recordes, a quart d'ESO jo ja us vaig introduir, perquè així no m'ho calia introduir al Batxillerat, allò de font primària i secundària, context històric. Sempre us posava un text, i la pregunta era: Presentació, idea general i context històric, que m'havíeu de resoldre en deu línies. Però això us ho vaig introduir a quart d'ESO, que sempre és el mateix. Però això que em va permetre, que quan us vaig trobar a segon de Batxillerat, tots ja sabíeu de que anava. Això, a mi, ja no em calia explicar-ho. Però a segon de Batxillerat ho havíeu de fer més bé. Si tu saps que aquests alumnes els continuaràs tenint, tu pots fer un treball més de continuïtat.

Quan explicaves la Guerra Civil, hi havia algun tema, aspecte on donessis la teva opinió?

Sí. Ho podia fer. Jo, per exemple, tenia molta mania amb el vocabulari de la Guerra Civil. Era una mania que tenia. Res de Nationals. Tots dos bàndols defensaven un model de nació. Hi havia uns sublevats i uns que respectaven la legalitat republicana. Ara d'això igual en dirien adoctrinament, perquè respectar la legalitat republicana... I ben clares les coses i jo deia "penso això, penso allò." Com en tots els temes. Costa molt de dir: d'aquí a aquí sóc professora, i d'aquí a aquí una altra persona. Això és igual que quan et donen un poema. Si a tu et donen un poema, tu el llegiràs i entendràs a la teva

manera. Potser l'entens d'una manera totalment diferent a l'autor. És molt difícil separar, en assignatures de pensament. Això si, has d'avisar als alumnes: que jo opinió això, que tal persona opina allò... Has de ser coherent, no has de dir que tothom opina el mateix. Has de donar tot el ventall, si el dones, quin problema hi ha que tu donis la teva opinió? Fins ara ho podíem fer, ara d'això en diuen adoctrinament. És el perill d'ara.

Has de tenir molt clar que tu has d'explicar la veritat. La veritat. També has de tenir molt clar que la veritat no és absoluta. I això ho has de transmetre als alumnes. La veritat no és absoluta i, aleshores, tu has de mirar i contrastar a què diuen els altres. Jo havia fet algun exercici a classe de dir una mentida a classe, a segon de Batxillerat. I dir-la grossa. Per exemple, coses molt evidents. Em sortia espontani. Per exemple, quan esclata la guerra, canviar noms, personatges. I s'ho creien. Quan jo d'aquest personatge ja n'havia parlat abans. I quan acaba la classe els hi preguntava "no heu notat res estrany avui?", doncs us he dit tres mentides i no heu dit res. I llavors "ah si!", però "ah si" què? Calieu i marxeu? I els hi deia per que se n'adonessin precisament d'això. De que no ens hem de creure tot el que ens diuen, encara

6. Entrevista a Albert Charles Freixes

Entrevista realitzada a Cervera el dia 17 de maig del 2018. Durada: 00:05:20

L'Albert Charles va ser estudiant de 4t d'ESO a l'IES Antoni Torroja de Cervera durant el curs 2017-2018.

Em podries dir quan té lloc la Guerra Civil?

Va començar el 1936 fins el 1939.

Sabries dir-me el nom de dues figures importants de la Guerra?

Franco i Mola, el general Mola.

Sabries dir-me el nom de dues batalles?

La del riu Ebre i els bombardejos de Guernica.

Has estudiat la Guerra Civil a classe?

Encara no.

Ho faràs aquests curs? Saps quan?

Sí, d'aquí dues o tres setmanes. Però crec que no la estudiarem de forma gaire extensa.

No has estudiat la Guerra Civil però en saps coses, d'on has tret aquest coneixement?

Bé, cultura general. De pel·lícules o documentals que he mirat per la televisió. I també he vist *memes*, com bromes que hi ha a Internet. Per exemple, una pilota amb banderes de països, doncs una pilota amb la bandera del bàndol franquista i una altra amb el bàndol republicà. Ho he vist pel Facebook o Instagram.

Aquestes fonts de coneixement, les vas a buscar per que la Guerra és un tema que t'interessa?

No, m'apareixen (*memes*) per exemple al Facebook i ho miro perquè em sembla divertit i interessant. Amb les pel·lícules és el mateix, les miro si en trobo una que fan per la tele.

És un tema que t'interessa en general? Per què?

Sí. Perquè m'interessa tota la història en general, perquè és interessant saber tot el que ha passat abans. I per cultura, per saber tot el que ha passat.

Has anat mai a algun espai de memòria? Algun refugi, museu d'història?

Sí, he anat al Mercat del Born i, per exemple aquí Cervera, a la fossa on enterraven a la gent durant la guerra.

Amb qui hi has anat?

Amb l'escola i institut. Amb la família he anat a la fossa, amb la meva mare. Era el dia de Tots Sants i estàvem donant una volta pel cementiri i ho vam visitar, ella m'ho va ensenyar.

Quina impressió et va causar, tant la fossa comuna com el Born?

Bé, no ho sé. No m'ha causat cap impressió en especial.

Has conegut algú que hagi viscut la Guerra Civil?

No. Bé, cara a cara no, no he parlat mai amb ningú que l'hagi viscut.

Has conegut algú que, encara que no l'hagi viscut, te n'hagi explicat coses?

No ho recordo ara... Potser la meva àvia. Bé, sí, el meu pare sí, perquè el meu besavi, de part de pare, era guerriller del bàndol republicà i va estar a la presó.

T'interessaven totes aquestes coses que t'explicava la teva família? Els hi preguntaves o t'ho explicaven ells?

Sí, m'interessava. Clar, m'ho explicaven ells per així conèixer-ho, com una cosa curiosa. Jo no he preguntat sobre aquest tema a casa. No ho preguntava, ni ho pregunto, perquè no em semblava que sigui una cosa agradable de recordar.

Amb tot, creus que és un tema interessant i important de conèixer i estudiar?

Sí, és important perquè, bàsicament, conèixer el passat és importat i per cultura general.

7. Entrevista a a Cèlia Segura.

Realitzada a Cervera el dia 6 de juny del 2018 Durada: 00:07:50.

Cèlia Segura va ser estudiant de 2n del Batxillerat científic a l' IES La Segarra de Cervera durant el curs 2017-2018.

Em podries dir quan té lloc la Guerra Civil?

Del 1936 al 1939.

Sabries dir-me el nom de dues figures importants de la Guerra?

Franco, la primera de totes. I la segona, seria el General Mola o algun general d'aquests.

Sabries dir-me el nom de dues batalles?

La Batalla de l'Ebre i... ostres, ara no en recordo cap altra més.

Has estudiat la Guerra Civil a classe? Quan?

Sí. A finals del segon trimestre de segon de Batxillerat i a de quart d'ESO també la vam fer. Però aquí va ser de manera més breu, perquè també es fan les Guerres Mundials. La Guerra Civil es va fer en un tema més general que tractava el Franquisme i tot. Ara, a Batxillerat era un tema separat.

Abans d'haver estudiat la Guerra Civil a classe, tu ja en sabies coses, de la guerra?

Sí. Bé, me n'havien explicat coses, a casa o havia anat a llocs. Per exemple, a França em van ensenyar espais, o Guernica al País Basc. Però a casa sempre me n'havien parlat, sempre han parlat d'història i com que viatgem, ho podem relacionar.

T'interessa la història en general i la Guerra Civil, com a tema en concret? Per què?

A veure, a mi m'interessa però tampoc és una de les coses que més m'agradin. M'interessa sobretot viatjant, per conèixer la història del lloc però, jo a classe, història no és la meva assignatura preferida.

Has anat mai a algun espai de memòria? Algun refugi, museu d'història?

Sí, he anat al País Basc, on em van ensenyar Guernica i em van parlar de tot el bombardeig; he estat a Galícia de petita, encara que ara no recordo molt bé que vam visitar. Inclús aquí Cervera he assistit a una commemoració del bombardeig que van fer aquí durant la Guerra. Vam anar amb l'escola a veure on havien bombardejat. Coses així petites.

També amb l'institut aquest any hem anat al Museu d'Història de Catalunya, que té una part dedicada a la Guerra Civil.

Amb qui hi has anat?

Amb la família, també amb l'escola i l' institut.

Quina impressió et va causar veure aquest espais? Et va impactar?

És molt més impactant que quan t'ho expliquen a classe o a casa. Per exemple, recordo a França visitar Normandia i, tot i que és de la Segona Guerra Mundial, et pots arribar a imaginar una mica com va ser. En canvi, t'ho expliquen a l'escola i per molt que t'ensenyin fotos, no és el mateix. O anant a cementiris, on hi ha molts memorials pels morts de la Guerra Civil. Clar, penses: "tota aquesta gent va morir? Va morir lluitant?". És impactant quan ho veus, causa impressió.

Has conegut algú que hagi viscut la Guerra Civil?

No.

Has conegut algú que, encara que no l'hagi viscut, te n'hagi explicat coses? Què t'explicaven?

Sí, els meus avis. La meua àvia, per exemple, va perdre el seu pare a la guerra i ella sempre m'ho deixa, que no coneixia el seu pare. Ella va nèixer just després, a la postguerra.

T'interessaven totes aquestes coses que t'explicava la teua àvia?

Sí. Clar, la meua àvia m'explicava sobretot del Franquisme, perquè la Guerra Civil tampoc la viscut. Però, sí, ho trobava molt interessant. Penso: "tot això abans era així?", com les cartilles de racionament, i que ella vivia en un poblet i havien de viure dels

animals de la granja i poca cosa més. Sobretot la manera com vivien, perquè la guerra no la va viure en sí, de fet cap dels meus avis.

Però és això, la guerra no ha tocat molt directament a la meva família. La meva àvia va perdre el seu pare, però tampoc hi han hagut discussions de "rojos" i "no rojos".

Tot això ho preguntaves o t'ho explicava la teva àvia perquè volia?

Bé, a quart d'ESO vam haver de fer un treball sobre el Franquisme i vaig haver de fer una entrevista a la meva àvia sobre el tema. Llavors m'ho va explicar tot. Però inclús, en alguna conversa, si surt el tema també m'ho explica o li pregunto.

Has vist pel·lícules, documentals o llegit llibres sobre la Guerra?

De la Guerra Civil no he vist moltes coses, però de la Segona Guerra Mundial sí que n'he vist més, em resulta molt més interessant, com la "Vida és Bella" o altres gran pel·lícules. Segur que també n'he vist alguna de la Guerra Civil, però ara no em ve cap nom al cap.

Amb tot, creus que és un tema interessant i important de conèixer i estudiar?

Sí, és important saber d'on venim per saber cap a on volem anar. Ara que està passant tot el del Procés, si tu no saps el que ha viscut Catalunya en el passat, ara no podries entendre perquè alguns catalans volen això o es senten així. A més, la Guerra Civil és un fet molt important, és el resultat d'una gran crisi que es portava arrossegant des de feia molts i molts anys. Clar, és important saber que va passar per entendre on som ara i quins personatges hi han hagut que han fet que la nostra política, la nostra vida social sigui d'aquesta forma. En definitiva, és molt important conèixer-ho per saber on som ara.

8. Entrevista a Llorenç Santamaria

Entrevista realitzada a Cervera el dia 21 de maig del 2018. Durada: 00:06:10

Llorenç Santamaria va ser estudiant de 1r del Batxillerat artístic a l'ESDAP Ondara de Tàrraga durant el curs 2017-2018.

Em podries dir quan té lloc la Guerra Civil?

Del 1936 al 1939.

Sabries dir-me el nom de dues figures importants de la Guerra?

Franco i... Primo de Rivera, però crec que no ho va ser.

Sabries dir-me el nom de dues batalles?

No, la veritat és que ara no.

Has estudiat la Guerra Civil a classe?

Sí. A Batxillerat encara no, però a la ESO, a quart diria, em sembla que la vam tractar una mica, però molt poc. Es fa a segon de Batxillerat, jo ara a primer no la estudiaré.

Per tant, aquests coneixements que tens de la Guerra Civil l'has tret dels estudis o abans ja en sabies coses?

Bé, alguna cosa dels estudis; alguna cosa que he sentit o vist i bé, que m'he informat d'alguna cosa.

On has anat a buscar aquesta informació sobre la Guerra? Què és el que has vist o sentit?

Bé he sentit coses de la gent. I he vist algun documental que ens han passat per l'institut, escola o per casa. Però jo no he anat a buscar una pel·lícula concreta.

És un tema que t'interessa en general? Per què?

Sí. Perquè és bo saber com es van originar les guerres, el seu motiu, i per tal de que no tornin a passar.

Has anat mai a algun espai de memòria? Algun refugi, museu d'història?

Sí. He estat a Guernica, a Argelers. Ara no et sabria dir si he estat algun lloc més.

Amb qui hi has anat?

Amb la família.

Quina impressió et va causar veure aquest espais? Et va impactar?

Molta misèria, molt drama i una vergonya. No em va impactar molt, però trobo que està mal fet el que va passar a Argelers, perquè va morir molta gent, refugiats de la Guerra Civil.

Has conegut algú que hagi viscut la Guerra Civil?

Sí. Recordo que quan érem petits, amb l'escola, vam anar als jubilats i hi havia un home que havia viscut la Guerra, ens va explicar coses però ara no recordo ben bé el què.

Et va causar alguna impressió?

No... bé, no me'n recordo.

Has conegut algú que, encara que no l'hagi viscut, te n'hagi explicat coses?

Sí. La meva àvia. A vegades explica com ho va passar la seva família durant la guerra i el que va passar a la casa on estan vivint ara.

T'interessaven totes aquestes coses que t'explicava la teva àvia? Els hi preguntaves o t'ho explicava ella?

Sí, m'interessava. Però m'ho explicava ella perquè sempre explica històries. Ella va néixer l'any 1939, i explica tots els problemes que van tenir els seus pares per arribar a l'hospital i tot això; que van entrar a casa, s'ho van emportar tot... i coses així. M'interessava quan m'ho explicava, però jo no li vaig preguntar mai. Si no m'ho hagués dit, jo ara no ho sabria segurament. O sigui, quan estic amb ella mai penso en preguntar-li coses sobre la guerra, potser algun dia si que ho faré. Clar, ella no la va viure personalment i són coses que li han explicat els seus pares.

Amb tot, creus que és un tema interessant i important de conèixer i estudiar?

Sí, crec que sí. Si no es tenen coneixement del que ha passat en aquest país, podria tornar a passar o la gent viuria com ara, però sense el coneixement aquest.